

Siromaštvo, socijalna isključenost i etnička pripadnost u Srbiji i Crnoj Gori: Slučaj Roma

Oktobar 2005

**Christian Bodewig
Akshay Sethi¹**

Rezime

Nedavno sprovedena analiza siromaštva u Srbiji i Crnoj Gori ukazuje da teško siromaštvo i višestruka deprivacija očigledno imaju i etničku dimenziju i visoko su koncentrisane među romskim stanovništvom. Ovaj izveštaj, u kome se koriste podaci iz ispitivanja domaćinstava iz 2003. godine što omogućuje uporednu kvantitativnu analizu siromaštva Roma, uključujući tu Rome koji stanuju u naseljima, i siromaštva opšte populacije, prvi je pokušaj da se temeljno prouče razmere i determinante siromaštva i socijalne isključenosti Roma u Srbiji i Crnoj Gori. Pošto su razmotrene i dohodna i nedohodna dimenzija siromaštva u obema republikama, u izveštaju se zaključuje da se siromaštvo Roma posebno ističe u odnosu na druge ranjive grupe kao što su interno raseljena lica i izbeglice, čime se potvrđuju dokazi iz drugih zemalja Centralne i Jugoistočne Evrope o višeslojnoj i višedimenzionalnoj prirodi siromaštva Roma. U izveštaju se takođe ispoljava i međugeneracijska dimenzija socijalne isključenosti Roma: bitne prepreke koje stoje na putu dostupnosti obrazovanja i koje danas uzrokuju slabe obrazovne rezultate romske dece ukazuju na to da će se njihova socijalna isključenost i siromaštvo nastaviti i u budućnosti. Temeljeći se na analizi uticaja sistema socijalne zaštite na siromaštvo Roma u Srbiji izveštaj sadrži i predloge za mere koje treba preduzeti radi hvatanja u koštac sa siromaštvom i socijalnom isključenošću Roma u kontekstu sprovođenja Akcionih planova Dekade integracije Roma 2005-2015. u Srbiji i Crnoj Gori.

¹ Sa autorima se može stupiti u kontakt na adresi cbodewig@worldbank.org. Ovaj izveštaj je sačinjen kao deo studije Svetske banke Programaska procena siromaštva za Srbiju i Crnu Goru; na čelu radnog tima za izradu studije bili su Ruslan Yemtsov i Carolyn Jungr, a veliku pomoć i dragocene smernice pružili su Gordana Matković, Paula Lytle i Toby Linden, kao i Arup Banerji, Vesna Kostić, Marina Petrović i Dena Ringold. Izveštaj se takođe temelji na komentarima učesnika partnerskog seminara održanog u Beogradu u maju 2005. Na tom seminaru su učestvovali i predstavnici Srbije, i predstavnici Crne Gore.

Siromaštvo, socijalna isključenost i etnička pripadnost u Srbiji i Crnoj Gori: Slučaj Roma

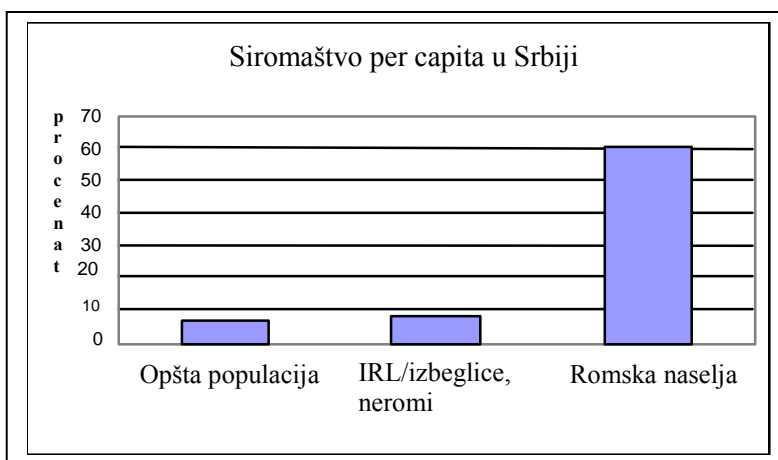
Sadržaj

Sadržaj.....	
I Opšti pregled.....	
II Siromaštvo Roma i životni standard u Srbiji i Crnoj Gori.....	
1. Ko su Romi u Srbiji i Crnoj Gori?	
2. Profil siromaštva Roma u Srbiji.....	
3. Profil siromaštva Roma, Aškalija i Egipćana u Crnoj Gori.....	
III Nedohodna dimenzija siromaštva i socijalne isključenosti Roma.....	
1. Obrazovanje	
2. Zapošljavanje i rezultati kretanja na tržištu rada.....	
3. Stanovanje.....	
4. Zdravstvena zaštita.....	
IV Obuhvaćenost Roma mrežom socijalne zaštite u Srbiji	
1. Sistem socijalne zaštite u Srbiji.....	
2. Obuhvaćenost Roma	
3. Prepreke sa kojima se Romi suočavaju u pristupu sistemu socijalne zaštite	
Literatura.....	
ANEX 1: Izvori podataka i metodologija	
ANEX 2: Monovarijantna analiza siromaštva Roma u Srbiji.....	
ANEX 3: Multivarijantna analiza siromaštva Roma u Srbiji	
ANEX 4: Evropska unija i socijalna isključenost.....	

I Opšti pregled

1. **životni standard u Srbiji i Crnoj Gori u celini gledano raste, ali i dalje u obema republikama postoje duboki džepovi siromaštva.** Mada su i Srbija i Crna Gora preživjele rastuće siromaštvo tokom 90-ih godina prošlog veka, ambiciozne ekonomske i socijalne reforme koje je započela prva demokratska vlada Srbije donele su rast BDP, a rast plata i stope zaposlenosti ukazuju na to da životni standard u minulih nekoliko godina raste. Međutim, uprkos tom opštem poboljšanju, izvesno je da su neke grupe nastavile da trpe gubitke i da i dalje postoje džepovi dubokog siromaštva. U Crnoj Gori rast potrošnje je manje izražen, a smanjenje siromaštva je zastalo, s tim što ima nagoveštaja da je u poslednje vreme došlo do povećanja nejednakosti pa i tamo, kao i u Srbiji, uporno opstaju džepovi dubokog siromaštva.²

Slika 1.1: Romska domaćinstva po naseljima u Srbiji 2003. godine imaju znatno više izgleda da budu siromašna nego neromska domaćinstva - čak i ukoliko ta druga domaćinstva spadaju u kategorije ranjivih kao što su interno raseljena lica (IRL) i izbeglice

Izvor: Naši vlastiti proračuni na temelju AŽS u Srbiji 2003. i pomoćno istraživanje romskih domaćinstava u naseljima

2. **Duboko siromaštvo i višestruka deprivacija u Srbiji i Crnoj Gori imaju, kako je utvrđeno, izraženu etničku dimenziju i izrazito su koncentrisani među romskim stanovništvom, posebno onim koje živi u naseljima.** Prema popisu koji je u Srbiji organizovan 2002. godine, Romi čine 1,4 posto stanovništva (preko 108.000 lica), dok procene nevladinih organizacija i međunarodnih organizacija ukazuju na to da romsko stanovništvo čini između četiri i šest procenata ukupne populacije (300 do 460 hiljada

² Svetska banka, *Serbia and Montenegro Poverty Update (Najnoviji podaci o siromaštvu u Srbiji i Crnoj Gori)* treba uskoro da izađe iz štampe.

ljudi).³ Procenjuje se da u Crnoj Gori živi oko 20.000 Roma, Aškalija i Egipćana (RAE). Stopa siromaštva među Romima nekoliko je puta veća od stope siromaštva opšte populacije i drugih ranjivih grupa. U Srbiji se čak 60,5 procenata romskog stanovništva koje živi u naseljima smatra veoma siromašnim,⁴ u poređenju sa 6 procenata koliko ta kategorija čini u opštoj populaciji. Romi se takođe posebno ističu u odnosu na sve ostale ranjive grupe kao što su predominantno srpske izbeglice iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine i interno raseljena lica sa Kosova, čija je stopa siromaštva, mada je viša nego ona u opštoj populaciji, ipak znatno niža nego stopa siromaštva Roma. Kako pokazuje analiza sadržana u ovom izveštaju, interno raseljeni RAE sa Kosova posebno su suočeni sa teškim oblicima deprivacije i isključenosti. U Crnoj Gori, prema podacima iz 2003. godine, 40 posto RAE moglo se smatrati veoma siromašnima, dok je udeo veoma siromašnih u opštoj populaciji iznosio 10 posto. Romi u Srbiji ne samo da predstavljaju najsiromašnju etničku manjinu, već imaju i veliki udeo među ekstremno siromašnima, tako da se ekstremno siromašnima smatra 9,8 posto romskih domaćinstava u naseljima u Srbiji, u poređenju sa beznačajnih 0,2 posto među opštom populacijom. Romi u naseljima u Srbiji, mada sa svega 4 do 6 posto učestvuju u opštoj populaciji, čine gotovo četvrtinu svih veoma siromašnih. Analiza sadržana u ovom izveštaju takođe ukazuje na to da se znatan deo Roma smatra ekstremno siromašnim sa stanovišta nedohodnih dimenzija siromaštva, što samo potkrepljuje zaključke o ekstremnom dohodnom siromaštvu.

3. Siromaštvo Roma u Srbiji i Crnoj Gori je višeslojno i višedimenzionalno i očigledno je u višestrukim nedohodnim dimenzijama deprivacije. Analize siromaštva Roma urađene za pojedinačne zemlje u Centralnoj i Jugoistočnoj Evropi dosledno pokazuju da različiti uzroci siromaštva međusobno jačaju jedni druge stvarajući vrzino kolo, što sve nalaže jedan višedimenzionalni pristup eliminaciji siromaštva.⁵ U analizama siromaštva poslednjih godina se koristi širi pristup deprivaciji, uz pojam socijalne isključenosti.⁶ Mada se o njegovoj preciznoj definiciji još uvek vodi akademska debata⁷, pojam socijalne isključenosti sazdan je na stanovištu da postoje višestruke dimenzije deprivacije i participacije. Pored dohodne dimenzije siromaštva i one dimenzije koja se odnosi na novčanu potrošnju, ovim pojmom se određuje i nedohodna dimenzija siromaštva u oblasti obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite, stanovanja i drugoga, kao i u vezi sa preprekama koje postoje na putu pristupa javnim službama i koje dovode do nedovoljnog korišćenja javnih službi.⁸ Ovaj pojam takođe

³ Posmatrači procenjuju da stvarni broj Roma u Srbiji iznosi između 450.000 i 500.000, ali se mnogi od njih nisu izjasnili kao Romi prilikom popisa (Antić, 2005).

⁴ U ovom izveštaju, uvedena je odrednica "veoma siromašni" i nova odrednica "linija siromaštva za veoma siromašne" što je izraz koji se dobije kada se od apsolutne linije siromaštva oduzmu imputirani troškovi stanovanja, odnosno stanarine. Definicije se mogu naći u odeljku II i Aneksu 1.

⁵ Videti u: Revenga i saradnici (2002) i Ringold i saradnici (2005).

⁶ Videti takođe u Svetska banka (2000), *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty (Izveštaj o razvoju u svetu 2000/2001: Uхватiti se u koštac sa siromaštvom)* i Atkinson, Cantillon, Marlier i Nolan (2002), *Social Indicators: The EU and Social Inclusion (Socijalni indikatori: EU i društvena integracija)*.

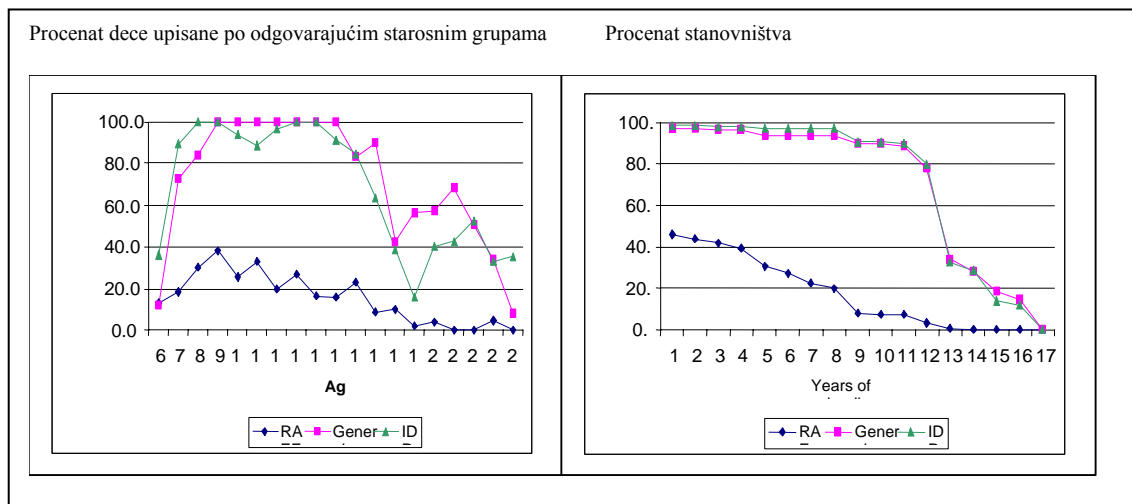
⁷ Teorijski uvod u raspravu o ovom pojmu može se naći u: Saraceno (2001) i Hills, Le Grand i Piachaud (2002)

⁸ U Aneksu 3 naći ćete sažetak najnovijih inicijativa EU za rešavanje problema socijalne isključenosti i eliminaciju siromaštva u zemljama-članicama EU.

naglašava značaj svih onih intervencija koje idu korak dalje od programa socijalne zaštite, a odnose se na poboljšanje pristupa obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti i obezbeđivanju pristojnih uslova stanovanja. Pojam socijalne isključenosti od koristi je za sagledavanje višedimenzionalne prirode i razmera siromaštva romskog stanovništva. Zaista, može se reći da pored dohodnog siromaštva, među romskim stanovništvom u Srbiji i Crnoj Gori, postoje i čvrsti dokazi socijalne isključenosti i nedohodnog siromaštva - koji se manifestuju u čitavom nizu oblasti:

- ***U Srbiji i Crnoj Gori alarmantno mali broj romske dece i omladine pohađa škole, a obrazovna dostignuća i rezultati Roma veoma su slabi.*** Podaci sa nacionalnih testova znanja u školama ukazuju na to da romska deca postižu znatno slabije rezultate u poređenju sa svojim neromskim vršnjacima, kao što su rezultati u oblasti poznavanja srpskog jezika, što im opet otežava izgled na tržištu rada. Mada u Crnoj Gori razlike između dohodnog siromaštva RAE i izbeglica i IRL nisu tako izrazite kao u Srbiji, ipak, ukoliko merimo obrazovno siromaštvo⁹, kod RAE ono iznosi 77 procenata, dok kod izbeglica iznosi 11 procenata.

Slika 1.2: Stopa pohađanja škole (levo) i stopa školskog uspeha (desno) za decu RAE znatno su niže od odgovarajućih stopa u opštoj populaciji u Crnoj Gori

Izvor: Sopstvena proračunavanja na temelju istraživanja ISSP u Crnoj Gori 2003.

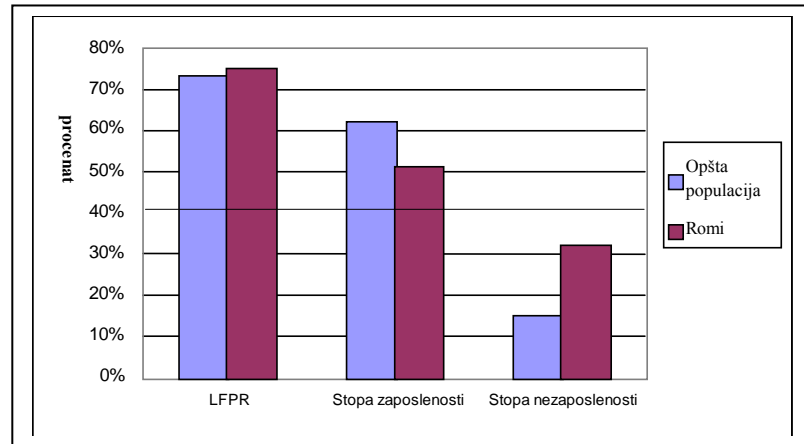
- ***Veći broj Roma je bez posla nego što je to slučaj u opštoj populaciji, pa čak i među siromašnima koji nisu Romi.*** To posebno važi za radnike stare 35 ili više godina, dok kod mlađih Roma postoji viša stopa zaposlenosti, često na uštrb školskog obrazovanja. Veći rizik od nezaposlenosti jasno je uočljiv na

⁹ Definicija obrazovnog siromaštva može se naći u odeljku III.

svim obrazovnim nivoima - počev od pojedinaca koja nemaju ni osnovno školsko obrazovanje ili imaju nezavršenu osnovnu školu, do onih koji imaju srednjoškolsko ili visokoškolsko obrazovanje. U isto vreme, zapošljavanje Roma je obično neformalno, sa skraćenim radnim vremenom ili na određeno vreme i mahom na poslovima koji zahtevaju nizak stepen obrazovanja, s tim što mnogi pojedinci koji nađu posao i dalje, radeći, ostaju siromašni.

Slika 1.3: Ističu se viša stopa nezaposlenosti i niža stopa zaposlenosti Roma koji žive u naseljima u Srbiji

Izvor: Sopstvena proračunavanja na temelju AŽS u Srbiji 2003. godine i pomoćnog

istraživanja Roma; LFPR označava stopu učešća radne snage

- *U obema republikama Romi su suočeni sa problemom pristupa javnim socijalnim uslugama kada je reč o obrazovanju, zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, preprekama u pogledu dostupnosti koje su prouzrokovane široko rasprostranjenim neregistrovanjem, kao i sa odsustvom znanja i nepoznavanjem jezika, diskriminacijom i siromaštvom.* Zaista, i kada je reč o dohodnoj i kada je reč o nedohodnoj dimenziji siromaštva, stvara se slika izrazite socijalne isključenosti romskog stanovništva u Srbiji i Crnoj Gori. Loše zdravstveno stanje i stambeno siromaštvo Roma tesno su međusobno povezani; mnogi Romi žive u nehygieničkim i izrazito lošim stambenim uslovima, u naseljima sazdanim od stračara. Siromaštvo je posebno izraženo među raseljenim Romima sa Kosova i sa juga Srbije, pošto je stambeni status tih ljudi najčešće nerešen i oni često ostaju neregistrovani stanovnici naselja.

4. Duboko siromaštvo Roma i njihova socijalna isključenost u Srbiji i Crnoj Gori imaju i međugeneracijsku dimenziju što sve, ako se problem ne bude rešavao, preči da se pretvori u trajnu zamku siromaštva. Kao i u drugim zemljama, i ovde je romsko stanovništvo znatno mlađe od opšte populacije, što jasno ukazuje na potrebu da se pažnja usredsredi na poboljšanje obrazovnih rezultata Roma kako bi se oni na taj način izveli iz začaranog kruga siromaštva. Međutim, značajne prepreke pristupu obrazovanju koje danas postoje i koje dovode do loših obrazovnih rezultata romske dece, nagoveštavaju da će Romi i u budućnosti biti socijalno ugroženi i siromašni. Analiza sadržana u ovom izveštaju ukazuje na to da su stope učešća (participacije) u radnoj snazi u Srbiji više kod

mladih Roma u starosnoj dobi od 15-24 godine nego kod neromskog stanovništva, što pokazuje da mnogi mladi Romi traže posao ili se angažuju u sticanju dohotka umesto da se školuju. Ovo zadovoljavanje potrebe da rade već danas ne bi li uvećali porodični prihod i izbegli siromaštvo odvija se po cenu njihovog daljeg školovanja; ta cena je vrlo visoka pošto podrazumeva da će u budućnosti njihov dohodak biti niži. Ukoliko se ne preduzmu usredsređeni i svestrani naponi da se poveća stopa pohađanja škole i da se uzdigne nivo obrazovnih rezultata među mladim Romima, sva je prilika da će siromaštvo i socijalna isključenost Roma opstajati i dalje.

5. Hronično neregistrovanje Roma u Srbiji i Crnoj Gori, posebno onih koji stanuju po naseljima, predstavlja krajnji oblik socijalne isključenosti i onemogućuje Romima da imaju pristup socijalnim službama. Opšte prepreke na putu korišćenja socijalnih usluga kada je reč o Romima obuhvataju odsustvo informacija o raspoloživim službama i socijalnim davanjima, kao i jezičke barijere i višestruke vidove diskriminacije. Najvažnije je, međutim, to što su te prepreke u pogledu mogućnosti korišćenja socijalnih usluga ponajviše rezultat hroničnog neregistrovanja romske zajednice, posebno interno raseljenih lica među Romima, a to se odnosi kako na državljanstvo, tako i na prijavu boravka. U jednoj anketi rađenoj u romskim naseljima u Beogradu 2001. godine utvrđeno je da gotovo 40 procenata ispitanika nije imalo važeću ličnu kartu, a gotovo 55 procenata nije imalo izvod iz matične knjige rođenih, niti uverenje o državljanstvu¹⁰. Za dobijanje potvrde o prijavi boravka, krštenice ili nacionalnog pasoša potrebno je da se prođe kroz često složenu i skupu proceduru, najčešće isuviše skupu i složenu za siromašna romska domaćinstva, posebno za one koji su nepismeni ili nedovoljno poznaju srpski jezik. Takođe često nedostaje potpuna dokumentacija na osnovu koje bi bio omogućen pristup korišćenju izvesnih javnih socijalnih usluga, kao što je primanje socijalne pomoći, tako da mnogi Romi ostaju van domašaja društvenih napora za smanjenje siromaštva. Sem toga, mnoga romska naselja nalaze se na zemljištu na kome nije dozvoljena gradnja pa su samim tim nelegalna ili pak ljudi koji žive u njima nemaju zvanične adrese, a bez adrese, opet, nije mogućna prijava boravka.

6. Probijanje zamke siromaštva i rešavanje problema socijalne isključenosti romskog stanovništva u Srbiji i Crnoj Gori - putevi izlaza u kontekstu Dekade integracije Roma, sprovođenja dokumenata Strategije za smanjenje siromaštva u SCG (PRSP) i pristupa Evropskoj uniji: Pošto Evropska unija sve više naglašava borbu protiv socijalne isključenosti, naponi za smanjenje siromaštva i jačanje socijalne integracije Roma u Srbiji i Crnoj Gori verovatno će privući značajnu pažnju u procesu pristupa i pridruživanja obeju republika Evropskoj uniji s tim što se, na tom planu, istovremeno može izvući korist iz iskustava koje je EU dosad stekla. Sem toga, i Srbija i Crna Gora su se odnedavno pridružile svojim susedima i bliskim zemljama u Centralnoj i Jugoistočnoj Evropi proglašivši Dekadu integracije Roma 2005-2015, kojom se utvrđuju okviri za hvatanje u koštac sa problemom socijalne isključenosti i siromaštva Roma na sveobuhvatan i konzistentan način. Integracija Roma takođe predstavlja jedno od pitanja koje je posebno istaknuto u Strategiji za smanjenje siromaštva Srbije i Crne Gore. Iz analize sadržane u ovom izveštaju može se zaključiti da je siromaštvo Roma

¹⁰ Oxfam i Argument (2001), *The Roma Livelihood in Belgrade Settlements (Život Roma u beogradskim naseobinama)*, Beograd.

višedimenzionalno, da obuhvata kako dohodnu tako i nedohodnu dimenziju i da je po svojoj prirodi međugeneracijsko. Posebno valja naglasiti da je obrazovno siromaštvo ključni indikator koji ukazuje da će u budućnosti doći do dohodnog siromaštva i istovremeno je glavni pokretač međugeneracijske zamke siromaštva. Političke i reformske smernice proistekle iz tog saznanja obuhvataju sledeće oblasti:

- Akcioni planovi¹¹ za Dekadu integracije Roma 2005-2015. su izrazito sveobuhvatni dokumenti koji sadrže mnoštvo planskih mera u oblasti obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite i stanovanja, a izazov se sastoji u tome da treba **utvrditi prioritete i operacionalizovati identifikovane intervencije**.
- Ključne nedohodne dimenzije siromaštva analizirane u ovom izveštaju - a to su obrazovanje, zapošljavanje, zdravstvena zaštita i stanovanje - u velikoj meri spadaju u domen **odgovornosti opština**. Svaki jasno usmereni napor za poboljšanje životnog standarda Roma u tim oblastima nalaže angažman opština radi (ko)finansiranja i sprovođenja.
- Preduslov za poboljšanje pristupa Roma socijalnim službama jeste rešenje za **hroničnu i opštu neregistraciju**. Hvatanje u koštac sa problemom odsustva uverenja o državljanstvu i prijave boravka veoma je izazovno, s obzirom na sve složene pravne dimenzije koje su s tim povezane, a razrada rešenja svakako ne spada u domen ovog izveštaja. Očigledno je, međutim, da je potrebno da vlasti u Srbiji i Crnoj Gori pojačaju napore koje ulažu pre svega radi obezbeđivanja prijave boravka Roma, uključujući tu one koji žive u naseljima i posebno interno raseljena lica među Romima, da bi se obezbedio njihov pristup opštinskim socijalnim službama čak i bez legalizacije takvih naselja. Dugoročno gledano, potrebni su novi i sveobuhvatni naponi na planu registracije, ali na kratkoročnom planu možda treba naći privremena rešenja kako bi se romskim domaćinstvima omogućio pristup dobijanju dokumenata o državljanstvu i boravku, kao i tako različitih dokumenata kao što su izvodi iz matičnih knjiga rođenih ili dozvole za sklapanje braka. To bi moglo podrazumevati i primenu "privremene registracije", odnosno prijave boravka preko preko opštinskih centara za socijalni rad ili tako što će se domaćinstvima davati privremeni brojevi umesto stalnih adresa. Pored toga, s obzirom na sve prepreke sa kojima su mnogi Romi suočeni usled nepismenosti i jezičkih barijera, valjalo bi obezbediti da besplatna pravna pomoć predstavlja suštinski deo strategije registracije.
- Zapanjujuće nizak procenat pohađanja škole među romskom decom nalaže **svestrani napor za poboljšanje pristupa školovanju** romskog stanovništva, što podrazumeva kako mere u samom obrazovnom sistemu, tako i mere van tog sistema. Jedino ako romska deca budu pohađala školu i povisila opšti nivo svog školskog uspeha romsko stanovništvo će imati izgleda da u narednoj

¹¹ Vlada Republike Crne Gore (2005), *Akcioni plan Dekade integracije Roma 2005-2015.*, Podgorica, Vlada Republike Srbije (2005), *Akcioni plan Dekade integracije Roma 2005-2015*, Beograd.

generaciji iskorači iz siromaštva. Takvi svestrani napori moraju nužno biti multisektorski i obuhvatati i finansijske i dohodne mere kao i intervencije u cilju prevazilaženja višestrukih prepreka pristupu školovanju. Te mere treba prevashodno da budu usmerene ka povećanju i održavanju broja dece obuhvaćene predškolskim i osnovnoškolskim obrazovanjem, uz vođenje računa o tome da deca zaista završe školu, ali one istovremeno treba da budu dopunjene odgovarajućim sistemima profesionalnog obučavanja i obrazovanja odraslih koji treba da budu na raspolaganju tom stanovništvu.

- U okviru obrazovnog sistema, čini se da prioritet predstavlja ***povećani pristup predškolskim ustanovama*** koji bi se obezbedio romskoj deci, posebno deci raseljenih lica koja često ne govore srpski jezik. U Srbiji je samo sedam posto romske dece pohađalo predškolske ustanove (uzrast od tri do sedam godina) tokom 2003. godine, dok kod opšte populacije taj procenat iznosi gotovo 34 posto. Iskustvo iz celog sveta pokazuje da postoje višestruke ekonomske i socijalne koristi od intervencija u ranom detinjstvu (IRD) u tom smislu da se smanjuje broj onih koji pre završetka školovanja napuste školu, da se smanjuje broj ponavljajuća, da se poboljšava opšti školski uspeh, docnije, kod odraslih, postiče veća produktivnost rada i poboljšava se ukupno socijalno i emocionalno ponašanje. Predškolsko obrazovanje može pomoći romskoj deci da nadoknade zaostatke i nadomeste porodične uslove koji svakako nisu idealni za učenje, čime će se poboljšati njihovi ukupni izgledi da postignu dobar uspeh kada krenu u osnovnu školu na redovno školovanje. Međutim, s obzirom da čak i kod opšte populacije obuhvat predškolskim obrazovanjem iznosi samo 34 posto, potrebne su jasno vidljive promene i za opštu populaciju i za romsku decu, što opet podrazumeva veliki napor vlasti. Proširenje obuhvata romske dece predškolskim ustanovama može da se postigne tako što će se povećati broj romske dece u postojećim predškolskim ustanovama, tako što će se proširiti predškolska mreža ne bi li bi absorbovala dodatne polaznike ili se, što nije najbolje rešenje ali jeste drugo po kvalitetu rešenje, može poveriti nevladinim organizacijama da osnuju predškolske ustanove u romskim naseljima.
- Mnoga romska deca koja pohađaju školu primorana su da budu u “specijalnim” odeljenjima ili školama namenjenim deci sa posebnim potrebama, što često predstavlja ograničenje, odnosno prepreku da romska deca ispolje i iskoriste svoje istinske potencijale. Anegdotski dokazi ukazuju da se veoma često odluka o tome da se romsko dete uputi i specijalnu školu temelji na proceni da ono ne poznaje dovoljno srpski jezik. Stoga se problem ***postizanja viših stopa upisa romske dece u redovne škole*** može rešiti tako što će se proširiti obuhvat predškolskih ustanova, da bi se pomoglo romskoj deci da se na odgovarajući način pripreme za osnovnu školu. To zahteva posebnu obuku nastavnika, kako bi se oni osposobili da se hvataju u koštac sa problemom socijalne isključenosti koji se manifestuje u odeljenju, kao i angažovanje dodatnog nastavnog osoblja koje će pomoći da se premosti jaz između romske i neromske dece, posebno kada je reč o poznavanju srpskog jezika.

- Van obrazovnog sistema, napori za obezbeđivanje upisa romske dece u škole treba da budu praćeni *pojaćanom socijalnom zaštitom u vidu transfera gotovinskih sredstava* da bi se premostio dohodni jaz koji nastaje usled toga što deca i mladi pohađaju škole umesto da obezbeđuju prihode za domaćinstvo. Čini se da najbolje sredstvo pomoću koga se to može obezbediti u Srbiji predstavlja socijalna pomoć MOP (materijalno obezbeđenje porodice). Međutim, mada postoji dobar sistem targetiranja kod MOP socijalne pomoći, trenutno su adekvatnost te pomoći i obuhvat siromašnih domaćinstava njome mali prvenstveno, zbog nedovoljnih finansijskih sredstava i zbog zahteva koji se postavljaju u pogledu pribavljanja dokumenata o registraciji, što neproporcionalno teško pogađa romska domaćinstva. Rešavanje problema siromaštva kroz zvaničnu mrežu socijalnog staranja jeste najefikasniji način i to se može dobro obaviti kroz povećavanje sredstava namenjenih MOP, rešavanje problema registracije i proširenje svih napora koji se ulažu u opštinskim centrima za socijalni rad (CZSR) da bi se povećao pristup porodicama, kako bi se mogla identifikovati i pomoći siromašna domaćinstva, kako romska, tako i neromska. Napori za proširenje takvih aktivnosti mogu se temeljiti na iskustvima Fonda za socijalne inovacije (FIS) Srbije, a mogu se odvijati i kroz delovanje Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku, odnosno njegovog pilot-projekta namenjenog testiranju novih načina pružanja mera socijalne zaštite, što sve može biti usredsređeno na one oblasti u regionu u kojima postoje duboki džepovi siromaštva.

7. Cilj je ovog izveštaja da se temeljno analiziraju determinante dubokog i hroničnog siromaštva i socijalne iskljućenosti Roma u Srbiji i Crnoj Gori, posebno onih Roma koji žive u naseljima, kao i da se iznese pregled svih dohodnih i nedohodnih dimenzija romskog siromaštva, kako bi se pružila pomoć u utvrđivanju političkih preporuka usmerenih ka smanjenju socijalne iskljućenosti i siromaštva među Romima i drugim iskljućenim grupama. U tu svrhu, odlučili smo da u izveštaju koristimo pristup po dva osnova i da uporedimo profil siromaštva Roma sa profilom siromaštva opšte populacije u obema republikama, kao i da temeljno ispitamo sve nedohodne dimenzije siromaštva i korelaciju koja postoji između indikatora u oblasti obrazovanja, zapošljavanja i stanovanja i siromaštva.

8. Romi su grupa stanovništva koja je obično izuzetno slabo predstavljena u anketnim istraživanjima, tako da postoji izuzetno malo preciznih podataka o stanju i uzrocima njihovog siromaštva. Nedavna istraživanja obavljena u domaćinstvima u Srbiji i Crnoj Gori sa velikim pomoćnim uzorkom Roma i upitnici uporedivi sa onima koji su korišćeni u istraživanjima opšte populacije pružaju jedinstvenu mogućnost da se shvate uslovi u kojima Romi žive, kao i da se shvate uzroci njihovog siromaštva. U izveštaju se koriste sledeća metodologija i definicije: analiza Srbije u ovom izveštaju temelji se na istraživanju životnog standarda u Srbiji (AŽS) koje je dopunjeno pomoćnim istraživanjem Roma koji žive u naseljima, što omogućuje da se uporedi profil siromaštva Roma sa profilom siromaštva opšte populacije. Mreža podataka o Srbiji omogućuje da se napravi izvesna diferencijacija između “integrisanih” Roma koji su obuhvaćeni mrežom podataka o opštoj populaciji i Roma “iz naselja” koji su obuhvaćeni pomoćnim istraživanjem Roma. To pomoćno istraživanje obuhvatilo je 525

neintegriranih romskih domaćinstava koja žive u naseljima. Međutim, sama reč “naselje” nije precizno definisana. U mreži podataka za Srbiju ukupna potrošnja je redefinisana, tako da se mogu konzistentno porediti stope siromaštva između Roma koji žive “u naseljima” i opšte populacije. U analizi za Crnu Goru koristi se istraživanje Roma, Aškalijski i Egipćani (RAE) i izbeglica i IRL.¹² To istraživanje obuhvata četiri poduzorka (RAE, izbeglice, IRL i kontrolna grupa iz opšte populacije) i obuhvata 264 RAE domaćinstva, od čega polovinu čine raseljena lica RAE, a polovinu domicilno stanovništvo iz redova RAE. Kvantitativna analiza u tom izveštaju dopunjena je pregledom i predočavanjem postojećih kvalitativnih informacija dobijenih iz drugih izvora.

9. Izveštaj je strukturisan na sledeći način: U odeljku II razrađuje se profil dohodnog siromaštva romskog stanovništva u Srbiji i Crnoj Gori. U odeljku III razmatraju se pitanje socijalne isključenosti i nedohodne dimenzije siromaštva Roma, dok se u odeljku IV analizira mogućnost pristupa Roma postojećoj mreži socijalnog staranja i njihov obuhvat tom mrežom kao i mogućnost Roma da koriste mehanizme pomoći u Srbiji.

Boks 1. Siromaštvo i socijalna isključenost Roma, Aškalijski i Egipćani u Srbiji i Crnoj Gori - oblasti u kojima treba nastaviti istraživanja

- Ključni zaključak ovog izveštaja sastoji se u tome da će *hronično neregistrovanje* verovatno i dalje predstavljati suštinsku prepreku na putu pristupa uslugama u oblasti obrazovanja, zdravstvene zaštite, stanovanja, zapošljavanja i socijalne zaštite. Te prepreke koje potiču od neregistrovanja odnose se kako na opštu registraciju, odnosno prijavu boravka građana, tako i na opštinsku prijavu boravka, koja je od ključnog značaja. Zato je dalje razmatranje odgovarajućih zakonodavnih mera i ispitivanje mogućnosti prevazilaženja registracionih prepreka prioritetno za rešavanje problema siromaštva i socijalne isključenosti Roma.
- Studija iz 2003. godine o životnom standardu u Srbiji i standardu Roma i pomoćno istraživanje o siromaštvu bili su usredsređeni na *romska domaćinstva koja žive u naseljima* - kao po svojoj prilici najsiromašnija među svim siromašnima u Srbiji. Međutim, tom studijom nisu obuhvaćena ona romska domaćinstva koja ne žive u naseljima - nisu, dakle, obuhvaćeni takozvani “integrirani” Romi. U istraživanju opšte populacije iz 2003. godine, mada to istraživanje nije sadržalo formalna pitanja o etničkoj pripadnosti, bio je obuhvaćen jedan manji broj Roma koji ne žive u romskim naseljima i kod kojih je, po svemu sudeći, rizik siromaštva bio manji nego kod Roma “iz naselja”. Međutim, ova informacija ne može poslužiti kao osnov za reprezentativnu i na sastavne delove raščlanjenu komparativnu analizu o tome šta je to na osnovu čega se može predvideti taj manji rizik siromaštva. Potrebno je više kvalitativnih analiza kako bi se pomoglo da se shvate pomenute razlike.
- U analizi sadržanoj u ovom izveštaju utvrđuje se da je dohodno i nedohodno siromaštvo više kod *romskih interno raseljenih lica* (IRL) nego kod onih privremeno raseljenih lica koja nisu Romi. Jedna ključna dimenzija ovog različitog iskustva u siromaštvu jeste to što raseljena lica koja nisu Romi imaju veću sposobnost da se integrišu na lokalnom tržištu rada, i postoji veća verovatnoća da će njihova deca pohađati i završiti školu. I jednu i drugu karakteristiku predviđamo na osnovu drastične jezičke barijere tipične za mnoga romska domaćinstva raseljenih lica - gotovo polovina romskih IRL domaćinstava anketiranih 2003. godine nije

¹² Institut za strateške studije i prognoze (2003), *Household Survey of Roma, Ashkaelia and Egyptians, Refugees and Internally Displaced People (Istraživanje o domaćinstvima RAE, izbeglica i IRL)*.

govorila srpski. Međutim, to je samo jedna verovatna varijabla kojom se nešto može objasniti, i potreban je kvalitetniji rad kako bi se shvatilo šta je to što omogućuje neromskim raseljenim licima da se izvuku iz siromaštva, dok romska raseljena lica ukorenjuje u siromaštvu.

- *Romsko stanovništvo u Srbiji i Crnoj Gori veoma je raznorodno.* To nije tačno samo kada je reč o tome da li stanuje u naseljima ili negde drugde ili kada je reč o njihovom statusu raseljenih lica, već i kada je reč o jezičkom i kulturnom identitetu. U Crnoj Gori (i posebno na Kosovu odakle potiče veliki broj IRL) postoje grupe koje o sebi govore kao o Romima, Aškalijama i Egipćanima. Istraživanje domaćinstava na temelju kojih je izrađena analiza sadržana u ovoj studiji ne dozvoljava u dovoljnoj meri to razlučivanje podgrupa, te neminovno vodi ka izvesnom stepenu uopštavanja. Kvalitativna analiza mogla bi biti od pomoći da se osvetle razlike u dubini i obrascima socijalne isključenosti među podgrupama.
- Podaci iz istraživanja domaćinstava ne otvaraju prostor za pomniju analizu prave slike *zdravstvenog stanja Roma*. Ti podaci ukazuju na bolesti koje prijavljuju sami ispitanici i na način na koji oni koriste zdravstvene usluge. Međutim, i u jednom i u drugom slučaju postoji velika opasnost od predrasuda. Može se dogoditi da ispitanici ne prijave svoje bolesti, zbog toga što ne znaju za njih ili su senzitivizovani, ili da pogrešno predstavljaju prave razmere problema sa kojima se suočavaju u pristupu zdravstvenim službama. Ukoliko se pojedincima neprestano onemogućuje pristup zdravstvenim uslugama, velika je verovatnoća da će oni u manjoj meri tražiti takve usluge. Sem toga, podaci iz istraživanja domaćinstava koji su analizirani u ovom izveštaju ne sadrže informacije o tome gde su Romi tražili zdravstvenu zaštitu, kakav je to tip zdravstvene ustanove i kakva su iskustva stekli u traganju za zdravstvenim uslugama. Takođe nema informacija o njihovom zdravstvenom stanju. Fokusirana kvalitativna zdravstvena istraživanja mogla bi pomoći da se poboljša poimanje svih zdravstvenih izazova sa kojima su Romi suočeni.
- Vlada Srbije je unela velike izmene i dopune u zakonske propise o socijalnoj pomoći tokom 2004. godine, tako da je, na primer, uvela jedinstveni republički prag uslova za dobijanje pomoći. Analiza sadržana u ovom izveštaju koristi podatke iz istraživanja domaćinstava iz 2003. godine - dakle iz perioda od godinu dana pre tih zakonodavnih promena. Stoga je analiza *učestalosti korišćenja mreže socijalne zaštite* sadržana u četvrtom poglavlju ovog izveštaja, ograničena na karakteristike koje su važile 2003. godine, što znači da je potrebno više analiza da bi se u celosti shvatilo koliko je efikasno Srbija revidirala sistem socijalne zaštite i time smanjila rizik siromaštva u odnosu na vrednosti iz 2003. godine, posebno među najsiromašnijim društvenim grupama.

II Siromaštvo Roma i blagostanje u Srbiji i Crnoj Gori

10. Siromaštvo ima mnogo dimenzija, uključujući tu i dohodno i nedohodno siromaštvo, s tim što nedohodno siromaštvo pogađa, na primer, obrazovanje svakog pojedinca, njegov status na tržištu rada i zdravstveno stanje, kao i stambenu situaciju domaćinstva. I dohodna i nedohodna dimenzija siromaštva romskog stanovništva u Srbiji i Crnoj Gori nalaze se u žiži pažnje analize sadržane u ovom izveštaju. U ovom odeljku analiziraćemo dohodno siromaštvo i karakteristike domaćinstava u korelaciji sa dohodnim siromaštvom, dok će u sledećem odeljku biti razmotrene nedohodne dimenzije.

1. Ko su Romi u Srbiji i Crnoj Gori?

11. **Teško je identifikovati romska domaćinstva i Rome-pojedince i precizno proceniti broj romskih stanovnika.** Razlog nije samo u pokretljivosti Roma i nedavnom

prilivu raseljenih Roma sa Kosova u Srbiju i Crnu Goru, niti u njihovom hroničnom neregistrovanju, već i u tome da se ljudi plaše da se izjasne kao Romi prilikom popisa, zato što strahuju da bi mogli da budu stigmatizovani. Pored toga, Romi u Srbiji i Crnoj Gori su heterogeni, tako da među njima postoje različite podgrupe i oni govore različitim jezicima. Posebno je ta različitost karakteristična na Kosovu i u Crnoj Gori gde postoje jasno izražene romska, aškalijska i egipćanska zajednica. Sem toga, postoji važna razlika između "integrisanih" Roma i onih koji žive u montažnim nehigijenskim naseljima.¹³

12. Romsko stanovništvo je velika i u novije vreme rastuća manjina i u Srbiji i u Crnoj Gori: Prema popisu stanovništva u Srbiji 2002. godine, Romi su predstavljali 1,4 posto stanovništva (preko 108.000 pripadnika), mada nevladine i međunarodne organizacije, u brojevanoj proceni romskog stanovništva, uključujući tu i Rome koji žive po naseljima, veruju da Roma ima između 4 i 6 procenata ukupnog stanovništva

Boks 2. Registracija, dokumentacija i pristup socijalnim službama

Mnogi Romi, Aškalijski i Egipćani, posebno interno raseljena lica (IRL) često nemaju sva osnovna dokumenta ili bar deo dokumenata neophodnih za omogućavanje pristupa socijalnim službama. U istraživanju romskih naselja koje je u Beogradu 2001. godine sprovedeno u organizaciji Oxfama/Argumenta ispostavilo se da skoro 40 posto ispitanika nema valjanu ličnu kartu, a da je gotovo 55 procenata bez izvoda iz matične knjige rođenih, odnosno uverenja o državljanstvu. Takođe postoje anegdotski dokazi o tome da mnogi Romi, Aškalijski i Egipćani sa Kosova nisu imali registracione ili identifikacione dokumente čak i pre no što su se raselili. To stvara začarani krug međugeneracijskog problema: kako bi dobio osnovne lične dokumente, čovek mora da predoči dokaz da je rođen u Srbiji; međutim, nije moguće pribaviti takav dokaz ukoliko roditelji nikada nisu bili registrovani. Na sledećoj tabeli navedeni su vrste dokumenata koji često nedostaju, kao i svrha tih dokumenata.

Vrsta dokumenta	Opšta svrha
Krštenica	Upis u školu Dobijanje uverenja o državljanstvu Ključ za mnoge druge dokumente
Lična karta	Dokaz boravka Pristup socijalnim službama Dokaz identiteta
Venčanica	Dokaz da je brak sklopljen Zakonska prava supružnika
Radna knjižica	Dokaz o dosadašnjem zaposlenju i kvalifikacijama Zapošljavanje na novom poslu Prijava u Birou za zapošljavanje u svojstvu nezaposlenog lica Podnošenje zahteva za penziju

Sem toga, ne postoji neki sasvim jasan postupak za dobijanje ili ažuriranje takvih dokumenata: analiza koju je obavila međuagencijska pravnička radna grupa za pitanja interno raseljenih lica pokazala je da "trenutno ne postoji nikakav zakonski mehanizam na osnovu koga bi hronično neregistrovana lica mogla da se registruju". U toj radnoj grupi bili su predstavnici jednog broja organizacija iz sistema Ujedinjenih nacija i nevladinih organizacija. Budući da odsustvo registracije predstavlja osnovnu prepreku u pristupu socijalnim službama, neophodno je da naporu za rešavanje problema siromaštva i socijalne isključenosti Roma počnu uvođenjem jednostavne procedure za dobijanje nedostajućih dokumenata.

Izvori: UNHCR/UN OCHA (2004) *Analysis of the Situation of Internally Displaced Persons from Kosovo in Serbia and Montenegro: Law and Practice*. Pravna analiza koju je pripremila Međuagencijska radna grupa za interno raseljena lica; Oxfam and Argument (2001), *The Roma Livelihood in Belgrade Settlements (Život Roma u beogradskim naseobinama)*, Beograd

- zapošljavanje.
- ¹⁴ Podaci za Crnu Goru dobijeni su iz istraživanja Instituta za strateške studije i prognoze i Programa za razvoj Ujedinjenih nacija (UNDP) iz 2003. godine, *Household Survey of Roma, Ashkali and Egyptians, Refugees and Internally Displaced Persons*
- ¹⁵ UNHCR/UN OCHA (2004) *Analysis of the Situation of Internally Displaced Persons from Kosovo in Serbia and Montenegro: Law and Practice*. Pravna analiza koju je izradila interagencijska radna grupa za raseljena lica.
- ¹⁶ Onako kako je predstavljeno u izveštaju MKCK (ICRC) (2005)

13. **Tačan broj Roma koji žive i u Srbiji i u Crnoj Gori nije sasvim poznat zbog hroničnog neregistrovanja** usled koga su mnoga romska domaćinstva isključena iz mreže javnih službi, što posebno važi za interno raseljene Rome. Romska domaćinstva i zajednice već odavno su u nedovoljnom broju registrovani, kako zbog socijalne mobilnosti i isključenosti, tako i zbog toga što vlasti ulažu samo ograničene napore da steknu celovitu sliku o demografiji i boravištu Roma. Čak i onda kada romska domaćinstva obezbede stalni boravak za neke ili za sve svoje članove, njihova mesta stanovanja u neregistrovanom naselju bez zvanične adrese često onemogućuju pristup socijalnim uslugama. Pored toga, mnogi interno raseljeni Romi, Aškalije i Egipćani sa Kosova uputili su se na sever, u Srbiju ili u Crnu Goru, a nisu se registrovali kao IRL, već se često mešaju sa lokalnom romskom zajednicom, prevashodno u urbanim centrima kao što su Beograd i Podgorica i žive u nezvaničnim romskim naseljima. Interno raseljeni Romi takođe ostaju neregistrovani zbog toga što nemaju originalne dokumente kao što su izvodi iz matične knjige rođenih i lične karte. Usled ovog neregistrovanja mnoga romska domaćinstva su praktično isključena iz obrazovnog sistema i mreže socijalne zaštite i sistema humanitarne pomoći: čovek se ne može registrovati kao interno raseljeno lice ukoliko nema ličnu kartu, a ukoliko nema adresu ne može da prijavi boravak što je neophodno za izdavanje lične karte. Životni uslovi mnogih raseljenih Roma u Srbiji i Crnoj Gori izuzetno su loši, tako da 72 posto raseljenih Roma u Srbiji živi u siromaštvu, u poređenju sa 60 procenata domicilnog (romskog) stanovništva (videti profil siromaštva Roma u Srbiji koji navodimo na sledećim stranicama ovog teksta).

Tabela 2.1: Romska domaćinstva koja žive u naseljima u Srbiji znatno su veća od prosečnih porodica u opštoj populaciji (broj članova, u procentima)

Veličina domaćinstva	Opšta populacija	Romi
1	6,6	1,4
2	18,4	5,6
3	20,5	9,7
4	17,0	18,1
5	11,9	20,2
6	9,7	14,9
7	3,6	12,8
8+	2,6	17,4
Srednja vrednost veličine domaćinstva	3,8	5,5

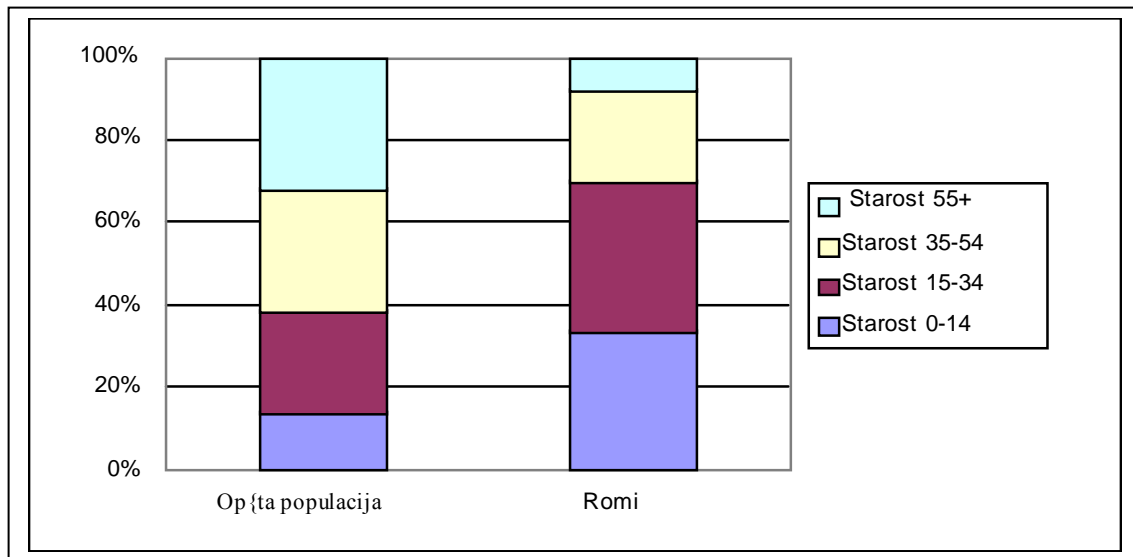
Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćno istraživanje Roma

14. **Romsko stanovništvo je znatno mlađe od opšte populacije u Srbiji i Crnoj Gori:** Rezultati istraživanja ukazuju da postoji značajna demografska razlika između romskog i

neromskog stanovništva, kako u Srbiji, tako i u Crnoj Gori. Romi imaju veća domaćinstva od neroma što se vidi iz tabele 2.1. Romsko stanovništvo u Srbiji i Crnoj Gori takođe je znatno mlađe od opšte populacije. U obema republikama romska domaćinstva imaju znatno više dece od domaćinstava u opštoj populaciji. To je u skladu sa dokazima iz drugih zemalja Centralne i Istočne Evrope o međugeneracijskoj zamci siromaštva i naglašeno ukazuje na potrebu za usredsređivanjem na poboljšanje obrazovnih rezultata Roma, kako bi se raskinuo začarani krug siromaštva u kome se oni nalaze. Na slici 2.1. rezimirana je uporedna distribucija godina starosti za Rome koji žive u naseljima i za opštu populaciju u Srbiji; posebno je izražena velika razlika u broju dece mlađe od 14 godina kod tih dveju grupa.

Slika 2.1: Romi koji stanuju u naseljima u Srbiji znatno su mlađi od opšte populacije

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćno istraživanja

Roma

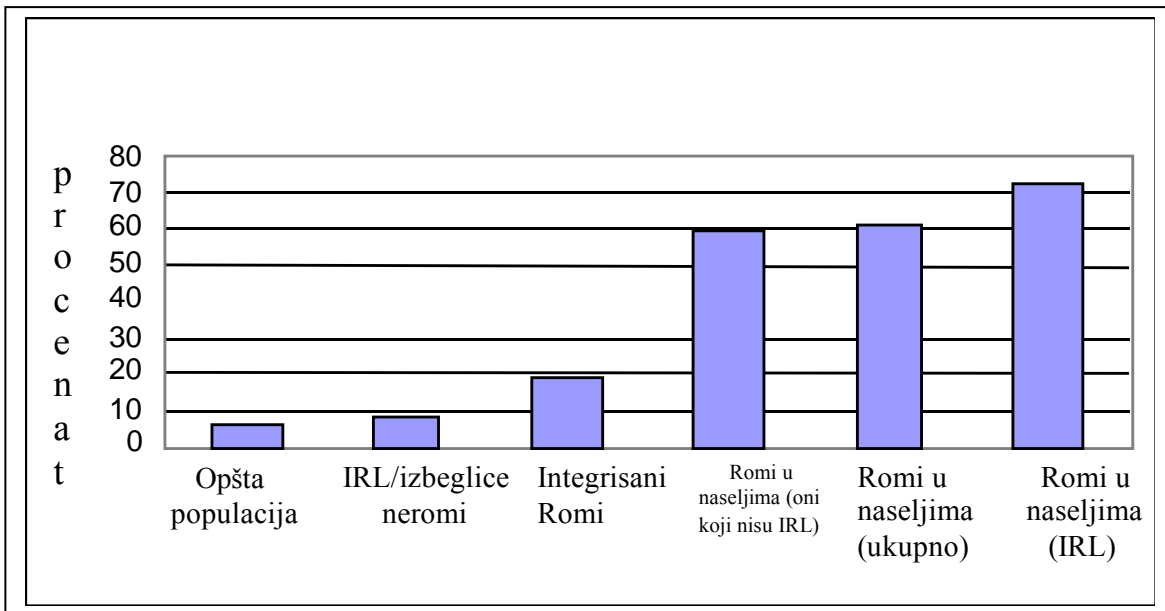
2. Profil siromaštva Roma u Srbiji

15. Romi se i dalje ističu čak i među siromašnim stanovništvom Srbije i Crne Gore u pogledu isključenosti i deprivaciji. Na slici 2.2. vidi se kako se u Srbiji i "integrisani" Romi i oni koji žive u naseljima izdvajaju od opšte populacije svojim siromaštvom, dok je na slici 2.3. predstavljen uporedni prikaz siromaštva RAE u Crnoj Gori. Posebno je uočljivo da je romsko siromaštvo za obe subkategorije drastično veće nego siromaštvo interno raseljenih lica (IRL) koja nisu Romi i izbeglica. Sem toga, interno raseljeni Romi koji žive u naseljima imaju znatno više izgleda da budu siromašni od neraseljenih Roma koji žive u naseljima. Čini se da postoji bitna razlika između Roma koji u Srbiji žive u nehipijenskim naseljima i onih koji su u većoj meri integrisani. Nije nimalo iznenađujuće

što su, po svemu sudeći, "integrisani" Romi znatno manje pogođeni siromaštvom i socijalnom isključenošću od Roma koji žive po "naseljima", što se može videti na slici 2.2. Međutim, takođe je uočljivo da je rizik siromaštva među "integrisanim" Romima znatno veći nego među opštom populacijom. Ovaj odeljak sadrži pokušaj da se razvije profil komparativnog siromaštva i blagostanja za Rome koji žive u naseljima.

Slika 2.2: Posebno se ističe siromaštvo Roma u Srbiji u 2003. godini

Izvor: Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćno

istraživanje Roma; definicija "integrisanih" Roma i izvedena stopa siromaštva mogu se naći u fusnoti broj 13.

16. Razvoj linije siromaštva i stopa siromaštva u ovom izveštaju sledi metodologiju koja je korišćena u Proceni siromaštva u Srbiji i Crnoj Gori 2003. godine.¹⁷ Pomoćno istraživanje Roma u Srbiji temeljilo se na istraživanju AŽS i samim tim je omogućilo uporedivost između Roma koji žive u naseljima i opšte populacije. U analizi za Crnu Goru korišćeni su podaci iz istraživanja domaćinstava sa uporedivim poduzorcima za Rome, Aškalije i Egipćane (RAE), izbeglice, interno raseljena lica i opštu populaciju.¹⁸ Iz iskustva znamo da je potrošnja bolja zamena, tj. pokazatelj za blagostanje, nego što je to dohodak. Zato gradimo agregat potrošnje koristeći postojeće

¹⁷ Svetska banka (2003), *Serbia and Montenegro Poverty Assessment*

¹⁸ Treba obratiti pažnju da se stope siromaštva za Rome i Rome, Aškalije i Egipćane između Srbije i Crne Gore ne mogu direktno porediti, budući da su utemeljene na različito definisanim uzorcima.

troškove potrošnje (od kojih su oduzeti investicioni troškovi) kao i imputirane vrednosti prehrambene i neprehrambene potrošnje (u naturi) izračunate na osnovu lokalnih cena, ali pritom isključujemo imputirane vrednosti stanovanja/stanarine.

17. Analiza siromaštva Roma u Srbiji razlikuje "veoma siromašne" i "ekstremno siromašne" i istovremeno pokazuje znatne razlike između Roma i neroma. Na temelju podataka o potrošnji razvijamo dve različite linije siromaštva za Rome u Srbiji¹⁹: Liniju siromaštva za "veoma siromašne" i za one koji su "ekstremno siromašni". Linija siromaštva za "veoma siromašne" temelji se na opštoj liniji siromaštva, ali isključuje imputiranu naknadu za stanovanje. S obzirom na to da će Romi koji žive po naseljima, odnosno njihova domaćinstva, verovatno trošiti znatno manje na stanovanje u poređenju sa opštom populacijom, onda će njihovo komparativno siromaštvo biti precenjeno ukoliko se imputirani troškovi stanovanja uključe u ukupnu potrošnju domaćinstava. Linija siromaštva "veoma siromašnih" temelji se na mesečnom ekvivalentu potrošnje odraslog²⁰ u vrednosti od 3.997 dinara za 2003. godinu. Sem toga, konstruisali smo meru "ekstremnog" siromaštva tako što smo utvrdili lokalne troškove minimalne potrošačke korpe koja zadovoljava ključne minimalne prehrambene potrebe²¹. Ova linija ekstremnog siromaštva temelji se na mesečnom ekvivalentu potrošnje odraslog od 1.901 dinara. Na osnovu ovakvog pristupa, utvrdili smo da se 60,5 procenata romskog stanovništva smatra veoma siromašnim, u poređenju sa 6,1 posto opšte populacije. Sem toga, 9,8 posto Roma, što je znatan procenat, spada u kategoriju ekstremno siromašnih, dok kod opšte populacije taj postotak iznosi zanemarljivih 0,2 posto. Pored jednostavnog per capita merenja siromaštva, koje ne ukazuje na to da li su svi siromašni jednako siromašni već samo koliki je procenat siromašnih, procenjujemo i jaz siromaštva koji otkriva koliko su ljudi duboko ispod linije siromaštva²². Jaz siromaštva za opštu populaciju u Srbiji iznosi 1,2 posto, dok za romsko stanovništvo iznosi 19,3 posto. Oštrina siromaštva, koja je tesno povezana sa jazom siromaštva, ali daje veću vrednost, odnosno težinu onima koji su još više udaljeni od linije siromaštva iznosi 0,4 posto kod opšte populacije i 8,4 posto kod Roma. Mada ovi rezultati ukazuju da dubina siromaštva kod opšte populacije nije posebno izražena, one istovremeno jasno ukazuju na postojanje visokog ekstremnog i dubokog siromaštva među Romima. Šta je to što podstiče stvaranje ovih upečatljivih razlika između siromaštva romskih domaćinstava i siromaštva domaćinstava koja pripadaju opštoj populaciji? U ostatku ovog odeljka predočićemo detaljni profil siromaštva Roma u Srbiji.

18. Mada su pokretači siromaštva slični kada je reč o Romima koji žive u naseljima i kada je reč o opštoj populaciji u Srbiji, čini se da je korelacija znatno jača za

¹⁹ Ovo dopunjuje prethodno utvrđene linije siromaštva u Proceni siromaštva: (i) linija ranjivosti na siromaštvo (opšta linija siromaštva + 50 posto još uvek bez procene za Rome), (ii) opšta liničja siromaštva (procena za Rome nije moguća, budući da u pomoćno istraživanju Roma nema imputiranih troškova stanovanja), (iii) linija siromaštva veoma siromašnih, i (iv) linija ekstremnog siromaštva.

²⁰ Ekvivalent potrošnje odraslog definiše se prema skali OECD. Detalji se mogu naći u izveštaju Svetske banke (2003).

²¹ Ovo je u skladu sa pristupom koji je predložio Ravallion (1992).

²² Jaz siromaštva i oštrina siromaštva temelje se na linijama "veoma siromašnih" kako u jednoj, tako i u drugoj republici.

romsko nego za neromsko stanovništvo. Tako, na primer, obrazovna dostignuća glave porodice smanjuju opasnost od siromaštva znatno više kod neromskih, nego kod romskih domaćinstava. Sem toga, i u jednoj i u drugoj populacionoj grupi zapošljavanje predstavlja ključni pokretač za smanjenje opasnosti od siromaštva, ali kod romskih domaćinstava opasnost od siromaštva ostaje znatna čak i ukoliko je glava porodice zaposlena. Analiza statusa zaposlenosti Roma u poglavlju III pokazuje da je romska zaposlenost uglavnom neformalna, Romi rade sa skraćenim radnim vremenom ili poslove na određeno, kratko vreme, što sve sugeriše niži i neredovan dohodak. Na tabeli 2.4. takođe su predstavljeni korelati ekstremnog siromaštva koji potvrđuju glavne pokretače siromaštva Roma. Domaćinstva koja žive u naseljima nalik na favele izložena su mnogo većem riziku ekstremnog siromaštva, baš kao što je to slučaj i sa velikim domaćinstvima. Opasnost od siromaštva je takođe mnogo veća u domaćinstvima u kojima se govori samo romski jezik. Odsustvo poznavanja lokalnog jezika smanjuje mogućnosti pojedinca na tržištu rada i podriva obrazovne rezultate romske dece. Međutim, važno je naglasiti da čak i tamo gde je srpski jezik primarno sredstvo sporazumevanja i dalje postoji veliki rizik siromaštva. Kada je reč o karakteristikama glave porodice, veća opasnost od siromaštva postoji za ona domaćinstva čija glava porodice nema nikakvo obrazovanje, nezaposlen je, živi samo od onoga što dobija na ime socijalne zaštite ili se smatra nesposobnim za rad. Konačno, romska interno raseljena lica (IRL) posebno se ističu među romskim stanovništvom u smislu siromaštva i deprivacije. Stopa siromaštva za romska IRL iznosi 72,1 posto, što je gotovo 20 posto više od već zabrinjavajuće visoke stope siromaštva od 60 procenata među opštom romskom populacijom.

19. Za siromaštvo među romskim domaćinstvima u Srbiji karakteristične su, po svemu sudeći, i rodne predrasude, kao i činjenica da ono posebno pogađa decu. Korelati o veličini domaćinstava navedeni na tabeli 2.2. pokazuju da što je domaćinstvo veće, to je veći i rizik siromaštva. Ovo je važan nalaz, s obzirom na to da podaci iz AŽS za Srbiju pokazuju da je 45 procenata romskih domaćinstava po broju veće od šestočlanih (videti odeljak III ovog izveštaja). Budući da je veličina domaćinstava najčešće prouzrokovana brojem dece, to ukazuje da su romska deca posebno izložena opasnosti od siromaštva. Sem toga, mada, kako se čini, nema nikakvih rodnih predrasuda kada je reč o siromaštvu među opštom populacijom, u slučaju Roma domaćinstva, odnosno porodice čija je glava žensko izložene su znatno većem riziku siromaštva i ekstremnog siromaštva nego one porodice čija je glava muškarac.

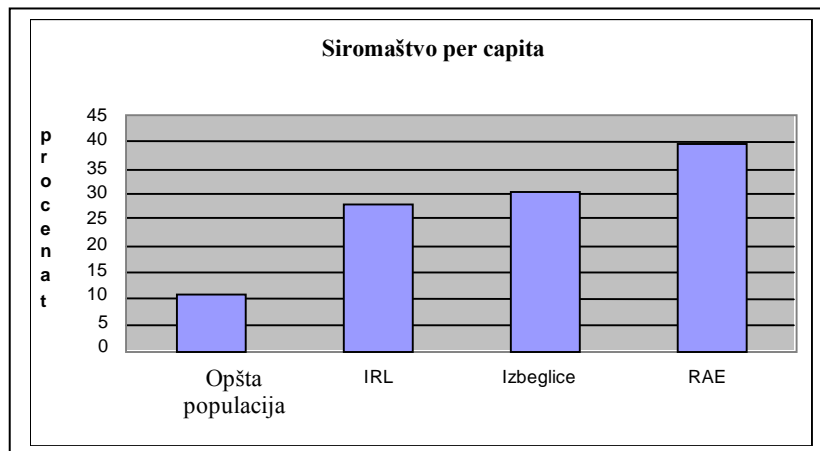
Tabela 2.2: Glavni korelati siromaštva u Srbiji (stope siromaštva, u procentima)

	Veoma siromašni		Ekstremno siromašni
	Romi	Opšta populacija	Romi
Karakteristike glave porodice			
Ukupno	60,5	6,1	9,8
Tip naselja			
Savele	75,1	-	21,7
Naselja ruralnog tipa u gradovima	52,1	-	8,1
Siromašna ruralna naselja	60,0	-	4,4
Suburbana naselja	54,8	-	4,7
Veličina domaćinstva			
1-2	42,8	6,7	2,6
3	43,2	4,0	3,9
4	50,8	3,5	9,9
5	60,1	6,9	10,2
6+	71,0	10,8	12,0
Pol			
Muški	58,8	6,1	9,3
Ženski	73,5	6,1	14,0
Sadašnji pravni status			
Državljanin Srbije	59,6	6,0	9,9
IRL ili izbeglica	72,1	7,8	9,0
Obrazovanje glave porodice			
Bez škole	79,2	15,8	16,3
Osnovna škola	66,0	9,5	9,7
Zanat (1 do 2 godine)	48,6	0,5	8,0
Srednja stručna škola (3 do 4 godine) ili gimnazija	33,0	2,6	00
Zaposlenost glave porodice			
Zaposlen	35,6	3,4	4,1
Radi, nezvanično	60,8	4,5	6,9
Ostali vidovi rada	67,9	8,4	0,0
Nezaposlen	64,4	8,9	15,3
Penzioner	54,5	7,3	1,9
Prima socijalnu pomoć	97,8	7,8	15,2
Domaćica	87,2	6,4	12,4
Lice nesposobno za rad	85,4	33,6	18,1
Jezik koji se govori u domaćinstvu			
Samo romski	74,7	-	19,2
Samo srpski	57,6	-	0,0
Kombinacija romskog i srpskog	55,4	-	8,5
Ostali	73,0	-	0,0

Izvor: Vlastiti proračuni na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćno istraživanje Roma; odrednica "Romi" označava romska domaćinstva koja žive u naseljima.

20. Multivarijantna analiza romskog siromaštva u Srbiji potvrđuje ove zaključke: U ranijim paragrafima predočena je univarijantna analiza siromaštva, to jest, ukazano je na to kako se stope siromaštva razlikuju među domaćinstvima na temelju jediničnih diferencijalnih karakteristika kao što su status zaposlenosti ili nivo obrazovanja glave porodice. Međutim, često su mnoge među tim karakteristikama u međusobnim korelacijama. Na primer, domaćinstva na čijem je čelu pojedinac koji ima nizak stepen obrazovanja ima veće izgleda da bude siromašno, odnosno, izloženo je većem riziku siromaštva. Međutim, glave porodica koje imaju nizak nivo obrazovanja mogu takođe biti suočene i sa većom verovatnoćom da budu nezaposlene. Konačno, status nezaposlenosti u korelaciji je sa većom verovatnoćom siromaštva. Usled svega toga postavlja se pitanje da li nizak nivo obrazovanja direktno utiče na opasnost od siromaštva, ili su pak kanali uticaja takvi da idu preko statusa zaposlenosti, ili je možda reč o kombinaciji i jednog i drugog. U tu svrhu smo izvršili regresiju ekvivalenta loga potrošnje odraslog na osnovu niza karakteristika domaćinstva iz mreže podataka za Srbiju. Rezultati regresije predstavljeni su detaljno u Aneksu 3. Većina varijabli pomoću kojih se ovo može objasniti ima očekivane znake, ali im je značaj različit. Veličina domaćinstva i geografija (seoska područja) u negativnom su odnosu sa blagostanjem domaćinstva s tim što je korelacija između veličine domaćinstva i siromaštva domaćinstva veoma snažno naglašena. Indikatori nezaposlenosti ili zaposlenosti koja je manja od formalne negativno se povezuju sa blagostanjem domaćinstva, s tim što tu najjače figuriraju i daleko su najznačajniji status nezaposlenog lica, radna nesposobnost i primanje socijalne pomoći. Kao što se moglo i očekivati, obrazovanje je u pozitivnoj vezi sa blagostanjem domaćinstva, i pozitivni efekat obrazovnog statusa je sve veći. Tip naselja je pozitivno povezan sa blagostanjem domaćinstva ukoliko se kao referenca uzima da neko živi u faveli. Status pripadništva romskom manjinskom domaćinstvu u zajednici čvršće je povezan sa siromaštvom nego status pripadništva većinskom stanovništvu u naselju. Konačno, umeće članova domaćinstva da pored romskog govore neki drugi jezik u pozitivnoj je korelaciji sa blagostanjem domaćinstva i u tom smislu je izrazito signifikantno.

Slika 2.3: RAE su se po siromaštvu izdvajale među drugim grupama u Crnoj Gori u 2003. godini

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju ISSP 2003.

3. Profil siromaštva Roma, Aškalija i Egipćana u Crnoj gori

21. Mada je siromaštvo Roma u Crnoj Gori visoko, analize ukazuju da postoje manje upadljive razlike u stopi siromaštva između RAE i drugih ranjivih grupa kao što su izbeglice i raseljena lica. Da bismo izgradili profil siromaštva RAE u Crnoj Gori kopirali smo ovde već predstavljeni pristup: koristeći podatke iz mreže podataka ISSP za 2003. godinu u Crnoj Gori koja se odnosi na opštu populaciju, RAE, izbeglice i interno raseljena lica (IRL) izvršili smo prilagođavanje ranije korišćene linije siromaštva od 116,2 evra po osobi mesečno na 84 evra, tako što smo iz svega isključili imputiranu naknadu za stanovanje (primenili smo, dakle, isti onaj pristup koji smo koristili kod baze podataka za Srbiju). Razlog zbog koga smo to učinili jeste činjenica da bi uključivanje imputirane stanarine, kako se očekuje, dovelo do precenjivanja siromaštva RAE. U ovom izveštaju uvodimo stope za "veoma siromašne", u poređenju sa ranije identifikovanim stopama siromaštva za RAE (to je ranije iznosilo 52,3 posto), kao i za izbeglice (ranije je iznosila 38,8 posto) i IRL (ranije je iznosila 38,6 posto). Na slici 2.3. i tabeli 2.3. predstavljene su nove stope siromaštva za "veoma siromašne" u svim kategorijama. Stopa siromaštva za RAE iznosi gotovo 40 procenata, što je za 10 posto više nego kod izbeglica, mada je, grubo gledano, istovetno sa vrednošću za interno raseljena lica i domicilne Rome, Aškalije i Egipćane (39,2, odnosno 40,5 procenata). Iako siromaštvo RAE u Crnoj Gori nije toliko istaknuto koliko je to slučaj u Srbiji, ono je znatno teže nego kod drugih ranjivih kategorija i nego u opštoj populaciji. Jaz siromaštva za RAE iznosi 18,3 procenta u poređenju sa 10,2, odnosno 7,5 procenata za one koji nisu izbeglice iz redova Roma, Aškalija i Egipćana, odnosno nisu IRL iz njihovih redova i 1,9 posto za opštu populaciju. Sem toga, oštrina siromaštva za RAE iznosi 11,5 procenata, u poređenju sa 4,8 procenata za izbeglice, 2,7 procenata za IRL i 0,7 procenata za opštu populaciju.

22. Pokretači siromaštva u Crnoj Gori slični su za RAE, izbeglice i IRL, kao i za opštu populaciju, samo postoje izvesne razlike u njihovom značaju. Na tabeli 2.3. rezimirani su glavni korelati siromaštva za RAE, izbeglice, IRL i opštu populaciju u Crnoj Gori. Tako, na primer, postoji jasna korelacija između veličine domaćinstva i siromaštva u svim poduzorcima, i stope za RAE ne ističu se posebno u odnosu na stope za IRL i izbegličku populaciju. Lokacija mesta boravka ključni je korelat siromaštva, tako da je stanovanje na ekonomski aktivnijem jugu Crne Gore u vezi sa nižom stopom siromaštva za sve kaptirane grupe, sem kada je reč o RAE čije stope siromaštva ostaju znatno iznad proseka u celoj zemlji, bez obzira na mesto boravka²³. Nivo obrazovanja ili odsustvo obrazovanja ključni su činioci siromaštva u svim grupama, međutim, to za IRL i izbeglice važi još više nego za RAE. Veličina domaćinstva je u pozitivnoj korelaciji sa rizikom siromaštva u svim grupama, mada je stopa siromaštva prema veličini domaćinstva manja kod RAE nego kod IRL i izbeglica. Analiza korelacije karakteristika zaposlenosti (radnog statusa) glave porodice daje veoma upečatljiv rezultat, pokazujući da postoji znatno manja verovatnoća da će zaposlenje smanjiti siromaštvo kod RAE nego kod bilo koje druge grupe, što sugeriše da su mnogi zaposleni RAE zapravo "siromašni ljudi koji rade", što je možda prouzrokovano raznim vidovima neformalnog zapošljavanja.

²³ Razlike između stope siromaštva na jugu Crne Gore između RAE i drugih grupa objašnjavaju se ukazivanjem na činjenicu da ne postoje zvanični sabirni centri za raseljena lica u južnim regionima, tako da mnoge porodice RAE tamo žive u izuzetno nehidijenskim nezvaničnim kolektivnim centrima koji su bili obuhvaćeni ovim istraživanjem.

Tabela 2.3: Glavni korelati siromaštva u Crnoj Gori (stopa siromaštva, u procentima)

Karakteristike glave porodice	RAE	Izbeglice	IRL	Opšta populacija	Crna Gora
Ukupno	39,9	30,3	28,0	10,3	12,0
Lokacija					
Jug	69,7	19,0	10,4	3,7	6,6
Centar	28,3	51,7	35,7	10,7	12,6
Sever	52,3	25,7	37,4	13,8	15,0
Veličina domaćinstva					
1-2	8,4	22,2	10,8	0,0	0,7
3	14,4	20,4	17,1	8,4	9,0
4-5	24,6	29,7	20,6	7,4	8,3
6+	46,7	43,6	59,0	32,0	35,3
Pol glave porodice					
Muški	41,2	27,6	29,7	11,2	12,9
ženski	27,4	42,6	20,1	4,3	6,3
Obrazovanje glave porodice					
Osnovno ili manje	41,5	64,2	49,6	26,7	30,1
Srednja škola	30,8	19,6	31,1	11,5	12,5
Više	N/A	18,4	10,6	N/A	0,6
Radni status glave porodice					
Zaposlen	33,5	18,7	18,4	4,4	5,6
Traži posao/nezaposlen	66,6	61,8	52,5	47,1	50,3
Aktivno životno doba - ne radi	23,3	59,4	23,0	N/A	4,2
Penzioner	39,3	23,1	31,8	14,1	14,8

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju ISSP za 2003.

23. Postoje znatne razlike u rezultatima istraživanja u Srbiji i Crnoj Gori u smislu komparativnih stopa siromaštva i profila između Roma i drugih ranjivih grupa stanovništva. U Srbiji se siromaštvo Roma koji žive po naseljima bitno ističe u odnosu na opšte siromaštvo i siromaštvo među interno raseljenim licima i izbeglicama. U Crnoj Gori su te razlike manje izražene. Jedno od mogućih objašnjenja jeste to što su u Srbiji pomoćnim istraživanjem Roma uz AŽS bili izričito obuhvaćeni Romi koji žive u naseljima i za koje je poznato da su suočeni sa dubokim siromaštvom i deprivacijom, ne "integrisana" romska domaćinstva, dok crnogorsko istraživanje nije sadržalo tu izričitu distinkciju i moglo se dogoditi da njime budu posebno obuhvaćeni pripadnici "integrisane", u manjoj meri siromašne grupe. Da bismo bacili više svetla na pitanje komparativnog siromaštva i pre svega na pitanje socijalne isključenosti, valjalo bi da analiziramo i nedohodne dimenzije siromaštva što ćemo i učiniti u narednom odeljku.

III Nedohodne dimenzije siromaštva i socijalne isključenosti Roma

24. Pošto smo razradili i predstavili profile siromaštva Roma kako u Srbiji i Crnoj Gori na temelju podataka o potrošnji domaćinstava, u ovom odeljku će u žiži pažnje analize biti ispitivanje nedohodnih dimenzija siromaštva. Dohodna i nedohodna dimenzija siromaštva često pojačavaju jedna drugu i zajednički podstiču deprivaciju. Siromaštvo je u Evropskoj uniji definisano kao "... dinamični proces koji se najbolje opisuje kao opadanje nivoa: neke negativnosti dovode do izvesnog isključenja, što za uzvrat dovodi do još većih negativnosti i još veće socijalne isključenosti i na kraju se sve završava trajnim višestrukim negativnostima (deprivacijom). Pojedinci, domaćinstva i prostorne jedinice mogu se isključiti iz pristupa resursima kao što su zapošljavanje, zdravstvena zaštita, obrazovanje, socijalni ili politički život".²⁴ Multidimenzionalne definicije siromaštva pomažu da se shvate oni slučajevi u kojima porodice, iako po prihodima možda nisu siromašne, trpe siromaštvo u drugim dimenzijama ili pak trpe zbog višestruke deprivacije, kao što se to događa mnogim romskim domaćinstvima u Srbiji i Crnoj Gori. Nedohodne dimenzije siromaštva takođe pomažu da se identifikuju aspekti socijalne isključenosti, na primer kroz prepreke pristupu obrazovanju, zapošljavanju itd.

Boks 3: Opšti pregled multidimenzionalnih nedohodnih indikatora siromaštva

- **Obrazovno siromaštvo:** Pojedinaac je u obrazovnom smislu siromašan ako ima više od 15 godina, ne pohađa školu i ima samo nezavršeno osnovno obrazovanje ili pak nema nikakvo obrazovanje.
- **Stambeno siromaštvo i siromaštvo građanskopravnog statusa:** Domaćinstva koja imaju nezvestan pravni status i/ili stanuju nezakonito ili privremeno, domaćinstva koja ne poseduju dokumenta koja bi potvrdila njihovo vlasništvo nad stambenim prostorom.
- **Zdravstveno siromaštvo:** Pojedinci u radno sposobnom uzrastu (15-64) koji su tokom meseca koji je prethodio AŽS imali ozbiljno fizičko oboljenje što je onemogućavalo njihovo normalno nezavisno funkcionisanje.
- **Siromaštvo stambenih uslova:** Domaćinstva koja nisu priključena na vodovod ili koriste poljske klozete, domaćinstva koja žive u zgradama nepodesnim za stanovanje ili u delimično uništenim kućama ili u prenatrpanim prostorijama gde više od tri lica zauzimaju jednu sobu.
- **Siromaštvo u pogledu zapošljavanja:** Odsustvo socijalne uključenosti koje se za pojedince u radno sposobnom životnom dobu (15-64) definiše kroz nezaposlenost koja traje više od dve godine, a voljni su i spremni i sposobni da rade.

Izvor: Svetska banka (2003) Procena siromaštva u Srbiji i Crnoj Gori

²⁴ Radna grupa Eurostat (1998): *Recommendations on social exclusion and poverty statistics (Preporuke u vezi sa statističkim podacima o socijalnoj isključenosti i siromaštvu)*, Dokument CPS 98/31/2 Eurostat, Luksemburg.

25. **Siromaštvo Roma u Srbiji je multidimenzionalno i očigledno je po slabim rezultatima u obrazovanju i zapošljavanju, stanovanju i zdravstvenoj zaštiti.** Ako na siromaštvo gledamo kao na multidimenzionalnu pojavu, a ne povezujemo ga isključivo sa potrošnjom ili prihodom domaćinstava, onda moramo definisati kako ćemo meriti sve te dimenzije. U Boksu 3. korišćene su definicije koje su korišćene za Procenu siromaštva u Srbiji i Crnoj Gori 2003. i upravo te definicije koristimo i ovde. U potpunosti dokaze o dohodnom siromaštvu, ti podaci otkrivaju značajnu multidimenzionalnu deprivaciju među Romima i u jednoj i u drugoj republici i ukazuju na to kako se siromaštvo širi na sve aspekte ljudskih sposobnosti. Kao što se može videti iz tabele 3.1, u Srbiji skoro 81 posto romskog stanovništva može biti smatrano onima koji su u nedohodnom smislu siromašni barem u jednoj dimenziji, dok 43,8 posto može biti smatrano siromašnima u dve dimenzije. Sem toga, ekstremno nedohodno siromaštvo²⁵ pogađa značajnih 13,4 posto romskih domaćinstava, što potvrđuje da je ekstremno siromaštvo široko rasprostranjeno među romskim stanovništvom u Srbiji. Konkretno, zastrašujućih 61,3 posto romskih domaćinstava koje žive po naseljima u Srbiji smatra se obrazovno siromašnima, što ukazuje na značajne manjkavosti u smislu upisa u školu i obrazovnih rezultata među Romima. Sem toga, 64 posto romskih domaćinstava živi u stambenim uslovima koji su ispod standarda stambenog siromaštva. Na tabeli su predstavljene i komparativne stope za domaćinstva u opštoj populaciji u Srbiji koje znatno zaostaju za nivoima u romskim domaćinstvima, mada su takođe visoke kada je reč o obrazovnom i stambenom siromaštvu.

Tabela 3.1: Pored dohodnog siromaštva, Romi koji žive u naseljima u Srbiji suočeni su sa visokim nivoima nedohodne deprivacije

u procentima	Romi	Opšta populacija
Materijalno siromaštvo (potrošnja)		
Veoma siromašni	60,5	6,1
Ekstremno siromašni	9,8	0,0
Nedohodna deprivacija		
obrazovno siromašni	61,3	17,9
siromašni u pogledu zapošljavanja	13,6	3,9
zdravstveno siromašni	9,0	4,6
siromašni sa stanovišta stambenih uslova	64,1	14,7
stambeno i građanskopravno siromašni	22,3	5,9
<i>nedohodna deprivacija (najmanje 1)</i>	<i>80,8</i>	<i>34,0</i>
nedohodno siromašni (najmanje 2)	43,8	7,3
nedohodno ekstremno siromašni (3 ili više)	13,4	0,8
Kombinacija nedohodnih i dohodnih dimenzija		

²⁵ Ekstremno nedohodno siromaštvo definiše se kao siromaštvo koje se sastoji od tri ili više dimenzija nedohodne deprivacije (videti tabelu 3.2).

materijalno veoma siromašni ili siromašni bar u jednoj nedohodnoj dimenziji	88,0	36,1
materijalno veoma siromašni i siromašni bar u jednoj nedohodnoj dimenziji	53,3	3,9
<i>nedohodno siromašni i dohodno veoma siromašni</i>	29,5	1,4
nedohodno ekstremno siromašni ili dohodno ekstremno siromašni	20,7	1,0
nedohodno ekstremno siromašni i dohodno ekstremno siromašni	2,5	0,0

Izvor: Procene članova ekipe zasnovane na definicijama u tabeli 3.1. i AŽS i pomoćno istraživanje Roma za Srbiju 2003; odrednica "Romi" odnosi se na romska domaćinstva koja žive po naseljima.

26. Mada se siromaštvo RAE u Crnoj Gori ne ističe toliko koliko se ističe u Srbiji, nedohodni indikatori siromaštva pokazuju da postoji sveobuhvatna socijalna isključenost stanovništva RAE - posebno kada je reč o obrazovanju. Kao što se može videti iz tabele 3.2, 77 posto RAE su obrazovno siromašni, u poređenju sa 11 posto koliko takvih ima među izbeglicama. Ovaj rezultat ukazuje na ozbiljne prepreke u smislu pristupa obrazovnom sistemu koje su karakteristične za RAE; na narednim stranicama ovog izveštaja naći ćete nove dokaze za tu tezu, što sve ukazuje na potrebu za prihvatanjem velikog reformskog izazova kao i na neophodan pravac te reforme. Sem toga, postoji znatno veća verovatnoća da će domaćinstva RAE biti stambeno siromašna nego domaćinstva izbeglica ili interno raseljenih lica, što govori da je faktor raseljenosti u manjoj meri indikator stambenog siromaštva nego što je to slučaj sa faktorom etničke pripadnosti. Razlike u stopi siromaštva u pogledu zapošljavanja nisu toliko izražene, mada je i dalje veliki broj - 19 procenata - Roma u tom smislu siromašno. Stope zdravstvenog siromaštva relativno su niske za sve grupe, mada se to temelji na podacima o prijavljenom, a ne o stvarnom zdravstvenom stanju, pa se može dogoditi da je u pitanju neadekvatno samodeklarisanje ispitanika.

Tabela 3.2: RAE po nedohodnom siromaštvu štrče u odnosu na izbeglice i IRL u Crnoj Gori u 2003. godini

u procentima	RAE	Izbeglice	IRL	Opšta populacija	Crna Gora
Obrazovno siromašni	77,1	11,0	6,4	10,2	11,3
Zdravstveno siromašni	12,9	3,9	2,7	4,2	4,3
Stambeno siromašni	87,6	58,2	52,1	9,8	14,1

Siromašni u pogledu zapošljavanja	19,0	12,3	14,0	5,6	6,2
-----------------------------------	------	------	------	-----	-----

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju istraživanja ISSP Crna Gora 2003. i definicija predočenih u tabeli 3.1, uz sledeće izuzetke: zdravstveno siromaštvo je definisano kao i u Srbiji, jedino što je period za koji je trebalo izvestiti o eventualnoj bolesti produžen tako da iznosi jednu godinu, a ne jedan mesec; stambeno siromaštvo je definisano kao i u Srbiji, s tim što je ovde pretrpanost definisana kao manje od 10m² prostora po jednoj osobi, a ne tri osobe po prostoriji; siromaštvo u pogledu zapošljavanja definisano je kao i u Srbiji, s tim što su ovde oni koji su nezaposleni više od godinu dana tretirani kao siromašni u pogledu zapošljavanja, a ne, kao što je to slučaj u Srbiji, oni koji su nezaposleni više od dve godine.

1. Obrazovanje

27. U prethodnim odeljcima dokumentovali smo tesnu korelaciju između obrazovnih rezultata ili odsustva obrazovanja i siromaštva. U isto vreme, očigledna je relativna mladost romskog stanovništva u poređenju sa opštom populacijom. To ukazuje na činjenicu da je, baš kao i u drugim zemljama u kojima postoji znatna romska manjina, obrazovanje ključni kanal kroz koji Romi mogu da izađu iz začaranog kruga siromaštva. U ovom odeljku detaljnije ćemo razmotriti obrazovno siromaštvo, posebno kada je reč o pristupu obrazovnom sistemu i rezultatima na planu obrazovanja.

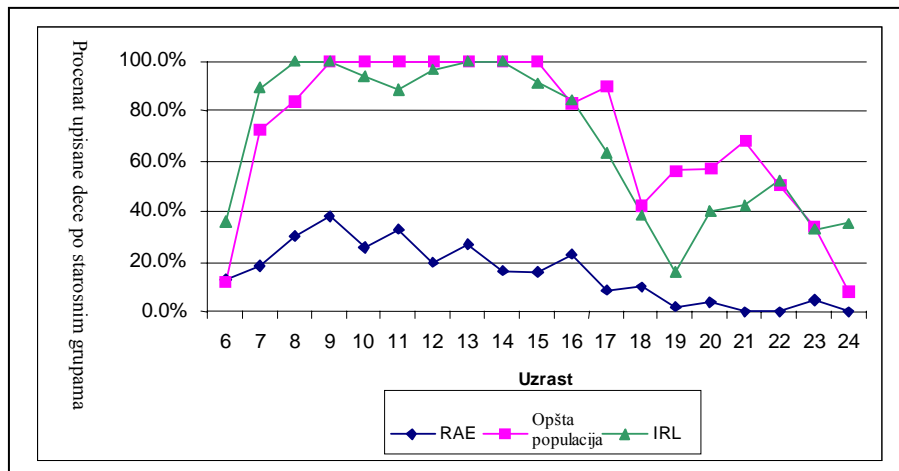
28. Postoje ozbiljna ograničenja u pogledu pristupa Roma obrazovanju što je evidentno iz malog obuhvata romske dece školovanjem: Opšti obuhvat Roma obrazovanjem nizak je i u jednoj i u drugoj republici, od predškolskog do visokog obrazovanja, a segregacija u nastavi i dalje postoji. Posebno je alarmantno to što mnoga romska deca uopšte ne idu u školu: AŽS za Srbiju pokazuje da zastrašujućih 35 posto romske dece (uzrasta 7 do 20 godina) uopšte nije upisano u školu, u poređenju sa stopom od 2 posto kod opšte populacije. U 2003. godini stopa upisa romske dece u osnovne škole iznosila je 72,2 posto, dok je kod opšte populacije iznosila 98,5 posto. Postoje velike razlike i kada je reč o srednjem obrazovanju, tako da neto stopa upisa Roma u srednje škole iznosi 16,7 posto, dok kod neromskog stanovništva ta stopa iznosi 64,2 posto. Podaci Ministarstva obrazovanja Srbije potvrđuju da je visoka stopa romskih učenika koji napuste školu između prvog i osmog razreda osnovne škole.²⁶ I u Crnoj Gori postoje znatne prepreke u dostupnosti obrazovanja za Rome, Aškalije i Egipćane, tako da je procenat upisanih znatno niži nego u opštoj populaciji, što se vidi na slici 3.1.

²⁶ Mihajlović (2004), Studija procene potreba za Romski obrazovni fond, Srbija.

Slika 3.1. Znatno manje dece RAE upisano je u škole u Crnoj Gori nego što je to slučaj sa IRL i opštom populacijom

Izvor: Istraživanje u domaćinstvima Roma, Aškalija i Egipćana, izbeglica i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, 2003.

29. Siromaštvo i nizak prihod po domaćinstvu podrivaju pristup Roma obrazovanju: Mada je školovanje besplatno i u Srbiji i u Crnoj Gori, pohađanje škole povezano je sa nimalo beznačajnim troškovima potrebnim za nabavljanje udžbenika i svezaka, ali i odeće. To je skupo i sa stanovišta izgubljenog prihoda koji bi deca mogla da ostvare kroz rad, prosjačenje i druge aktivnosti. Podaci iz Srbije pokazuju da predškolske ustanove i osnovne škole često nisu u blizini romskih naselja, tako da porodice snose i znatne saobraćajne troškove da bi deca mogla da odu do škole.²⁷ Rezultati istraživanja u obema republikama pokazuju da glavni razlog koji Romi navode za to što ne šalju decu u školu jeste odsustvo finansijskih sredstava. U Srbiji prosečni godišnji troškovi za slanje deteta u školu iznose manje od polovine troškova koje snosi opšta populacija, što ukazuje na to da romska deca odlaze u školu slabije opremljena od svojih neromskih vršnjaka. Deca koja ne pohađaju školu obično se bave nekom vrstom privredne aktivnosti. U Crnoj Gori rezultati istraživanja pokazuju da gotovo 43 posto dece RAE koja ne pohađaju školu zapravo pomažu odraslima, 11,5 posto prosjači, dok 7,4 posto prikuplja sekundarne materijale i odbačene stvari, smeće. Samo se 38,3 posto te dece igra. Mali pristup školovanju takođe se može objasniti niskim očekivanjima i apatijom romskih roditelja što je samo po sebi karakteristika socijalne isključenosti: u Crnoj Gori 64,6 posto ispitanika RAE izjavilo je da je obrazovanje dece važno, dok čak 35,4 posto veruje da ono nije

važno i da ne može imati nikakvog uticaja na promenu kvaliteta života. Samo 55,5 posto glava porodica procenilo je da su deca zainteresovana da pohađaju školu. Međutim, ovakvim izjavama treba pristupati sa ogromnim oprezom, budući da anketa ne kaptira motivaciju i kontekst individualnih odgovora. To bi se moglo otkriti daljim kvalitativnim analitičkim radom.

²⁷ Jakšić i Bašić (2002) *Romska naselja, životni uslovi i mogućnosti integracije Roma u Srbiji, rezultati socijalnog istraživanja*, Centar za istraživanje etniciteta Beograd.

30. Prepreke na putu ka obrazovanju romske dece počinju od predškolskog uzrasta, a mali obuhvat romske dece predškolskim vaspitanjem verovatno će negativno uticati na potonje stope upisa romske dece u osnovne škole: U Srbiji samo 7 posto romske dece koja stanuju u naseljima pohađa predškolske ustanove (uzrast 3 do 7 godina) u poređenju sa gotovo 34 posto koliko ta stopa iznosi kod opšte populacije. To je loše iz čitavog niza razloga: međunarodni nalazi ukazuju na to da deca koja pohađaju ustanove za obrazovanje i razvoj u ranom detinjstvu ili predškolske programe u proseku pokazuju bolje rezultate u osnovnim školama nego deca koja te programe i te ustanove ne pohađaju. Predškolsko obrazovanje može pre svega unaprediti detinju sposobnost za učenje i motivaciju, posebno onda kada porodično okruženje to ne čini, recimo zbog toga što sami roditelji nisu obrazovani. Predškolsko obrazovanje ima uticaja i na socijalizaciju dece koja može biti važna posebno ukoliko je reč o deci iz socijalno isključenih grupa. Pored nespecificovanih razloga zbog kojih radije ostavljaju decu kod kuće i ne šalju ih u predškolske ustanove, romski ispitanici najčešće navode da bi slanje dece u predškolske ustanove moglo biti previše skupo. Mada se dosad plaćalo za pohađanje predškolskih ustanova²⁸, nivo iznosa koji se naplaćuje zavisi od prihoda po domaćinstvu, a korisnici socijalne pomoći imaju pravo na besplatni boravak u takvim ustanovama. Možda zbog toga što dobijaju novčanu pomoć, samo 41 posto romskih ispitanika obuhvaćenih ovom anketom izjavilo je da plaća za pohađanje predškolskih ustanova, (među opštom populacijom ta stopa iznosi 89 procenata) dok su srednji troškovi pohađanja predškolskih ustanova među Romima bili upola manji nego u opštoj populaciji.

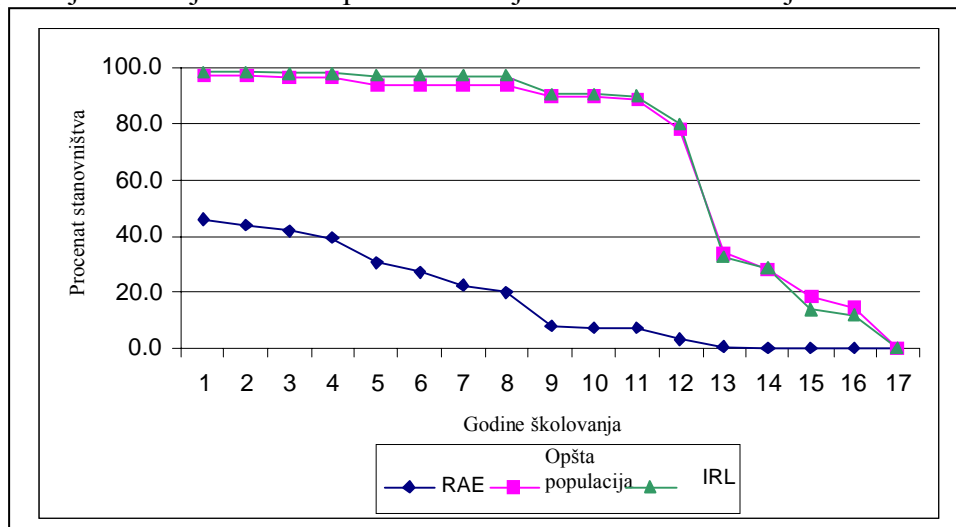
31. Uporno neregistrovanje romskih domaćinstava negativno utiče na obuhvat romske dece školovanjem. Mada je pohađanje osnovne škole obavezno za svu decu koja navršše sedam godina, neregistrovanje mnogih romskih domaćinstava sprečava upis romske dece. Pošto mnoge romske porodice nemaju prijavu boravka, a romska deca nemaju izvode iz matične knjige rođenih, opštinske vlasti nemaju celovito saznanje o tome koliko romske dece živi na teritoriji opštine ni gde ta deca žive, a ne znaju ni koliki je nedostatak sredstava i motivacije za pohađanje škole. Sem toga, mnoga romska deca često zbog neregistrovanog statusa romskih naselja bivaju suočena sa geografskim preprekama koje im otežavaju pohađanje predškolskih i osnovnoškolskih ustanova - žive dalje od škola nego što bi živela da im je adresa prijavljena. Mnogi Romi žive u neregistrovanim naseljima van gradova ili na rubovima urbanih centara (videti odeljak o Romima i stanovanju u ovom izveštaju).

²⁸ Nedavnom reformom obrazovnog sistema u Srbiji uvedena je jedna godina besplatnog pohađanja predškolskih ustanova.

Slika 3.2. RAE u uzrastu od 18 do 45 godina u Crnoj Gori postižu znatno niže obrazovne rezultate nego opšta populacija ili IRL

Izvor: Istraživanje u domaćinstvima Roma, Aškalija i Egipćana, izbeglica i interno raseljenih lica u Crnoj Gori, 2003.

32. Mala stopa upisa u škole praćena je slabim obrazovnim rezultatima Roma i u Srbiji i u Crnoj Gori, u poređenju kako sa opštom populacijom, tako i sa IRL koja nisu Romi. Mada u AŽS za Srbiju i pomoćnom istraživanju Roma nema podataka o obrazovnim rezultatima, podaci o upisanosti dece u škole ukazuju na to da je većina upisane dece upisana u osnovne škole, a da ih veoma mali broj nastavlja dalje da pohađa zanat i/ili srednje škole. U Crnoj Gori²⁹, kao što se moglo predvideti na osnovu podataka o malom upisu, alarmantnih 63,1 posto RAE stanovništva nema nikakvo obrazovanje, 21,3 posto ima nezavršenu osnovnu školu, dok je osnovnu školu završilo 9,2 posto. Na slici 3.2. vide se drastične razlike u obrazovnim ostvarenjima koje postoje između RAE i opšte populacije u Crnoj Gori. Ovi podaci ukazuju na to da veliki broj RAE dece koja se

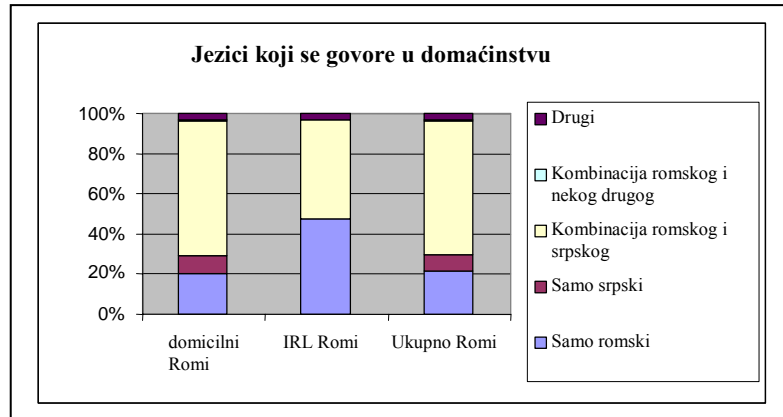

upišu u školu, napusti školovanje pre male mature.

²⁹ Podaci za Crnu Goru dobijeni su na osnovu *Istraživanja o domaćinstvima Roma, Aškalija i Egipćana, izbeglica i interno raseljenih lica* Instituta za strateške studije i prognoze (2003).

Slika 3.3. Gotovo polovina romskih IRL domaćinstava u Srbiji govori samo romski - što je verovatno ključni indikator na osnovu koga se može predvideti dublje siromaštvo među romskim IRL nego među neromskim IRL

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćnog istraživanja Roma: odrednica “Romi” odnosi se na romska domaćinstva koja žive u naseljima.

33. Romska deca postizu lošije rezultate u školi nego njihovi neromski vršnjaci: Podaci iz pilot-projekta nacionalnog testiranja školskog znanja učenika trećeg razreda u Srbiji 2003/2004. godine pokazuju znatne razlike u rezultatima kada je reč o srpskom jeziku, matematici, kao i kada je reč o ukupnom uspehu. To je prouzrokovano činjenicom da mnoga romska deca pohađaju specijalne škole, ili time što romska deca ne dobijaju isti kvalitet obrazovanja u redovnim školama, zbog toga što neredovno pohađaju školu i nemaju dovoljnu podršku. Slabiji rezultati iz srpskog jezika takođe mogu biti prouzrokovani i nedovoljno tečnim znanjem srpskog, kao i činjenicom da se srpski jezik u njihovim kućama ne govori. Na slici 3.3. vidi se da gotovo polovina članova ispitanih romskih IRL domaćinstava ne govori nijedan drugi jezik do romskog, dok čak 20 posto domicilnih Roma u Srbiji, odnosno njihovih domaćinstava ne govori dobro srpski. Nemogućnost sporazumevanja na srpskom bitno smanjuje izgleda na tržištu rada. Nije nikakvo iznenađenje što analiza siromaštva predstavljena u prethodnim odeljcima jasno ukazuje na to da su posebno siromašna ona domaćinstva u kojima se govori samo romski jezik. Sem toga, jezičke prepreke verovatno predstavljaju ključno objašnjenje za bitno povećanu učestalost siromaštva među romskim IRL u poređenju sa neromskim IRL. Na tabeli 3.3. dat je sažetak podataka iz nacionalnog testiranja.

Tabela 3.3: Podaci o školskim ocenama romske i neromske dece iz srpskog jezika i matematike i podaci o ukupnom uspehu na kraju trećeg razreda osnovne škole, u procentima

<i>Ocena</i>	Srpski		Matematika		Opšti uspeh	
	Neromi	Romi	Neromi	Romi	Neromi	Romi
1	0,9	9,0	3,0	18,4	1,5	7,1
2	9,0	36,1	13,4	48,9	1,4	12,1
3	19,5	32,6	21,7	14,9	12,2	42,9
4	29,5	11,1	29,0	9,9	29,2	24,3
5	41,1	11,1	32,9	7,8	55,8	13,6
<i>Prosečna ocena</i>	4,01	2,79	3,75	2,40	4,36	3,25

Izvor: Mihajlović (2004), Studija procene potreba za Romski obrazovni fond, Srbija.
Napomena: Viša ocena predstavlja veće ostvarenje, odnosno bolji rezultat.

34. Specijalne škole i dalje predstavljaju ključnu odliku obrazovanja Roma: Romska deca i u Srbiji i u Crnoj Gori često pohađaju specijalne škole, za decu sa specijalnim potrebama. Te škole koncipirane za decu sa posebnim potrebama koriste jednostavniji nastavni plan i program nego redovne škole. Razlozi za upućivanje romske dece u specijalne škole retko su jasni i ispravni, a jedan od ključnih verovatnih razloga jeste loše poznavanje srpskog jezika među nekom romskom decom. U Crnoj Gori anegdotski dokazi svedoče o tome da gotovo 80 posto dece upisane u specijalne škole čine romska deca. Prema anegdotskim dokazima u Srbiji, Romi čine između 50 i 80 procenata ukupnog broja dece u specijalnim školama, ili u specijalnim odeljenjima pri redovnim školama, s tim što u Beogradu njihov udeo iznosi 80 do 85 procenata.³⁰ Mada se romska deca mogu osećati bezbednom s obzirom na većinski status u mnogim specijalnim školama, ona na taj način postaju u još većoj meri stigmatizovana i ne razvijaju sve svoje potencijale u takvim školama.

35. Dok obrazovanje po svemu sudeći danas ne uspeva da raskine začarani krug siromaštva Roma, prepreke u pristupu obrazovanju i loši obrazovni rezultati prete da će romska deca i u budućnosti biti osuđena na socijalnu isključenost i siromaštvo. Podaci iz istraživanja ukazuju na to da su Romi suočeni sa većom verovatnoćom siromaštva čak i ukoliko steknu obrazovanje: u Srbiji, dok gotovo 68 posto Roma iz naselja koji žive u domaćinstvima gde glava porodice nema nikakvo obrazovanje spada u kategoriju veoma siromašnih, dotle njih 63 posto spadaju u kategoriju siromašnih, uprkos tome što glava porodice ima osnovno obrazovanje. Od tih domaćinstava 47 posto čine ona gde glava porodice ima završen zanat (jedna do dve godine), a 37 posto onih koji imaju srednju stručnu školu od 3 do 4 godine ili gimnaziju takođe spadaju u kategoriju siromašnih. U Crnoj Gori, RAE domaćinstva suočena su sa većim rizikom siromaštva ukoliko je glava porodice završila osnovnu školu (41,5 posto) nego ona gde on ili ona nemaju završenu osnovnu školu (30,8 posto). Međutim, što je najvažnije, nalazi istraživanja ukazuju na međugeneracijsku dimenziju socijalne isključenosti Roma: značajne prepreke u pristupu obrazovanju i loši obrazovni rezultati romske dece koji iz toga proističu danas jasan su nagoveštaj da će ona i u budućnosti biti socijalno isključena.

³⁰ Mihajlović (2004), Studija procene potreba za Romski obrazovni fond, Srbija.

36. Preporučene mere - obrazovanje

- Analiza pokazuje da je obrazovno siromaštvo ključni indikator na osnovu koga se može prognozirati dohodno siromaštvo i da je ono glavni pokretač međugeneracijske zamke siromaštva. Zastrašujuće niska stopa upisa romske dece u škole nalaže preduzimanje **svestranih napora za poboljšanje dostupnosti školovanja romskoj populaciji**, što će podrazumevati mere i unutar obrazovnog sistema, i van njega. Jedino ukoliko romska deca budu pohađala škole i povišila stopu opšteg školskog uspeha, romsko stanovništvo će imati šansu da se izdigne iznad siromaštva u narednoj generaciji. Takav svestrani napor nužno je multisektorski i obuhvata kako finansijske i dohodne mere, tako i one koje su usmerene ka prevazilaženju višestrukih prepreka na planu pristupa. Te mere treba prvenstveno da budu fokusirane na povećanje broja dece koja pohađaju redovne osnovne škole, ali moraju biti dopunjene odgovarajućim mogućnostima za pohađanje stručnih škola.
- Unutar obrazovnog sistema, sve ukazuje na to da prioritet predstavlja **povećani pristup romske dece predškolskim ustanovama**. Pohađanje predškolskih ustanova može pomoći romskoj deci da sustignu vršnjake i da nadomeste ono što gube zbog neoptimalnih uslova za učenje kod kuće, čime bi se poboljšale njihove šanse onog trenutka kada počnu da pohađaju osnovnu školu. Međutim, pošto kod opšte populacije broj dece koja pohađaju predškolske ustanove iznosi svega 34 posto, za jasne i uočljive promene i kod opšte populacije i kod romske dece biće potrebno da vlasti preduzmu značajne napore. Proširenje predškolskog obuhvata romske dece može podrazumevati povećani upis romske dece u postojeće predškolske institucije, kao i organizovanje predškolskih ustanova u romskim naseljima, moguće pod upravom nevladinih organizacija.
- Mnoga romska deca koja pohađaju školu upisuju se u “specijalne” škole za decu za posebnim potrebama, što romskoj deci često ne dopušta da ispolje i iskoriste svoje istinske potencijale. Zato bi se pre moglo reći da se izazov sastoji u tome da se **postigne veća stopa upisa romske dece u redovne škole**. Za to su potrebni specifična obuka školskih nastavnika kako bi oni bili osposobljeni da se hvataju u koštac sa socijalnom isključenošću koja se manifestuje u odeljenju, kao i obezbeđivanje dodatnih nastavnika koji će pomoći da se premosti jaz neznanja između romske i neromske dece, posebno kada je reč o poznavanju srpskog jezika.
- Preduslov za preduzimanje mera za podsticanje boljeg upisa u škole jeste **novi pokušaj da se registruju neregistrovani Romi** i ostale porodice koje žive u naseljima. Za sprovođenje zakonske odredbe o obaveznosti pohađanja osnovne škole nužno je potrebno tačno poznavanje broja, uzrasta i mesta stanovanja romske dece.
- **Obuka nastavnika** i njihovo osposobljavanje da se uhvate u koštac sa socijalnom isključenošću koja se manifestuje u odeljenju kao i **obezbeđivanje dodatnih nastavnika** i/ili **Roma koji bi bili pomoćnici nastavnika** za pružanje pomoći u prevazilaženju znanja između romske i neromske dece, posebno kada je reč o poznavanju srpskog jezika, može biti od pomoći da se smanje prepreke i da se romska deca izvedu iz specijalnih škola.

- **Organizovanje prevoza** za romsku decu u seoskim područjima kako bi im se pomoglo da putuju do redovnih škola u susednim selima. Isto tako, obezbeđivanje **besplatnih udžbenika koje će deca dobijati na pozajmicu u školama** stvoriće uslove da romska deca imaju mogućnost pristupa nastavnom materijalu (videti boks 4).
- Kada je reč o odraslima, treba preduzimati napore u cilju poboljšanja **pismenosti i profesionalne stručnosti odraslih (zanati) kao i učenja srpskog jezika**. To je od suštinskog značaja kako za poboljšanje mogućnosti zapošljavanja odraslih, tako i za osposobljavanje roditelja da pruže podsticajnije kućno okruženje svojoj deci.
- **Povećana raspoloživost mera socijalne zaštite** za romsko stanovništvo mogla bi umanjiti potrebu da deca zarađuju novac umesto da pohađaju školu, a davanja kao što su MOP ili dečiji dodatak mogla bi biti uslovljena zahtevom da dete pohađa školu (videti odeljak IV).

Boks 2: Poboljšanje obrazovnih rezultata dece RAE u Crnoj Gori - sprovođenje ideja u praksu

Vlada Republike Crne Gore krenula je u sveobuhvatnu reformu svog školskog sistema. Reforma je započela 2004. godine u 25 škola, a svake godine će se broj škola koje su njome obuhvaćene povećavati, sve dok na kraju ne budu u nju uključene sve škole. Ovaj program reforme obuhvata izmenjeni nastavni plan i program za sve razrede, obuku nastavnika, nove pedagoške pristupe i korišćenje informacione tehnologije, nove udžbenike i druga učina, kao i renoviranje školskih objekata. Svetska banka podržava ovaj proces reforme kroz Projekat reforme obrazovanja u Crnoj Gori.

Među školama koje se svake godine uključuju u ovaj reformski program biće i najmanje dve škole koje imaju značajno veliki broj pripadnika manjinskog stanovništva, uključujući tu i Rome. To će obezbediti da ti đaci imaju pristupa revidiranim nastavnim planovima i programima, dok će istovremeno biti povećana i stručnost njihovih nastavnika. To će kreatorima politike takođe pružiti informacije o tome kako se proces reformi sprovodi u različitim tipovima škola, da bi ga mogli prilagoditi radi postizanja stvarnih poboljšanja u svim školama.

Kako bi učinili da svim đacima budu dostupni svi udžbenici koji su im potrebni, Vlada će svim đacima koji pohađaju reformske škole, a žive u zaostalim područjima obezbediti besplatne školske knjige. To nalaže tesnu saradnju između Ministarstva obrazovanja i nauke s jedne i Ministarstva za socijalno staranje, s druge strane. Svakom roditelju čije dete pohađa ili će pohađati "reformsku" školu šalje se upitnik-formular na kome može da zahteva da njegovo dete dobije besplatne knjige. Centri za socijalni rad (CSR) potvrđuju koje su to porodice registrovane kao socijalno deprivirane, tako što stave svoj pečat na formular i vrata ga školi. Potom školski bibliotekar obaveštava Ministarstvo obrazovanja i nauke o tome koliko je besplatnih udžbenika potrebno. Roditelji potpisuju ugovor sa školom u kome se obavezuju da će na kraju školske godine vratiti udžbenike u pristojnom stanju, da bi njih mogao naredne godine ponovo da koristi neki drugi đak. Čitavim tim procesom rukovodi školski bibliotekar. Od roditelja će se zahtevati da plate izgubljene udžbenike ili one koji se vrata u neupotrebljivom stanju. Školska 2005/2006. godina biće prva godina u kojoj se ovaj plan primenjuje i čitav proces će se brižljivo nadzirati, kako bi se obezbedilo da od njega stvarno imaju koristi roditelji kojima je takva pomoć potrebna.

2. Zapošljavanje i rezultati na tržištu rada

37. Obrazovni status i obrazovni rezultati tesno su povezani sa zapošljavanjem i položajem na tržištu rada. Slabija obrazovna dostignuća pogoršavaju buduće šanse pojedinca na tržištu rada, dok potreba za privređivanjem kako bi se dopunili porodični prihodi dovodi do toga da mnoga deca ne pohađaju školu. Zakasnela tranzicija Srbije i Crne Gore iz socijalističkog sistema u tržišnu privredu dovela je do široko rasprostranjene nezaposlenosti. Iako hronično visoka nezaposlenost u Srbiji i Crnoj Gori pogađa sve segmente društva, položaj Roma na tržištu rada bitno je gori nego položaj opšte populacije. U Srbiji je bez posla znatno više Roma nego neroma, a ta razlika je posebno izražena kod žena. Čak i kada su Romi zaposleni, to je često u neformalnom sektoru, sa negativnim posledicama po beneficije i socijalna davanja i obično bez socijalnog osiguranja.³¹ Na tabeli 3.4. rezimirani su rezultati koje na tržištu rada postižu Romi u radno sposobnom uzrastu (taj uzrast je ovde definisan kao uzrast između 15 i 55 godina za žene, odnosno 15 i 60 za muškarce) u Srbiji. Iako po svemu sudeći nema mnogo razlike u učešću u radnoj snazi, Romi prolaze daleko lošije kada je reč o zapošljavanju i nezaposlenosti.

Tabela 3.4: Srpski Romi suočeni sa težim položajem na tržištu rada nego opšta populacija

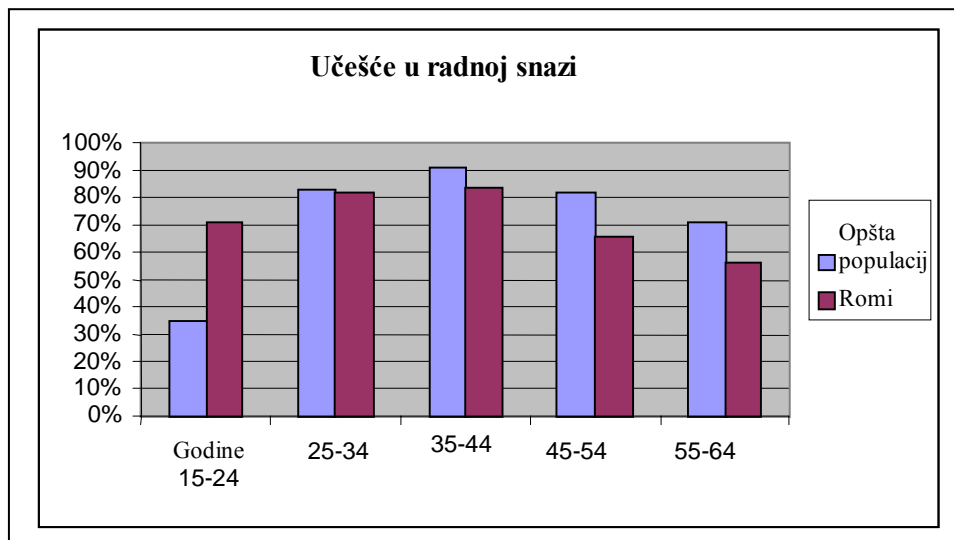
u procentima	Opšta populacija	Romi
Stopa učešća u radnoj snazi	73,4	74,9
Stopa zaposlenosti	62,2	51,0
Stopa nezaposlenosti	15,3	31,9

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćnog istraživanja Roma; odrednica "Romi" ovde se odnosi na romska domaćinstva koja stanuju u naseljima.

38. Kada je reč o učešću u radnoj snazi, zaposlenosti i nezaposlenosti, postoje značajne razlike između Roma koji žive u naseljima i domaćinstava u opštoj populaciji u Srbiji. Mada sve ukazuje na to da su stope učešća u radnoj snazi za opštu populaciju i za Rome iz naselja u Srbiji i slične, ipak se iz podataka navedenih u tabeli 3.5. i na slici 3.4. vidi da u suštini postoje tri značajne razlike, ukoliko stvari sagledavamo iz perspektive godina starosti. Dok znatno manje Roma iz starijih dobnih grupa učestvuje na tržištu rada i veći broj njih je nezaposlen, učešće u radnoj snazi i stopa zaposlenosti među mladim Romima u životnom dobu od 15 do 24 godine viši su nego kod opšte populacije. To je podstaknuto relativno malim procentom romske dece i omladine koja pohađaju škole, već su često angažovana u raznim privrednim aktivnostima, umesto da odlaze na nastavu (videti odeljak o obrazovanju). Ova razlika u stopi zaposlenosti između Roma i opšte populacije u izvesnoj meri je podstaknuta i razlikama u stopi zaposlenosti

³¹ Ova slabija obuhvaćenost socijalnim osiguranjem uočljiva je i u analizi socijalne zaštite datoj u poglavlju IV.

žena: kod Roma je stopa zaposlenosti muškaraca samo nešto ispod stope zaposlenosti opšte populacije (66,8 u poređenju sa 69,9 posto), ali je stopa zaposlenosti Romkinja koja iznosi 34,5 posto znatno niža od stope zaposlenosti žena u opštoj populaciji koja iznosi 54 posto.

Slika 3.4: Učešće u radnoj snazi veća je kod mladih Roma u Srbiji nego kod mladih neroma.

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćnog istraživanja Roma: odrednica “Romi” odnosi se na romska domaćinstva koja žive u naseljima.

39. **Uprkos ovim varijacijama u učešću u radnoj snazi i zaposlenosti, Romi su suočeni sa znatno višim stopama nezaposlenosti** u svim starosnim grupama i kod svih obrazovnih rezultata, mada je razlika manja kod pojedinaca koji su nastavili školovanje. Kao što se može videti iz tabele 3.5, posebno romski muškarci koji steknu gimnazijsko ili drugo srednjoškolsko obrazovanje prolaze znatno bolje nego njihovi manje obrazovani vršnjaci i ta razlika je veća kod Roma nego kod neroma. Međutim, razlike kod žena su manje izražene i ne ublažavaju se obrazovanjem. Romi koji nisu siromašni suočeni su sa većom stopom nezaposlenosti nego siromašne glave porodica u opštoj populaciji (25,8 u poređenju sa 23,7 procenata). Podaci iz Crne Gore potvrđuju ove nezadovoljavajuće podatke o tome kako Romi prolaze na tržištu rada i u pogledu zapošljavanja u Srbiji: u Crnoj Gori samo oko 11 procenata anketiranih Roma navodi da je bilo zaposleno u nedelji koja je prethodila istraživanju.

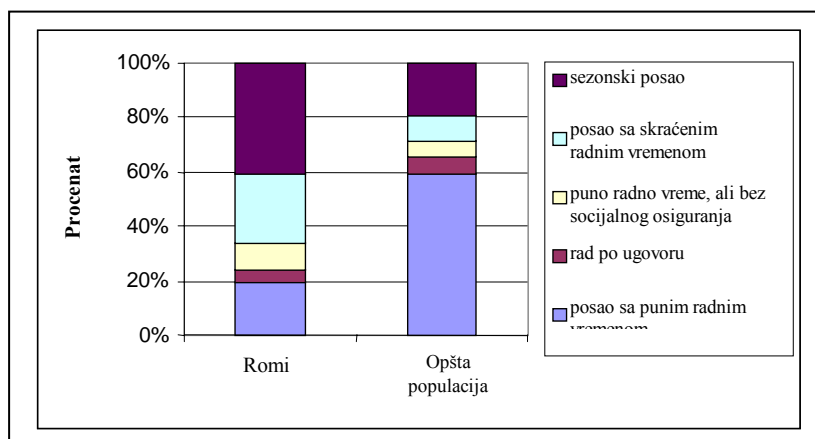
Tabela 3.5: U Srbiji je tokom 2003. učešće u radnoj snazi i stopa zapošljavanja među mladim Romima uzrasta 15 do 24 godine bilo veće nego u opštoj populaciji

	Učešće u radnoj snazi		Zaposlenost		Nezaposlenost	
	Opšta populacija	Romi	Opšta populacija	Romi	Opšta populacija	Romi
Godine 15-24	34,6	70,6	19,9	36,7	42,6	47,9
Godine 25-34	83,2	81,5	65,8	59,3	21,0	27,2
Godine 35-44	91,3	83,4	81,7	62,4	10,5	25,1
Godine 45-54	81,8	65,7	75,6	51,2	7,6	22,1
Godine 55-64	70,7	55,7	64,1	46,2	9,4	17,2

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćnog istraživanja Roma: odrednica “Romi” odnosi se na romska domaćinstva koja žive u naseljima.

40. Zaposlenost Roma je uglavnom neformalna, oni obavljaju poslove sa skraćenim radnim vremenom, na određeno, mahom kratko vreme, ili poslove za koje nije potrebna stručna kvalifikacija; oni koji se zaposle ostvaruju male prihode i često ostaju siromašni: U suštini, neki tipovi zaposlenosti Roma mogu i sami predstavljati izvor ranjivosti, na primer u tom smislu da ti poslovi nose veći zdravstveni rizik. U Crnoj Gori je više od 50 posto učesnika ankete koji su bili zaposleni izjavilo da se bave fizičkim poslovima ili da prihod ostvaruju prikupljanjem sekundarnih sirovina koje posle prodaju, dok je 18 posto angažovano u komunalnim službama, 5,4 posto u trgovini i na popravkama, 3 posto u administraciji, 3 posto u proizvodnji, 1,8 posto u poljoprivredi i 1,8 posto u zanatskim delatnostima. Većina ispitanika u Crnoj Gori koji su izjavili da su zaposleni posao obavlja s vremena na vreme (47,3 posto), dok 39,5 posto njih radi sa punim radnim vremenom. Na slici 3.5. prikazani su uporedni obrasci zapošljavanja Roma i opšte populacije u Srbiji, i jasno se može videti da do kod opšte populacije 60 posto glava porodica ima posao sa punim radnim vremenom, kod Roma takvo zaposlenje ima samo njih 20 posto. U isto vreme, među zaposlenim romskim glavama porodica mnogo su zastupljeniji poslovi sa skraćenim radnim vremenom ili sezonski poslovi nego među glavama porodica u opštoj populaciji. Nije nimalo iznenađujuće što podaci iz Srbije takođe ukazuju na to da su mnogi “zaposleni” u suštini siromašni radnici: zapošljavanje ne štiti u potpunosti od siromaštva, tako da 35 posto romskih domaćinstava u kojima je glava porodice zaposlena i dalje živi u siromaštvu. U isto vreme romska domaćinstva manje mogu da se oslone na pomoć od dodatnog bavljenja poljoprivredom, što je inače važan faktor neformalne pomoći posebno u seoskim područjima, nego što je to slučaj sa domaćinstvima u opštoj populaciji: u Srbiji, naime, samo 2,5 posto romskih domaćinstava koja žive u seoskim područjima imaju zemljišne parcele veće od 1.000 kvadratnih metara, dok kod opšte populacije 65,5 posto domaćinstava u seoskim područjima ima u svom posedu takve okućnice.

Slika 3.5: Romi su često zaposleni kao sezonski radnici ili rade sa skraćenim, a ne sa punim radnim vremenom koje daje zaštitu u vidu socijalnog osiguranja - nalazi iz istraživanja Roma koji žive u naseljima u Srbiji

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćnog istraživanja Roma: odrednica “Romi” odnosi se na romska domaćinstva koja žive u naseljima.

41. Rezultati obrazovanja nemaju, kako izgleda, veliki uticaj na poboljšanje radnog statusa Roma u Srbiji. Kao što se može videti iz tabele 3.6, stopa nezaposlenosti Roma i dalje je visoka na svim nivoima obrazovanja kao što je završavanje osnovne škole, zanata ili srednje škole, a samo gimnazijska diploma ili viši nivo obrazovanja bitno smanjuju stopu nezaposlenosti. To ukazuje da na zapošljavanje Roma utiču drugi aspekti socijalne isključenosti, što sprečava Rome da na tržištu rada uberu konkretne plodove svojih dostignuća na planu obrazovanja.

Tabela 3.6: Romi su suočeni sa lošijim rezultatima na tržištu rada u Srbiji, bez obzira na obrazovna dostignuća

Stope nezaposlenosti, u procentima	Opšta populacija	Romi
Bez škole/nezavršena osnovna	19,0	35,8
Osnovno obrazovanje	15,5	30,5
Zanat	9,5	32,1
Srednjoškolsko obrazovanje	16,5	33,6
Gimnazija ili više	11,0	20,6

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćnog istraživanja Roma: odrednica “Romi” odnosi se na romska domaćinstva koja žive u naseljima.

42. Preporučene mere - zapošljavanje:

- **Primarni naponi za povećanje zaposlenosti Roma na temelju poboljšanja njihovih obrazovnih rezultata,** i kroz povećanje stopa upisa u redovne osnovne škole i kroz povećanu mogućnost doživotnog permanentnog obrazovanja i programa fokusiranih na odrasle kao što su stručno obrazovanje i obuka. U okruženju u kome lična poznanstva i prilagodljivost predstavljaju ključne faktore za nalaženje posla, često u neformalnom sektoru, posebno je važno poznavanje jezika. Neznanje srpskog jezika,

koje pogađa otprilike 20 posto glava romskih porodica i gotovo polovinu raseljenih lica iz redova Roma verovatno će delovati kao gotovo nepremostiva prepreka na putu ka zapošljavanju - makar ono bilo i u neformalnom sektoru.

- Ovaj napor takođe zavisi i od **podsticanja Roma** - kako bi, na primer, počeli više da se zapošljavaju u obrazovanju i profesijama vezanim za zdravstvo, što se može postići ciljanim programima stipendija, da bi se na taj način unapredila integracija Roma i obezbedila podrška njihovoj većoj mogućnosti zapošljavanja.
- **Otvaranje mogućnosti zapošljavanja i aktivni programi na tržištu rada** koji se realizuju kroz javne i privatne biroe za zapošljavanje mogu biti konkretno usmereni na romsko stanovništvo i usredsrediti pažnju na omogućavanje njihovog ulaska na tržište rada i obezbeđivanje poslova za socijalno isključene grupe kao što su Romi. Pored odgovarajućeg finansiranja, za takve napore je potrebna i posebna obuka zaposlenih u službama zapošljavanja kako bi se osposobili da sagledaju posebne potrebe Roma i ograničenja sa kojima su oni suočeni. Kod rešavanja problema niske zaposlenosti Roma od suštinskog je značaja da se analiziraju svi mehanizmi koji se trenutno koriste za prevazilaženje teške situacije i da se na tom osnovu ponude aktivni radni programi.³²

3. Stanovanje

43. Analizom siromaštva koja je izneta u ovom izveštaju utvrđeno je da je stambeni status Roma tesno povezan sa blagostanjem domaćinstva. U ovom odeljku pokušaćemo da dalje razvijemo analizu stambenih determinanti tako što ćemo sagledati individualne stambene karakteristike romskih i neromskih domaćinstava.

44. Dok su romska naselja raštrkana širom zemlje, romska domaćinstva u Srbiji uglavnom se nalaze u Beogradu i drugim urbanim centrima. U jednom nedavnom istraživanju romskih naselja u Srbiji³³ uočeno je da postoji skoro 600 romskih naselja sa po više od 15 porodica, odnosno 100 pojedinaca. Gustina romskih naselja najveća je u Beogradu, u Vojvodini i u okruzima u centralnoj Srbiji, dok na jugu Srbije ima relativno malo romskih naselja. Polovina romskih naselja nalazi se u urbanim područjima, dok se ostatak nalazi u suburbanim ili seoskim područjima. Najveća pojedinačna koncentracija romskih naselja postoji u samom Beogradu; u gradu se nalazi oko 100 takvih velikih naselja.

45. U Srbiji romska domaćinstva pokazuju velike razlike u stambenim indikatorima ukoliko se porede sa opštom populacijom, tako da samo 63 posto domaćinstava ima priključak za vodovod u poređenju sa 92 posto kod opšte populacije, dok je na kanalizaciju priključeno 33 posto romskih domaćinstava, u odnosu na 63 posto kod opšte populacije (videti tabelu 3.7). Postoje velike razlike između sanitarnih prostorija u

³² Na primer, u nedavnom istraživanju romskih naselja većina anketiranih je odgovorila da bi učenje zanata predstavljalo najpovoljniji način za ostvarivanje većeg dohotka (Oxfam i Argument (2001), - "Život Roma u beogradskim naseobinama").

³³ Jakšić i Bašić (2002) *Romska naselja, životni uslovi i mogućnosti integracije Roma u Srbiji, rezultati socijalnog istraživanja*, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd.

romskim, odnosno neromskim kućama. Rezultati istraživanja takođe potvrđuju da su Romi često smešteni u substandardnim uslovima, tako da su se ispitanici žalili na uslove u kojima žive. Gotovo 83 posto anketiranih Roma žalilo se na stambene uslove, dok kod neroma taj broj iznosi 47 posto. Razlozi za pritužbe pre svega se odnose na skućenost prostora, vlažnost, prokišnjavanje krova, trule podove ili zidove i odsustvo dnevne svetlosti.

Tabela 3.7: Romi koji žive u naseljima u Srbiji suočeni su sa znatno gorim uslovima stanovanja nego opšta populacija

Procenat domaćinstava koja imaju:	Romi	Opšta populacija
Odvojenu kuhinju	32,9	79,5
Kupatilo (tuš, kada) u stanu	31,5	87,9
Toalet u stanu	29,8	82,0
Balkon ili lođu	19,5	65,2
Baštu koja se koristi u poljoprivredne svrhe	10,3	38,4
Poljoprivrednu parcelu (veću od 10 jutara)	1,7	36,6
Električna struja	88,5	99,9
Vodovod	63,2	91,5
Kanalizacija	33,2	63,4
Gas	1,0	8,3
Centralno grejanje	0,3	21,8
Telefon	17,6	78,2
Kablovska ili satelitska televizija	1,9	23,4

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćnog istraživanja Roma: odrednica “Romi” odnosi se na romska domaćinstva koja žive u naseljima.

46. U Crnoj Gori domaćinstva RAE pokazuju slične karakteristike siromaštva. Rezultati istraživanja pokazuju da 47,6 procenata RAE domaćinstava živi u montažnim zgradama ili stambenim objektima koji nisu čvrsti, 30,5 posto u kućama, dok 7,8 posto živi u jednosobnim stanovima. Domaćinstva RAE često su smeštena u veoma malim prostorima: zapanjujućih 61 posto domaćinstava Roma, Aškalijska i Egipćana živi u stambenim prostorima manjim od 30 kvadratnih metara, a srednji broj članova domaćinstva iznosi 5,72 (u poređenju sa 3,7 koliko iznosi taj broj kod domaćinstava u opštoj populaciji). Više od 80,8 posto domaćinstava RAE živi u stambenim prostorima sa manje od 10 kvadratnih metara po pojedincu, dok u opštoj populaciji to ne prelazi 8,2 posto.

47. Romska naselja se nalaze u urbanom, poluurbanom ili seoskom okruženju. Analiza sprovedena u Srbiji pokazuje da se 52,7 posto romskih naselja nalazi u gradovima, od toga 21,7 u samim gradovima, dok 31 posto predstavljaju suburbana naselja.³⁴ U seoskim sredinama nalazi se 44,8 posto romskih naselja, od toga 21,7 posto u selima, a 23,1 posto predstavlja delove sela sa mešovitim etničkim sastavom. Većina tih naselja ilegalna je i nije nastala na temelju urbanističkog plana, nije upisana u lokalni katastar, pa samim tim ljudi koji tu žive nemaju adrese na kojima bi kuće mogle biti registrovane. Prema rezultatima analiza 28 posto romskih naselja u Srbiji izgrađeno je u

³⁴ Jakšić i Bašić (2002).

skladu sa opštinskim planovima, 34,6 je podignuto ilegalno, a 35,4 predstavlja ilegalnu nadgradnju jezgra naselja koje je podignuto zakonito. Ilegalna stambena gradnja često se pretvara u naselja nalik na favele, što je opet u tesnoj korelaciji sa siromaštvom.

48. **Romi koji žive u seoskim područjima siromašniji su od Roma koji žive u gradskim centrima.** Uprkos tome što naselja nalik na favele preovlađuju u urbanim centrima i tesno su povezana sa velikim rizikom siromaštva, siromaštvo Roma je znatno manje u Beogradu nego u drugim manje urbanizovanim sredinama, posebno u regionu Vojvodine, na severu, što se može videti iz tabele 3.8. Za Rome koji žive u Vojvodini postoji daleko veća verovatnoća da će biti siromašni nego oni koji žive u Beogradu, a razlika je još izraženija ukoliko je reč o ekstremnom siromaštvu.

Tabela 3.8: Siromaštvo Roma u Srbiji bitno se razlikuje od regiona do regiona i tipa naselja

u procentima	Veoma siromašni	Ekstremno siromašni
Tip naselja		
Favele	75,1	21,7
Van gradova	52,1	8,1
Siromašna seoska naselja	60,0	4,4
Suburbana naselja	54,8	4,7
Područje stanovanja		
Urbano	57,5	9,1
Ostala	65,2	11,0
Region		
Beograd	51,1	5,1
Centralna Srbija	60,0	6,9
Vojvodina	67,7	18,9

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćnog istraživanja Roma: odrednica “Romi” odnosi se na romska domaćinstva koja žive u naseljima.

49. Preporučene mere - stanovanje:

- Stambeni status i kvalitet stana tesno povezani sa siromaštvom i mnogi Romi žive u nehygienjskim uslovima, često bez registracije mesta boravka. Rešavanje problema stambenog siromaštva podrazumeva **registrovanje pravnog statusa romskih naselja ili identifikovanje zemljišta na kome se mogu graditi legalna romska naselja ili obezbeđivanje alternativnog smeštaja** i preduslov je za smanjenje stambenog, kao i zdravstvenog siromaštva. S obzirom na to da su mnoga romska naselja smeštena na zemljištu koje nije tome namenjeno i nisu registrovana u zemljišnim knjigama, ne postoji ni očigledan ni jednostavan način za promenu pravnog statusa mnogih neregistrovanih romskih naselja, a analiza pitanja registracije i regulisanja zemljišnih knjiga prevazilazi razmere i svrhu ovog izveštaja. Konačno, jedini način bi mogao biti da se romska domaćinstva presele iz nehygienjskih naselja u namenske alternativne stambene objekte.

- Rešavanje problema stanovanja, na primer kroz obezbeđivanje raspoloživog alternativnog smeštaja ili obezbeđivanje infrastrukture i priključka za kanalizaciju, vodovod i električnu energiju, prevashodno je **odgovornost opštinskih vlasti**. Centralne vlasti u Srbiji i Crnoj Gori stoga treba da se angažuju zajedno sa opštinskim vlastima u svojim naporima za operacionalizaciju i sprovođenje akcionih planova vezanih za Dekadu integracije Roma.
- Neka romska IRL u Srbiji i Crnoj Gori stanuju u kolektivnim centrima. S obzirom na to da se **kolektivni centri za raseljena lica postepeno zatvaraju**, postoji opasnost da romska raseljena lica završe u još nehigijenskim stambenim uslovima. Kako bi se to sprečilo, vlasti treba da se usredsrede na to da zatvaranje kolektivnih centara bude praćeno istovremenim osiguravanjem alternativnog smeštaja.

4. Zdravlje

50. Mada je vidljivo da nema adekvatnih podataka i analiza o zdravstvenom stanju romskog stanovništva ni u Srbiji, ni u Crnoj Gori, izveštaji ipak pokazuju da su higijenski uslovi i zdravstveni standardi Roma niski u obema republikama. Loše zdravstveno stanje često je izazvano nehigijenskim uslovima života i stanovanja, nedovoljnim razumevanjem pitanja zdravlja i higijene među Romima i višestrukim preprekama u pristupu sistemu zdravstvene zaštite. Kvalitativni i anegdotski dokazi³⁵ ukazuju na to da su Romi suočeni sa znatno većom opasnošću od zaraznih oboljenja nego što je to slučaj sa opštom populacijom. Nezvanična naselja kako u urbanim centrima, tako i u seoskim područjima, obično nisu priključena na komunalnu infrastrukturu, što stvara ozbiljne zdravstvene rizike usled nebezbednog vodosnabdevanja, otvorene (septičke) kanalizacije i neodgovarajućeg skladištenja otpadaka. Nalazi istraživanja pokazuju da mnogi Romi boluju od bolesti izazvanih siromaštvom kao što su pothranjenost, oboljenja pluća i digestivnog trakta, oboljenja kostiju i alkoholizam. Uočeno je i da romska deca u sve većoj meri boluju od tuberkuloze.³⁶

51. Kod Roma u radno sposobnom uzrastu postoji bitno veća verovatnoća pojave hroničnih oboljenja, što podriva njihovu sposobnost za ostvarivanje prihoda na tržištu rada. Podacima o zdravstvenom stanju domaćinstava treba pristupati sa velikom dozom opreza: ti podaci odražavaju isključivo ono što su sami ispitanici rekli o svome zdravlju, tako da ih nikako ne bi trebalo brkati sa stvarnim zdravstvenim statusom. S obzirom na to da samo manjina Roma redovno odlazi na lekarske preglede, u izjavama koje oni sami daju o svome zdravstvenom stanju može biti potcenjena stvarna učestalost zdravstvenih problema, tako da se tu radi samo o indikaciji, a ne o realnoj slici. Na tabeli 3.9. date su stope prijavljenih oboljenja po starosnim kategorijama. U istraživanju domaćinstava u Srbiji utvrđeno je da je 17,4 posto Roma u uzrastu od 25 do 44 godine

³⁵ *Zdravstveno stanje, zdravstvene potrebe i korišćenje zdravstvenih usluga kod romskog stanovništva 2001. godine*, Izveštaj o analizi stanja romske dece i odraslog stanovništva u Beogradu i Kragujevcu, OXFAM GB, beogradska kancelarija.

³⁶ UN OCHA (2002) *Assessing the Needs of the Roma Community in FRY (Ex. Kosovo) (Procena potreba romske zajednice u SRJ (bez Kosova))*.

prijavilo neko hronično oboljenje, dok je kod opšte populacije takvo oboljenje prijavilo 6,8 procenata. Još je alarmantnije to što je polovina Roma u starosti od 40 do 55 godina prijavila neko hronično oboljenje (kod opšte populacije to je 25,9 posto u ovoj starosnoj grupi). Preovladavanje hroničnih oboljenja među stanovništvom u radnom životnom dobu imaće, kako se očekuje, značajan uticaj na siromaštvo romskih domaćinstava: hronična oboljenja delimično ili potpuno umanjuju radnu sposobnost i učešće u radnoj snazi, čime se romska domaćinstva lišavaju važnog izvora prihoda. Viša prosečna stopa prijavljenih hroničnih oboljenja u opštoj populaciji prouzrokovana je starijom generacijom: gotovo 20 posto opšte populacije starije je od 65 godina, dok kod Roma u tu starosnu kategoriju spada svega tri posto pripadnika.

Tabela 3.9: Učestanost prijavljenih hroničnih oboljenja viša je kod Roma nego kod opšte populacije u Srbiji; u procentima

Godine	Opšta populacija	Romi
0-25	3,0	5,9
25-40	6,8	17,4
40-55	25,9	47,6
55-70	53,9	61,8
70+	68,0	63,8
Prosek	27,2	19,9

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćnog istraživanja Roma: odrednica “Romi” odnosi se na romska domaćinstva koja žive u naseljima.

52. Korišćenje sistema zdravstvene zaštite među Romima nisko je u poređenju sa neromskim stanovništvom, čak i kada je reč o najosnovnijim zdravstvenim potrebama. Mada daleko više Roma prijavljuje hronična oboljenja, sem onih starih 70 ili više godina, znatno manji broj njih dobija zdravstvenu zaštitu, što se može videti iz tabele 3.10. Sem toga, mada veći broj Roma boluje od akutnih oboljenja nego što je to slučaj sa anketiranim neromima, manji broj njih koristi zdravstvene usluge. Romi takođe troše samo trećinu iznosa koji neromi troše na javne zdravstvene usluge. Ovi dokazi iz istraživanja potkrepljeni su izveštajima grupa za ljudska prava o slučajevima kada Romima nije omogućen pristup zdravstvenim uslugama. U jednom istraživanju o romskim naseljima³⁷ utvrđeno je da romska deca često ne bivaju vakcinisana: 9 posto dece u anketiranim domaćinstvima nikada nije bilo vakcinisano, dok se za 27 posto nije znalo kako stoje stvari sa vakcinacijom, tako da je samo mali broj romske dece dobio kompletan program vakcinacije. Sem toga, mada 68 posto romskih žena ide ginekologu radi porođaja, njih 80 posto ne odlazi na redovne kontrole. U slučaju bolesti ili povrede Romi najčešće posećuju lekare koji rade u primarnoj zdravstvenoj zaštiti (62 posto), dok se samo 14 posto njih leči, a u većini slučajeva neka ozbiljna zdravstvena stanja nisu uopšte lečena posle dijagnostikovanja. Od ukupnog broja ispitanika njih 80 posto je reklo da kod zubara odlazi samo radi vađenja zuba.

³⁷ Oxfam, navedeno delo.

Tabela 3.10: Manji broj Roma koristi zdravstvene usluge u odnosu na opštu populaciju u Srbiji i oni daju manje novca za zdravstvenu zaštitu

U procentima	Opšta populacija	Romi
Prijavljuju hronična oboljenja i zahtevaju redovnu terapiju	78,6	52,3
0-25	79,3	45,9
25-40	60,9	39,2
40-55	74,0	53,2
55-70	80,7	67,3
70+	81,8	58,9
Bolovali od akutnih oboljenja ili povrede tokom prethodnog meseca	16,5	20,5
Od toga posetili zdravstvenu ustanovu	22,1	17,0
Srednja vrednost novčanih davanja u javnim zdravstvenim uslugama (u dinarima)	633	216

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćnog istraživanja Roma: odrednica “Romi” odnosi se na romska domaćinstva koja žive u naseljima.

53. Romsko stanovništvo nailazi na mnogobrojne prepreke u pogledu pristupa zdravstvenim ustanovama kao što su odsustvo informacija i znanja, jezičke barijere, finansijske barijere, neregistrovanost boravka i diskriminacija. Nedovoljno korišćenje zdravstvenog sistema očigledno je u dva oblika, u tom smislu da se bolest ne prijavljuje te se jednostavno i ne odlazi kod lekara, ili u tom smislu da se ne dobijaju zdravstvene usluge onda kada se te usluge traže. Čak i tamo gde postoji znatno viša učestanost razboljevanja i bolesti, pojedinci ne odlaze da prijave svoje oboljenje iz razloga isključenosti i prepreka u pogledu dostupnosti. Dokazi u vezi sa dimenzijama isključenosti koji su predloženi u ovom izveštaju ukazuju na to da su mnogi Romi isključeni iz mnogobrojnih vidova javnih usluga koje se pružaju na opštinskom nivou, a pristup zdravstvenim uslugama ograničen je sistemskim barijerama kao što su neregistrovani status, odsustvo informacija ili nepoznavanje jezika sredine. Kada je reč o finansijskim preprekama valja naglasiti da Romi znatno manje daju na ime potplaćivanja za zdravstvene usluge nego što to u proseku čine neromi, što se jasno vidi iz tabele 3.10. Ovo potkrepljuje dokaze o manjem korišćenju zdravstvenog sistema - siromašni su, dakle, suočeni sa još višim preprekama u pogledu pristupa zdravstvenim uslugama u okruženju u kome su široko rasprostranjene razne vrste potplaćivanja zdravstvenih radnika.³⁸ Međutim, ima izveštaja iz Srbije koji ukazuju na to da postoje prepreke pristupu u onim slučajevima kada pojedinci odu da prijave oboljenje a zdravstvene ustanove odbiju da ih leče, tako da su organizacije za zaštitu ljudskih prava u Srbiji i Crnoj Gori redovno prijavljivale višestruke slučajeve takve diskriminacije.³⁹

³⁸ Ima dokaza da se u Srbiji daju značajna novčana sredstva “na crno” za zdravstvenu zaštitu. Ukupni troškovi zdravstvene zaštite procenjuju se na 10 posto BDP, od toga su 7 posto javna, a 3 posto privatna sredstva (Svetska banka, *Pregled javne potrošnje u Srbiji*, koji uskoro treba da izađe iz štampe). Privatni troškovi sastoje se i od formalne participacije i od neformalnih novčanih davanja. U istraživanju domaćinstava došlo se do podataka koji ukazuju na to da pacijenti znatno više plaćaju neformalno da bi sebi obezbedili pristup uslugama nego što je iznos male zvanične participacije, dok oni koji koriste usluge privatnih lekara, plaćaju daleko veće iznose (Svetska banka, 2003).

³⁹ Antić (2005), *Romi i pravo na zdravstvenu zaštitu u Srbiji*, Centar za prava manjina, Beograd

54. Preporučene mere - zdravlje:

- S obzirom na odsustvo valjanih podataka o zdravstvenom stanju romskog stanovništva, postoji ***potreba za daljim istraživačkim radom i fokusiranim procenama zdravstvenog stanja*** koje bi bile analitički raščlanjene po pojedinačnim naseljima, kako bi se vlastima pomoglo da intervenišu, posebno na opštinskom nivou.
- Kao što je već istaknuto, primarnu prepreku u pogledu dostupnosti često predstavlja to što Romi nisu registrovani, niti imaju uređen pravni status, uz činjenicu da su njihova nehygijenska naselja ilegalna pa ih stoga opštinske vlasti ne priznaju. Dugoročno gledano, teško da ima druge alternative do da se ***romska domaćinstva prebace iz ilegalnih naselja u namenske legalne stambene objekte*** uz poboljšanu kanalizaciju i vodosnabdevanje što će pomoći da se smanje i zdravstveni rizici.
- Hronični zdravstveni problemi mogli bi se rešavati i pomoću podsticanja takvog pristupa zdravstvenoj zaštiti koji se temelji na porodičnom lekaru i gde su primarni zdravstveni centri locirani u blizini romskih naselja. To podrazumeva strategiju ***zdravstvene prevencije*** pomoću planske vakcinacije, preventivne dečije zaštite i povišenja nivoa svesti među onim romskim stanovništvom koje je ponajviše izloženo riziku. Prevazilaženje prepreka u pogledu dostupnosti zdravstvene zaštite takođe bitno zavisi od obuke osoblja zaposlenog u zdravstvenim centrima u blizini romskih naselja i od pružanja jezičkih i prevodilačkih usluga; idealno bi bilo da se to čini uz pomoć zaposlenih Roma.
- Stanovnici Srbije troše znatna sredstva na ***neformalna plaćanja za zdravstvene usluge***, bez obzira na to jesu li ili nisu osigurani. Ta široko rasprostranjena praksa davanja novca iz sopstvenog džepa neproporcionalno negativno utiče na one koji su veoma siromašni i postoji velika verovatnoća da ih upravo to u mnogim slučajevima osujećuje u pristupu zdravstvenim uslugama. Pokušaji da se iskoreni ova vrsta plaćanja i da se obezbedi transparentan i besplatan pristup neosiguranih siromašnih i ranjivih grupa zdravstvenim uslugama doprinose i dostupnosti zdravstvene zaštite Romima.

IV Neto obuhvat Roma u Srbiji mrežom socijalne sigurnosti

55. U prethodnim odeljcima predstavili smo razmere, dimenzije i prirodu siromaštva i socijalne isključenosti Roma u Srbiji i Crnoj Gori. U obema državama članicama postoje sistemi socijalne zaštite usmereni ka tome da se siromašnima obezbedi minimalna mreža socijalne sigurnosti. Kako ti programi funkcionišu u ublažavanju siromaštva Roma? Igraju li oni ulogu u smanjenju siromaštva među romskim stanovništvom, ili su Romi mahom isključeni iz tih programa? U ovom odeljku razmotrićemo efikasnost programa socijalne zaštite u Srbiji upravo u pogledu rešavanja problema siromaštva Roma.

1. Sistem socijalne zaštite u Srbiji

56. **Ukupni obuhvat opšte populacije sistemom socijalne zaštite u Srbiji je visok**, tako da je u 2003. godini oko 64 posto stanovništva dobijalo bar jednu vrstu povlastica ili pomoći. Sistem socijalne zaštite u Srbiji razlikuje socijalno osiguranje (starosne penzije, invalidske ili porodične penzije, kao i naknada nezaposlenima) i programe koji se odnose na društveni standard i dečiju zaštitu (materijalno obezbeđenje porodica - MOP), dečiji dodatak, dodatak za negu, borački i invalidski dodaci, jednokratna opštinska socijalna pomoć, kao i različite vrste usluga porodicama i usluga u pogledu dečije zaštite). Široka obuhvaćenost opšte populacije prevashodno je rezultat programa socijalnog osiguranja, a pre svega starosnih penzija, što se može videti iz tabele 4.1. Obuhvat sistemom socijalne zaštite iznosio je preko 90 posto siromašnih u Srbiji tokom 2003. godine, a i to je takođe bilo prvenstveno podstaknuto programima socijalnog osiguranja. Međutim, time je obuhvaćen i znatan deo onih koji nisu siromašni, što je i očekivano i planirano kada je reč o programima socijalnog osiguranja.

Tabela 4.1: U Srbiji je, čak i za najsiromašnije, glavno sredstvo socijalne zaštite socijalno osiguranje, a ne dečja zaštita ili socijalna davanja. Obuhvat programima socijalne zaštite u Srbiji 2003.

u procentima	Celokupno stanovništvo	Nesiromašno	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
<i>Socijalno osiguranje</i>	51,3	39,7	83	88,9	62	47,8	36,3	21,7
Starosna penzija	33,2	24,6	56,6	61,2	41,7	29,5	21,9	11,6
Invalidska penzija	11,4	8,1	20,2	21,5	13,2	8,7	7	6,4
Porodična penzija	10,5	9,3	13,7	15,4	11	13,3	8,2	4,3
Strana penzija	1	0,1	3,3	3,8	0,8	0	0,1	0,2
Naknada za nezaposlenost	1,9	1,4	3,2	2,8	3,3	2	1,3	0,2
Otpremnina	2,1	1,3	4,3	5,3	2,1	1,3	1,9	0
<i>Socijalna davanja i dečija zaštita</i>	20,4	19,3	23,3	20,6	31,2	23,1	16,7	10,5
Dodatak za negu	2,8	1,5	6,3	6,9	2,3	2,7	1,4	0,5
Borački i invalidski dodaci	0,5	0,4	0,8	1	0,6	0,3	0	0,4
Dodaci za žrtve rata	0,2	0,1	0,3	0,2	0,2	0,4	0	0
MOP	1	0,5	2,6	3	1,1	0,9	0	0,2
Humanitarna pomoć	1,5	1,5	1,5	1,6	3,2	1,3	1,2	0,1
Jednokratna opštinska pomoć	0,1	0,1	0,2	0	0,3	0,3	0	0
Dečiji dodatak	14,3	14,3	14,2	10,8	23,9	16,8	11,1	8,6
Pomoć prilikom rođenja deteta	0,8	0,5	1,3	1	1,3	0,7	0,8	0
Mesečni materinski dodatak	0,7	0,8	0,4	0,3	1,4	0,3	1,2	0,2
Alimentacija	0,9	0,9	0,9	1	0,8	0,7	1,4	0,5
<i>Socijalna zaštita</i>	64,6	54,1	93,2	96	81,6	65,9	49,3	30,5

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju podataka iz AŽS za Srbiju 2003. Siromašni i nesiromašni definisani su na osnovu prihoda pre transfera, uz pretpostavljeno hipotetično povećanje potrošnje od 100 procenata prihoda ostvarenog transferom (detalje možete naći u Aneksu I)

57. Sa stanovišta regionalnih standarda, u Srbiji su visoki troškovi socijalne zaštite, a ta visina je prevashodno prouzrokovana troškovima socijalnog osiguranja. To je pre svega u vezi sa znatnim delom opštih budžetskih prihoda iz koga se finansiraju penzije (kako bi se pokrio deficit penzionog sistema od 5,5 posto BDP u 2003. godini), a u vezi je i sa troškovima naknada za nezaposlenost i otpremnina. Potrošnja na socijalnu pomoć i dečiju zaštitu koja je iznosila oko 1,7 posto BDP u 2003. godini po svojoj srednjoj vrednosti poklapa se sa potrošnjom u zemljama Jugoistočne Evrope. Na tabeli 4.2. predstavljeni su najnoviji podaci o troškovima socijalne pomoći i dečije zaštite. Potrošnja na programe socijalne pomoći i dečije zaštite blago je porasla tokom poslednjih nekoliko godina u smislu udela u BDP, ali je dečija zaštita blago opala, dok su troškovi socijalne pomoći uvećani. Međutim, ukupni troškovi socijalne pomoći niski su u poređenju sa ukupnim troškovima dečije zaštite, što se jasno vidi ukoliko se neposredno uporede dva najvažnija socijalna programa - dečiji dodaci i materijalno obezbeđenje porodica (MOP).

Tabela 4.2. Socijalna pomoć i dečija zaštita u Srbiji 2000-2003. godine izraženi kao procenat BDP

	2000.	2001.	2002.	2003.
Ukupno socijalna pomoć i dečija zaštita	0,97	1,65	1,69	1,70
Dečija zaštita	0,73	1,38	1,31	1,26
Naknada za trudničko bolovanje	0,20	0,23	0,33	0,37
Dečiji dodatak	0,37	0,89	0,70	0,51
Roditeljski dodatak	-	-	0,10	0,22
Obrazovni programi pre prvog razreda	0,09	0,09	0,07	0,00
Ostalo	0,05	0,10	0,07	0,09
Socijalna pomoć	0,23	0,27	0,38	0,44
MOP	0,02	0,09	0,09	0,10
Dodatak za negu	0,03	0,03	0,04	0,05
Socijalne ustanove	0,10	0,06	0,08	0,06
Ostalo	0,09	0,09	0,16	0,16

Izvor: Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku, Republika Srbija

2. Obuhvat Roma

58. Obuhvat socijalnom zaštitom veliki je kod romskih domaćinstava koja žive u naseljima, mada je u poređenju sa opštom populacijom ipak obuhvaćeno manje siromašnih domaćinstava i mada postoji znatan postotak siromašnih koji nisu obuhvaćeni nikakvim vidom zaštite. U 2003. godini svega 11,7 posto romskih domaćinstava dobijalo je socijalnu pomoć, od toga samo 5,6 posto starosne penzije. To nije iznenađujući rezultat: analize sa tržišta rada koje smo već predložili u ovom tekstu ukazuju na to da je mali broj Roma formalno zaposlen, što većini njih onemogućuje da koristi zvanično socijalno osiguranje koje se uspostavlja po osnovu rada kao što su starosne ili invalidske penzije ili primanje naknada za nezaposlene. Sem toga, niska

obuhvaćenost starosnim penzijama može se objasniti i relativnom mladošću romskog stanovništva, pošto je samo 3,1 posto Roma u Srbiji starije od 65 godina. Ipak, gotovo 74 posto svih Roma, a gotovo 80 posto siromašnih Roma, dobilo je neki vid socijalne pomoći ili dečije zaštite. Davanja na ime socijalne pomoći i dečije zaštite, prevashodno usmerena ka ublažavanju siromaštva, po svemu sudeći stižu do znatnog dela siromašnih Roma u Srbiji, ali i do nezanemarljivog dela onih Roma koji nisu siromašni. Međutim, dok je na osnovu dokaza o siromaštvu i socijalnoj isključenosti koji su predočeni u prethodnim odeljcima ovog rada bilo moguće prognozirati signifikantno niže stope obuhvata romskog stanovništva, ova analiza pokazuje da gotovo 16 posto siromašnih Roma ne dobija nikakva socijalna davanja.

Tabela 4.3: Programi socijalne pomoći i dečije zaštite imaju znatno veću ulogu u ukupnoj socijalnoj zaštiti Roma: obuhvat romskih domaćinstava programima socijalne zaštite u Srbiji 2003. godine

u procentima	Celokupno stanovništvo	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
<i>Socijalno osiguranje</i>	11,7	5,2	14	13,8	15,6	12,1	12,4	4,7
Starosna penzija	5,6	2,9	6,6	4,9	8,3	4,5	7,3	3,3
Invalidska penzija	4,5	1,6	5,6	9,8	3,8	5,9	2,4	0,7
Porodična penzija	1,9	1,1	2,2	0,2	3,5	1,7	2,7	1,5
Naknada nezaposlenima	1,2	0	1,6	4,6	1,2	0	0	0
Otpremnina	0,7	0	1	3,7	0	0	0	0
<i>Socijalna pomoć i dečija zaštita</i>	73,8	61,7	78,1	86,1	83,7	72,2	64,1	62,9
Dodatak za negu	2,8	1,5	3,2	1,9	0	9	2,3	0,7
Boračko-invalidski dodaci	0,5	0,6	0,5	1,7	0	0	0	0,7
MOP	32,4	15,7	38,3	48,6	53,3	33,4	12,9	13,5
Humanitarna pomoć	21,2	13,1	24,1	39,1	32,5	12	7,5	14,7
Jednokratna opštinska pomoć	1,7	0	2,3	5,5	0,5	1,9	0,6	0
Dečiji dodatak	57,3	48,2	60,5	70,1	58,6	52,5	53,6	51,3
Dodatak za rođenje deteta	1,8	1,1	2,1	0,7	4,4	0	2,6	1,5
Mesečni materinski dodatak	1,9	0	2,6	3,6	3,2	0	2,7	0
Alimentacija	0,6	1,5	0,2	0	0	0	2,8	0
<i>Socijalna zaštita</i>	79,2	63,6	84,7	93,7	88,3	76,2	72,6	64,8

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. Definicija siromašni/nesiromašni temelji se na prihodu pre transfera, uz pretpostavljeno hipotetično povećanje potrošnje od 100 procenata prihoda ostvarenog transferom.

59. Najvažnija socijalna davanja kojima su bili obuhvaćeni romski stanovnici u 2003. godini bili su dečiji dodaci, materijalno obezbeđenje siromašnih porodica (MOP) i humanitarna pomoć, tačno tim redom (videti tabelu 4.3). Program *dečijih dodataka* finansira Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku koje i upravlja njime, a sprovode ga opštine. U okviru reformi sprovedenih 2002. godine izglasan je novi Zakon o finansijskoj pomoći porodicama kako bi se poboljšalao targetiranje ovog vida davanja. Pravo na dečiji dodatak ograničeno je na prvih četvoro dece, a mogućnost dobijanja dečijeg dodatka stiče se na osnovu utvrđivanja materijalnog stanja, uključujući tu kompletnu imovinu. Zakonom je takođe uveden i jednobrazni prag za sticanje prava na dečiji dodatak koji važi u celoj Republici. Materijalno obezbeđenje porodice, MOP, predstavlja ključni vid socijalne pomoći u Srbiji. Ovaj program koji finansira i kojim rukovodi Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku preko opštinskih centara

za socijalni rad (CZSR) usmeren je ka premošćivanju jaza između prihoda i praga koji se definiše kao procenat prosečnog dohotka u opštini prilagođen za veličinu porodice. Nedavnim reformama uveden je i jedinstveni republički prag za sticanje prava na materijalno obezbeđenje porodice, i to pravo zavisi od materijalnog stanja porodice.⁴⁰ *Humanitarna pomoć*, koju mahom dobijaju interno raseljena lica i izbeglice, odigrala je važnu ulogu u održavanju egzistencije siromašnih domaćinstava u 2003. godini. Ta vrsta pomoći koju su izvorno započele takve agencije kao što su Svetski program za hranu (WFP) i Međunarodni komitet Crvenog krsta (MPCK) kao zamenu za socijalnu pomoć u periodu krize krajem 90-ih godina, davana je u naturi kao pomoć u hrani i kao jednokratna novčana pomoć usmeravana je na osnovu sličnih ciljnih parametara na osnovu kojih se usmerava i socijalna pomoć. Mada su obe pomenute agencije tokom 2004. godine prestale da obezbeđuju prehrambeni program očekujući da će to postepeno preći na sistem socijalne pomoći i dečije zaštite, prelazak sa pomoći u hrani na društveno finansiranje novčanih davanja nije bio nimalo jednostavan.⁴¹

60. Dečiji dodatak je vid davanja iz oblasti socijalne pomoći i dečije zaštite kojim su u najvećoj meri obuhvaćeni kako Romi iz naselja, tako i opšta populacija, dok je obuhvat materijalnim obezbeđenjem porodice znatno ograničeniji. Dečije dodatke prima znatan deo siromašnih Roma, ali i nezanemarljiv deo onih Roma koji nisu siromašni: kao što se može videti iz tabele 4.3, oko 60 procenata siromašnih Roma dobija dečiji dodatak, dok postotak Roma koji nisu siromašni, a dobijaju dečiji dodatak iznosi gotovo 50 procenata. Sem toga, 70 procenata Roma u najsiromašnijem kvantilu (petina) dobija dečiji dodatak. Visoka stopa obuhvata kako siromašnih, tako i onih Roma koji nisu siromašni, uglavnom je prouzrokovana značajnim budžetskim davanjima na ime dečijeg dodatka. Obuhvat dečijim dodatkom takođe je u tesnoj vezi s tim da li neki član porodice stanuje u gradskom centru; obuhvat je znatno niži u seoskim područjima. Stope obuhvata MOP-om niže su nego stope obuhvata dečijim dodatkom i to je potpuno konzistentno kako za siromašne, tako i za one koji nisu siromašni i ispoljava se u svim dohodnim kvantilima. Međutim, za razliku od dečijeg dodatka, obuhvat materijalnim obezbeđenjem porodice veći je u seoskim nego u gradskim područjima.

61. Podaci ukazuju na to da MOP prednjači u odnosu na dečiji dodatak kao sredstvo za ostvarivanje cilja među Romima koji žive u naseljima. Gotovo 90 posto primalaca MOP čine siromašni ljudi, isto onako kao što gotovo 90 posto sredstava koja se u vidu MOP potroše na Rome odlaze siromašnima. Ovo odražava isto tako odlične rezultate među opštom populacijom kada je reč o ostvarivanju ciljeva, tj. o targetiranosti programa.⁴² Podaci koji su predstavljeni na tabeli 4.3. takođe pokazuju da - što je posebno interesantno - veći broj ljudi u pretposlednjem po siromaštvu kvantilu dobija MOP nego onih u najsiromašnijoj, tj. poslednjem kvantilu - što je pojava koja verovatno

⁴⁰ Jedinstveni prag za sticanje prava na materijalno obezbeđenje porodice koji važi za celu republiku uveden je amandmanima na zakone o socijalnoj zaštiti tokom 2004. godine. Analiza učestalosti davanja materijalnog obezbeđenja porodice sadržana u ovom izveštaju temelji se na podacima iz 2003. godine, dakle iz perioda kada nije postojao jedinstveni prag.

⁴¹ MKCK (2005) pominje da se za materijalno obezbeđenje porodice traži veliki broj ličnih dokumenata, što je glavna prepreka sa kojom se suočavaju IRL i Romi kada pokušavaju da se kvalifikuju za tu pomoć.

⁴² Ovi bolji rezultati targetiranja mogu biti rezultat ograničenih raspoloživih resursa za MOP. Odliv sredstava se može povećati uporedo sa povećanom potrošnjom na MOP.

predstavlja izraz prepreka u pristupu; te prepreke ćemo pokušati da objasnimo na narednim stranicama. Otkako je na osnovu novog Zakona o finansijskoj podršci porodicama s decom usvojenog 2002. godine uvedena imovinska provera radi kvalifikovanja za dobijanje dečijeg dodatka, marginalno je poboljšano ostvarivanje ciljeva dečijih dodataka.⁴³

Tabela 4.4: Komparativna analiza učestalosti transfera otkriva premoć MOP

u procentima	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
<i>Romi</i>							
MOP	12,5	87,5	39,1	30,0	15,8	8,8	6,3
Humanitarna pomoć	14,0	86,0	48,3	19,8	13,5	8,2	10,2
Dečiji dodatak	24,9	75,1	26,9	19,9	14,2	19,8	19,2
<i>Opšta populacija</i>							
MOP	33,6	66,4	53,6	23,1	16,9	0,0	6,4
Humanitarna pomoć	57,4	42,6	29,3	41,5	16,8	11,2	1,3
Dečiji dodatak	72,1	27,9	16,1	32,6	23,4	15,3	12,2

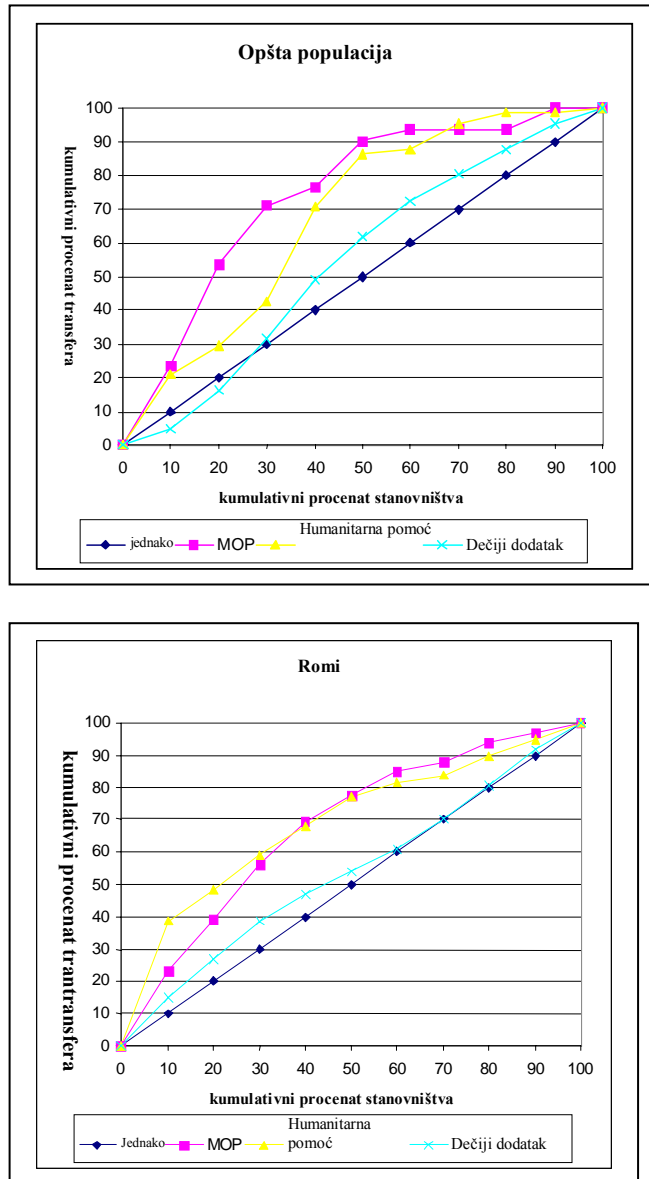
Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćnog istraživanja Roma. Učestalost transfera predstavlja procenat ukupno transferisanih iznosa koje dobija svaka podgrupa.

62. Veliki obuhvat siromašnih programom dečijih dodataka odvija se na uštrb velikog odliva sredstava onima koji nisu siromašni. Zaista, mada MOP i humanitarna pomoć stižu u manji broj siromašnih domaćinstava, njima su efikasnije obuhvaćeni siromašni Romi i tu postoji manji problem odliva sredstava u korist onih romskih domaćinstava koja nisu siromašna, što se vidi iz podataka o učestalosti transfera predstavljenih na tabeli 4.4. Tokom 2003. godine skromnih 26,9 posto davanja na ime dečijeg dodatka odlazilo je najsiromašnijem kvantilu romskih domaćinstava. Iz transfera na ime MOP 53,6 posto odlazilo je do najsiromašnijih 20 posto domaćinstava kod opšte populacije, odnosno 39,1 posto do najsiromašnijih 20 procenata romskih domaćinstava. Humanitarna pomoć je bila bolje targetirana ka najsiromašnijim romskim domaćinstvima, tako da je 48,3 posto te pomoći odlazilo u najsiromašnijih 20 posto domaćinstava. Podaci potvrđuju da dečiji dodatak u Srbiji i dalje predstavlja vid socijalnog davanja koji nije delotvorno usmeren ka siromašnima. Gotovo tri četvrtine sredstava na ime dečijeg dodatka u Srbiji tokom 2003. godine otišle su u ona domaćinstva iz redova opšte populacije koja nisu siromašna. S obzirom na veće siromaštvo među Romima, odliv sredstava na ime dečijeg dodatka romskim porodicama koje nisu siromašne bio je manji nego što je to bio slučaj sa opštom populacijom, ali targetiranost programa dečijih dodataka bitno zaostaje za preciznom targetiranišću MOP: dok se jedna četvrtina svih sredstava izdatih na ime dečijih dodataka romskim domaćinstvima odlila u domaćinstva koja nisu siromašna, kod sredstava izdvojenih na ime MOP odlila se samo jedna osmina sredstava. Krivulja koncentrisanosti predstavljena na slici 4.1. ukazuje na premoć precizne ciljanosti MOP i humanitarne pomoći. Sa izuzetkom dečijeg dodatka za opštu populaciju svi novčani transferi su progresivni, tj., siromašni dobijaju veći udeo u tim transferima nego što iznosi njihov udeo u ukupnoj potrošnji. Dečiji dodaci, uprkos tome

⁴³ Tesliuc (2004)

što se proverava ko ima pravo na tu vrstu davanja, “prolaze gore” od MOP i humanitarne pomoći, iako i tu postoji (donekle) progresivan transfer.

Slika 4.1: Krivulje koncentracije za odabrane programe socijalne i dečije zaštite, opšta populacija i Romi, Srbija

Izvor: Svetska banka, procene na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćnog istraživanja Roma.

Napomena: Krivulje koncentrisanosti su grafički izrazi koji ilustruju da li je transfer progresivan (siromašni dobijaju njegov veći deo) ili je regresivan (siromašni dobijaju manji deo). Ako krivulja koncentrisanosti nekog programa leži iznad linije jednakosti, onda je program visoko progresivan; siromašni korisnici dobijaju više nego što je njihov udeo u ukupnoj potrošnji.

63. Samim tim, utvrđeno je da MOP ima veću relevantnost za dohodak domaćinstava kod siromašnih romskih porodica nego što je ima dečiji dodatak, dok u isto vreme ukidanje humanitarne pomoći preti da stvori vakuum u porodičnim prihodima najsiromašnijih. MOP je imao nešto veći udeo u prihodu domaćinstava nego što je bio udeo dečijeg dodatka i kod siromašnih romskih domaćinstava i kod onih domaćinstava koja nisu siromašna, ali je situacija bila obrnuta u slučaju dvaju najviših kvantila. Naime, kod romskih domaćinstava u prvom kvantilu MOP je imao udeo od 12,9 posto u prihodu domaćinstva u poređenju sa 12,2 posto koliki je bio udeo dečijeg dodatka, dok je u drugom kvantilu on iznosio 7,8 posto u poređenju sa 7,1 posto udela dečijeg dodatka, što se može videti iz tabele 4,5. Treba isto tako uočiti da je u najsiromašnijoj kvintili više od 50 posto prihoda domaćinstva poticalo iz sredstava datih na ime socijalne zaštite, a ukupna socijalna i dečija zaštita imale su veći udeo u prihodu romskih domaćinstava nego socijalno osiguranje; i to je potpuno dosledno zastupljeno u svim kvantilima. Mada je značaj humanitarne pomoći za siromašne bio skroman (2,5 posto) on je ipak učestvovao sa 7 posto u prihodu domaćinstava kod domaćinstava iz najsiromašnijeg kvantila u 2003. godini. Pošto se humanitarna pomoć ukida, može se pojaviti dohodni vakuum u najsiromašnijim domaćinstvima.

Tabela 4.5: Dečiji dodatak i MOP predstavljali su najvažniji finansijski transfer kao procenat učešća u prihodu romskih domaćinstava u Srbiji 2003.

U procentima	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
<i>Socijalno osiguranje</i>	1,2	5,6	12,1	4,7	3,9	2,9	0,9
Starosna penzija	0,9	3,0	5,8	3,0	2,1	1,7	0,7
Invalidska penzija	0,2	1,8	5,7	0,6	1,0	0,9	0,0
Porodična penzija	0,1	0,7	0,5	1,2	0,8	0,3	0,2
Strana penzija	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Naknada za nezaposlene	0,0	0,3	1,3	0,3	0,0	0,0	0,0
Otpremnina	0,0	1,3	6,4	0,0	0,0	0,0	0,0
<i>Socijalna pomoć</i>	4,5	16,7	35,5	19,6	9,4	7,4	3,8
Dodatak za negu	0,0	0,2	0,2	0,1	0,3	0,1	0,0
Boračko-invalidski dodatak	0,0	0,1	0,5	0,0	0,0	0,0	0,0
Dodatak za žrtve rata	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
MOP	1,0	5,8	12,9	7,8	3,4	1,5	0,6
Humanitarna pomoć	0,5	2,5	7,0	2,3	1,3	0,6	0,5
Jednokratna opštinska pomoć	0,0	0,3	0,9	0,1	0,1	0,0	0,0
Dečiji dodatak	2,8	6,8	12,2	7,1	4,2	4,5	2,7
Davanja prilikom rođenja deteta	0,0	0,3	0,1	0,8	0,0	0,1	0,0
Mesečni materinski dodatak	0,0	0,8	1,7	1,3	0,0	0,4	0,0
Alimentacija	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0
<i>Socijalna zaštita</i>	5,7	23,9	55,3	24,6	13,3	10,3	4,7

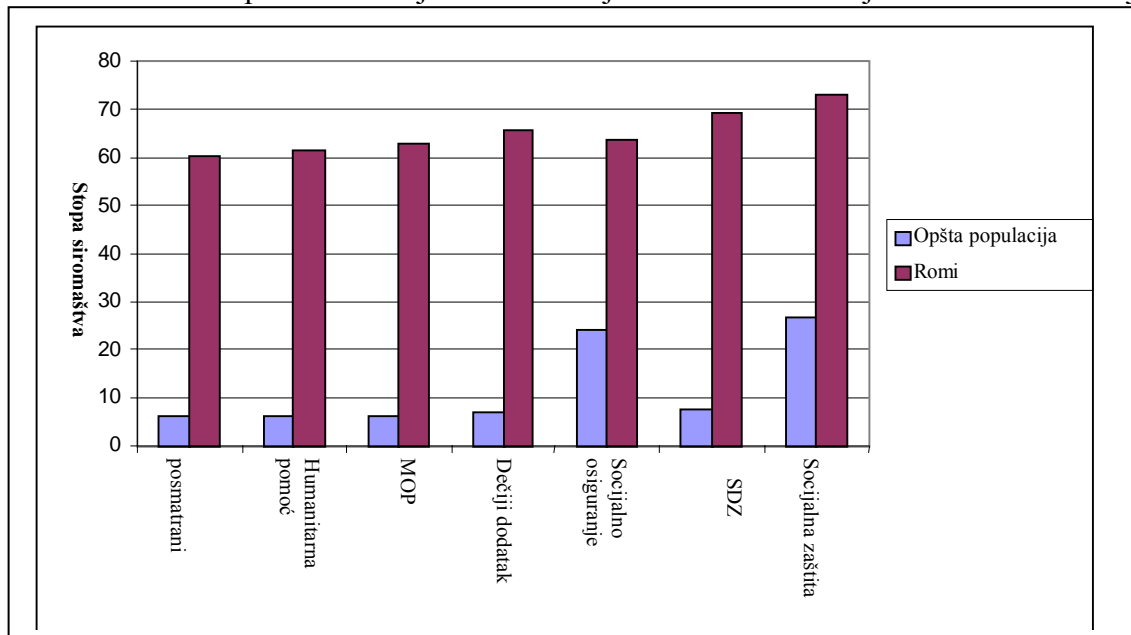
Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. Definicija siromašni/nesiromašni temelji se na prihodu pre transfera, uz pretpostavljeno hipotetično povećanje potrošnje od 100 procenata prihoda ostvarenog transferom.

64. **Postoji značajno preklapanje obuhvata MOP-om i dečijim dodatkom i kada je reč o opštoj populaciji, i kada je reč o Romima.** Među opštom populacijom u Srbiji polovina porodica koje dobijaju MOP dobijala je tokom 2003. godine i dečiji dodatak: dok je MOP dobijalo jedan posto, a 14,3 posto porodica opšte populacije dobijalo dečiji

dodatak, polovina onih koji su dobili MOP takođe je dobijala i dečiji dodatak. Ovo preklapanje je još izraženije kod romskih domaćinstava: procenjuje se da je 32,4 posto romskih domaćinstava dobijalo MOP, a da je 57,3 posto u to isto vreme 2003. godine dobijalo dečiji dodatak, s tim što je 20 posto stanovništva dobijalo i jedno i drugo. Drugačije rečeno 62,5 posto onih koji su dobijali MOP bili su istovremeno i korisnici dečijeg dodatka. Preklapanje tih dvaju vidova pomoći nije iznenađujuće, s obzirom na to da su i dečiji dodatak i MOP davanja koja se mogu dobiti pošto se ispune određeni materijalni uslovi.

Slika 4.2: Stope siromaštva Roma u Srbiji bile bi znatno više da nema socijalne zaštite

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. Definicija

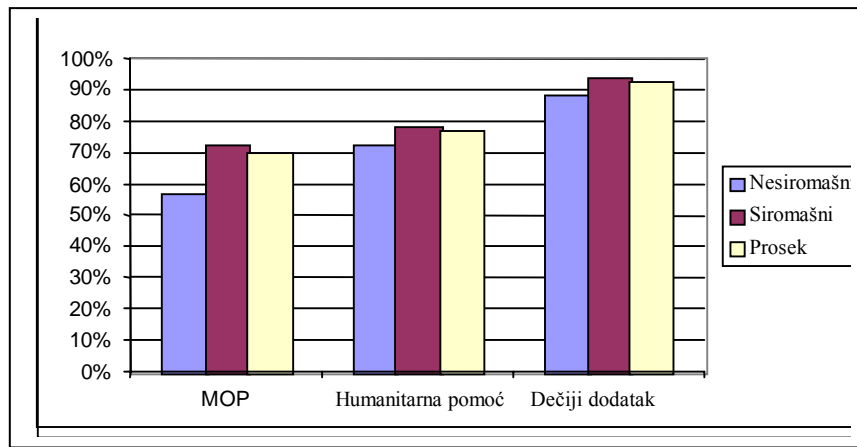
siromašni/nesiromašni temelji se na prihodu pre transfera, uz pretpostavljeno hipotetično povećanje potrošnje od 100 procenata prihoda ostvarenog transferom.

65. Socijalna zaštita sprečava da siromaštvo Roma raste još više: Da nema socijalne zaštite, stopa siromaštva Roma skočila bi za 13 procenata, tj. na preko 73 posto. Zahvaljujući svojoj velikoj stopi obuhvata, dečiji dodatak je najrelevantnije sredstvo socijalne zaštite koje ublažava siromaštvo Roma, a odmah iza njega slede MOP i humanitarna pomoć. Na slici 4.2. predstavljen je komparativni uticaj na siromaštvo u odsustvu odabranih intervencija na planu socijalne zaštite. Ispostavlja se da kombinacija mehanizama socijalne i dečije zaštite predstavlja najrelevantnije sredstvo za ublažavanje siromaštva Roma, budući da bi u odsustvu tih mehanizama romsko siromaštvo skočilo sa 60,5 posto na gotovo 70 posto. Valja primetiti da su mere socijalnog osiguranja, kao što je, recimo, starosna penzija, u manjoj meri važne, što se moglo i predvideti s obzirom na niske stope obuhvata Roma socijalnim osiguranjem. Kada je reč o najvažnijim intervencijama na planu socijalne pomoći i dečije zaštite, stopa siromaštva Roma skočila bi na 66 posto kada ne bi bilo dečijeg dodatka, na 62,6 posto kada ne bi bilo MOP i na 61,4 posto kada ne bi bilo nikakve humanitarne pomoći. Značaj MOP za ublažavanje

siromaštva nije zadovoljavajući, a to se može objasniti činjenicom da je njime obuhvaćen relativno mali deo stanovništva, usled malih budžetskih alokacija. Ova brojka takođe ukazuje na značaj mera socijalne zaštite za ublažavanje siromaštva u opštoj populaciji. Kao što se može predvideti na osnovu velikog obuhvata, ispostavlja se da je politika socijalnog osiguranja kod opšte populacije znatno relevantnija od mera socijalne i dečije zaštite.

Slika 4.3: Procenat Roma podnosilaca zahteva za socijalnu pomoć kojima je ta pomoć odobrena.

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. Definicija

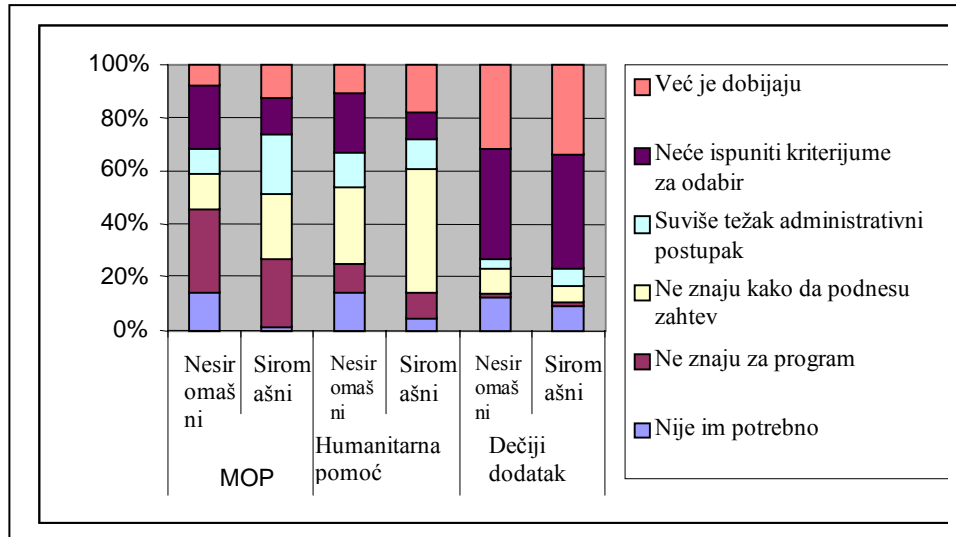
siromašni/nesiromašni temelji se na prihodu pre transfera, uz pretpostavljeno hipotetično povećanje potrošnje od 100 procenata prihoda ostvarenog transferom.

3. Prepreke sa kojima se Romi suočavaju u dostupnosti sistema socijalne zaštite.

66. **Uprkos velikom obuhvatu siromašnih romskih domaćinstava, i dalje postoje приметni problemi kada je reč o mogućnosti pristupa Roma programima socijalne zaštite, posebno MOP.** Kao što se vidi na slici 4.3, uprkos dobroj targetiranosti programa, samo 73 posto siromašnih romskih domaćinstava koja su podnela zahtev za pomoć tu pomoć stvarno i dobije (od čega 78 posto humanitarnu pomoć i 94 posto dečiji dodatak). Ova razlika se u velikoj meri može objasniti različitim vidovima prepreka koje se očituju u percepciji stanovnika da su izgledi da im se stvarno izade u susret i da im se odobri pomoć zapravo ograničeni. Na slici 4.4. vide se razlozi zbog kojih glave romskih porodica ne podnose zahteve za dobijanje socijalne pomoći, svedeno da li je reč o siromašnim porodicama ili o onima koje nisu siromašne. Kada je reč o MOP i humanitarnoj pomoći, ispitanici obuhvaćeni anketom često su izjavljivali da nisu sigurni da li ispunjavaju sve potrebne kriterijume, da ne znaju za postojanje programa ili da ne znaju kako treba da se prijave ne bi li dobili određenu pomoć. Posebno se među siromašnima uočava to odsustvo znanja o tome na koji način treba podneti zahtev za odbijanje humanitarne pomoći i MOP. Kada je reč o dečijim dodacima, glavni razlog zbog koga se domaćinstva ne prijavljuju jeste shvatanje da domaćinstvo neće ispuniti potrebne kriterijume, što ukazuje na bolje razumevanje i poimanje te kategorije socijalnog davanja. Sve te prepreke u pristupu mogu predstavljati jedno od ključnih

objašnjenja za to što je obuhvat MOP-om niži kod romskih domaćinstava u najsiromašnijem kvantilu nego kod sledećih veoma siromašnih 20 posto stanovništva, u pretposlednjem kvantilu.

Slika 4.4 Razlozi zbog kojih glave romskih porodica u Srbiji ne podnose zahteve za dobijanje pomoći

Izvor: Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćnog istraživanja Roma: odrednica "Romi" odnosi se na romska domaćinstva koja žive u naseljima.

67. Uprkos tome što su usmereni ka siromašnima, dečiji dodaci ne stižu mnogim siromašnim romskim domaćinstvima koja imaju decu. Prema zakonima o zaštiti dece, domaćinstvo ima pravo na mesečni dečiji dodatak za prvih četvoro dece starosti 0 do 19 godina (iznad sedam godina ako su deca upisana u školu) i ukoliko je prosečan mesečni prihod po članu domaćinstva ispod utvrđenog praga. Stoga preispitujemo podatke o obuhvatu dečijim dodatkom u svetlosti ovih kriterijuma za dobijanje dečijeg dodatka. Analiza porodica sa decom koja ne dobijaju dečiji dodatak u bilo kom setu podataka otkriva bitne razlike (videti tabelu 4.6): Dok kod opšte populacije među porodicama koje ne primaju dečiji dodatak ima 12,9 posto onih koje su siromašne, dotle 87,1 posto čine one porodice koje nisu siromašne pa stoga ne treba ni da ga dobijaju. Međutim, kod romskih domaćinstava stvari stoje sasvim suprotno. Među onim romskim domaćinstvima koja ne dobijaju dečiji dodatak čak 68 posto čine siromašne porodice. To ukazuje na bitne prepreke u dostupnosti dečijeg dodatka Romima, čak i tamo gde porodice ispunjavaju sve potrebne kriterijume. U odeljku o preprekama na narednim stranicama ovog teksta analiziraćemo razloge zbog kojih se to dešava. Navedeni podaci takođe potvrđuju da u opštoj populaciji 75 posto porodica sa decom dobijaju dečiji dodatak.

Tabela 4.6: Više romskih domaćinstava u Srbiji koja ne primaju dečiji dodatak spada u kategoriju siromašnih nego što je to slučaj u opštoj populaciji

Procenat anketiranih domaćinstava	Opšta populacija			Romi		
	Nesiromašni	Siromašni	Ukupno	Nesiromašni	Siromašni	Ukupno
Ne primaju dečiji dodatak (ali imaju decu)	87,1	12,9	100	32,0	68,0	100
Primaju dečiji dodatak	75,1	24,9	100	22,7	77,3	100
Ukupno	83,6	16,4	100	25,4	74,6	100

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS za Srbiju 2003. i pomoćnog istraživanja Roma: odrednica “Romi” odnosi se na romska domaćinstva koja žive u naseljima

68. **Široko rasprostranjeno neregistrovanje, posebno neprijavlivanje boravka, podrija pristup socijalnim službama i korišćenje socijalnih davanja.** Kao što se moglo videti ranije u ovom izveštaju, mnoga romska domaćinstva ili pojedinačni članovi tih domaćinstava i dalje su neregistrovani, naročito oni koji žive u naseljima. To neregistrovanje može biti ispoljeno u obliku odsustva adrese, pa su onda pojedinci o kojima je reč lišeni prijave boravka i jednostavno nemaju krštenicu, ličnu kartu ili pasoš. Sem toga, raseljavanje samo doprinosi preprekama na putu ka ostvarivanju prava na socijalna davanja: gotovo 80 posto romskih IRL nikada nije ni podnelo zahtev za MOP, u poređenju sa 45 posto neraseljenih Roma. To ukazuje na činjenicu da je interno raseljenim Romima u Srbiji, verovatno iz razloga registracije, izuzetno teško da dopru do sistema socijalne zaštite. To posebno zabrinjava, s obzirom na činjenicu da je u međuvremeno postepeno ukinuta socijalna pomoć.

Boks 5: Dokumentacija potrebna za podnošenje zahteva za socijalnu pomoć MOP

Prema *Zakonu o socijalnom staranju i socijalnoj zaštiti građana*, pravo na socijalnu pomoć MOP temelji se na izvesnom broju karakteristika pojedinca i porodice, kao što su prihod, porodična imovina, radni status i priroda uzroka nezaposlenosti članova domaćinstva i drugih. Pojedinačna davanja na ime MOP određuju se kao mesečni iznos novca jednak razlici između minimalnog nivoa socijalne zaštite koji je utvrđen kao procenat prosečnog mesečnog dohotka u Republici i prosečnog mesečnog dohotka pojedinca ili porodice, koji su ostvareni u periodu od tri meseca posle meseca u kome je podnet zahtev za odobravanje korišćenja tog vida pomoći. Kako bi se utvrdilo ko ima pravo na ovu vrstu pomoći, centri za socijalni rad moraju sprovesti sveobuhvatan pregled raznih dokumenata, što će omogućiti da se procene pojedinačne ili porodične potrebe. Kao što je već istaknuto, mnoga romska domaćinstva, a posebno IRL, nemaju čak ni osnovne lične dokumente, što zaposlenima u centrima za socijalni rad bitno otežava posao procene njihovih potreba na temelju zvanične dokumentacije. Ta dokumentacija obuhvata sledeće:

1. *Lična karta*
2. *Raseljenička legitimacija (ako je primenjiva u datom slučaju)*
3. *Izjava svedoka o zajedničkom domaćinstvu - izdaje je opštinska administracija u*

privremenom mestu boravka

4. *Uverenje o državljanstvu*
5. *Potvrda o iznosu plate ("radna knjižica")* - koju izdaje raseljeni poslodavac, odnosno preduzeće/institucija ili *Uverenje o nezaposlenosti* - što je dokument koji izdaje biro za zapošljavanje u mestu privremenog boravka.
6. *Potvrda o penzionisanju* ili potvrda kojom se potvrđuje da osoba nije dobila penziju - a to izdaje raseljeni centar za penzijsko invalidsko osiguranje.
7. *Izvod iz matične knjige rođenih* - dokument koji izdaje raseljeni matični ured
8. *Smrtnica - dokument koji izdaje raseljeni matični ured (ukoliko je preminuo penzioner ili neki drugi član porodice).*
9. *Venčanica* - izdaje je raseljeni matični ured (ako je primenjiva u datom slučaju)
10. *Rešenje o razvodu braka* - dokument koji izdaje sud u kome je započet postupak (ako je to primenjivo)
11. *Potvrda koju izdaje poreska uprava u mestu privremenog boravka.*
12. *Potvrda koju izdaje zemljišna kancelarija (katastarski ured) u mestu privremenog boravka.*
13. *Potvrda o redovnom školovanju dece starije od 15 godina.*
14. *Potvrda kojom se utvrđuje da osoba nije sposobna da obavlja poslove, a izdata je u privremenom mestu boravka ili ju je izdao raseljeni PIO (ako je to primenjivo)*
15. *Sudski dokument kojim se potvrđuje da podnosilac zahteva ne može da se osloni na podršku svoje porodice (ako je to primenjivo).*
16. *Dokument kojim se dokazuje nasledstvo ili odsustvo nasleđene imovine*
17. *Izvod sa računa u banci*

Izvor: Zakon o socijalnoj zaštiti i obezbeđivanju socijalne sigurnosti građana i MKCK (2005b).

69. Preporučene mere - socijalna zaštita:

- Opštinski centri za socijalni rad (CZSR) koji su zaduženi za socijalne usluge i socijalnu zaštitu i odgovarajuću administraciju ključna su mesta gde dolazi do kontakta i najvažnije su sredstvo za identifikovanje siromaštva i hvatanje u koštac sa njime. Za povećavanje obuhvata sistemom socijalne zaštite i za povećanje broja onih koji primaju socijalna davanja neophodan je ***novi pristup rastuće i istrajne aktivnosti opštinskih centara za socijalni rad na identifikaciji džepova***

siromaštva i na poboljšanju protoka informacija o tome kako se treba prijaviti za dobijanje pomoći i kakve usluge stoje na raspolaganju siromašnim zajednicama. CZSR i opštinske vlasti, kao i udruženja Roma, mogu iskoristiti iskustva Fonda za socijalne inovacije Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku - što je program čiji je cilj podsticanje novih načina pružanja socijalnih usluga i rukovođenja i partnerstva sa nevladinim organizacijama; iz tog programa već je stigla podrška onim projektima koji su vezani za Rome. Centri za socijalni rad verovatno su ključno sredstvo za prevazilaženje onih prepreka u pristupu socijalnim službama koje nastaju usled činjenice da Romi ne poseduju dokumente o registraciji.

- Kao što je već istaknuto, za pristup sistemu socijalne i dečije zaštite potrebno je više različitih tipova dokumenata. Mada svi ti papiri predstavljaju neophodan imput za donošenje odluke opštinskog centra za socijalni rad o tome da neko ima pravo na programe socijalne i dečije zaštite, romska domaćinstva često nemaju ni najelementarnije vidove dokumentacije – ne poseduju ni prijavu boravka, ni uverenje o državljanstvu. Rešavanje problema odsustva tih dokumenata veliki je izazov, s obzirom na složene pravne dimenzije tog pitanja, a razrada mogućih rešenja prevazilazi okvire ovog izveštaja. Očigledno je, međutim, da vlasti u Srbiji i Crnoj Gori treba da *pojačaju napore, posebno one za obezbeđivanje prijave boravka Roma, uključujući tu i lica koja žive u naseljima i, naročito, IRL među Romima*, kako bi im bio omogućen pristup opštinskim službama, bez obzira na to što prethodno nije izvršena legalizacija tih naselja. Mada su na dugoročnom planu potrebni novi i sveobuhvatni naponi na planu registracije, kratkoročno će možda biti potrebno pronalaženje privremenih rešenja, što bi značilo da se romskim porodicama omogući pribavljanje ne samo dokumenata o svom pravnom statusu i boravku, već i takvih dokumenata kao što su krštenice ili venčanice. To bi moglo da podrazumeva da se preko opštinskih centara za socijalni rad izdaju “privremene prijave boravka” ili da se domaćinstvima umesto adresa daju privremeni brojevi.
- Među davanjima na ime socijalne pomoći i dečije zaštite **MOP** je najbolje targetiran ka siromašnima, ali je primetno da za njega nema dovoljno novca. Zato, uprkos odličnom targetiranju, MOP ne obuhvata jedan veliki procenat romskog stanovništva - mada je ta neobuhvaćenost uslovljena i postojanjem prepreka koje posebno pogađaju Rome, kao što je odsustvo dokumentacije i registracije. Ako se želi da uticaj MOP na smanjenje siromaštva raste, onda će biti potrebno više finansijskih sredstava, pored rešavanja svih izazova na planu. Da bi se ograničio budžetski uticaj proširenog obuhvata MOP, centri za socijalni rad po opštinama treba da planiraju svoje aktivnosti na regionalnom nivou u onim područjima gde postoje značajna romska naselja, kao što je to slučaj u Beogradu i njegovoj okolini ili u Vojvodini i u njenom neposrednom susedstvu.
- **Humanitarna pomoć** u 2003. godini imala je važnu ulogu u suzbijanju siromaštva najsiromašnijih romskih domaćinstava, a njeno postepeno ukidanje izazvano smanjenjem donatorskih programa moglo je ostaviti vakuum u oblasti zaštite hronično siromašnih lica, pre svega Roma. Mada se može ispostaviti da je neformalnim strategijama za rešavanje ovih problema moguće nadomestiti

najveći deo tog preostalog vakuuma, to ipak predstavlja izazov za zvaničnu javnu mrežu socijalne zaštite, te su stoga humanitarne agencije preduzele napore da olakšaju prelazak sa pomoći u hrani na socijalna davanja. S obzirom na odličnu targetiranost, MOP je, po svemu sudeći onaj vid pomoći koji je u najboljoj poziciji da zameni postepeno ukinutu humanitarnu pomoć, ali je zato potrebno pojačano finansiranje MOP, uz preduzimanje napora za rešavanje problema nedostatka dokumenata kod romskih domaćinstava.

Literatura

- Antić (2005), *Roma and Right to Health Care in Serbia (Romi i pravo na zdravstvenu zaštitu u Srbiji)*, Minority Rights Center, Belgrade (Centar za prava manjina, Beograd)
- Atkinson, Marlier, Nolan (2004), *Indicators and Targets for Social Inclusion in the European Union*, Journal of Common Market Studies, Vol 42,1 pp.47-75
- Atkinson, Cantillon, Marlier, Nolan (2002), *Social Indicators: The EU and Social Inclusion*, Oxford University Press, Oksford
- European Commission (2004), *Joint report by the Commission and the Council on social exclusion*, Brisel
- European Commission (2001), *Report on Indicators in the field of poverty and social exclusion*, Social Protection Committee, Brisel
- Eurostat Task Force (1998), *Recommendations on social exclusion and poverty statistics*, Document CPS 98/31/2, Eurostat, Luksemburg
- Vlada Republike Crne Gore (2005), *Dekada integracije Roma 2005-2015. Akcioni plan*, Podgorica
- Vlada Republike Srbije (2005), *Dekada integracije Roma 2005-2015, Akcioni plan*, Beograd
- Hills, Le Grand, Piachaud (2002), *Understanding Social Exclusion*, Oxford University Press, Oksford
- Institute for Strategic Studies and Prognoses and United Nations Development Program (2003) (*Household Survey of Roma, Ashkaelia and Egyptians, Refugees and Internally Displaced People*, Podgorica (Institut za strateške studije i prognoze i program za razvoj Ujedinjenih nacija (2003), *Istraživanje u domaćinstvima Roma, Aškalija i Egipćana, izbeglica i interno raseljenih lica*)
- Međunarodni komitet Crvenog krsta (2005), *Položaj interno raseljenih lica u Srbiji i Crnoj Gori - problemski dokument*, Ženeva
- Međunarodni komitet Crvenog krsta (2005b), *Položaj interno raseljenih lica u Srbiji i Crnoj Gori - procena ekonomskog položaja domaćinstava*, Ženeva
- Jakšić i Bašić (2002) *Roma Settlements, Living Conditions and Possibilities for Roma Integration in Serbia, Results of Social Research (Romska naselja, životni uslovi i mogućnosti integracije Roma u Srbiji, rezultati socijalnog istraživanja)*, Centar za istraživanje etniciteta) Beograd
- Mihajlović (2004), *Needs Assessment Study for the Roma Education Fund - Serbia (Studija procene potreba za Romski obrazovni fond - Srbija)*, Beograd
- Oxfam (2001), *Health Status, Health Needs and Utilisation of Health Services of Roma Population in 2001*, Report on the analysis for Roma children and adult population in Belgrade and Kragujevac, (*Zdravstveni status, zdravstvene potrebe i upotreba zdravstvenim službi među romskom populacijom u 2001*, Izveštaj o analizi romske dečje i odrasle populacije u Beogradu i Kragujevcu, Beograd)
- Oxfam and Argument (2001), *The Roma Livelihood in Belgrade Settlements (Život Roma u beogradskim nasebinama)*, Beograd
- Ravallion (1992), *Poverty Comparisons: a Guide to Concepts and Methods*, Fundamentals of Pure and Applied Economics, 56, Harwood Academic Publishers

- Revena, Ringold and Tracy (2002), *Poverty and Ethnicity: A cross-country Report of Roma poverty in Central Europe*, World Bank Technical Paper No. 531, Vašington, DC
- Ringold (2000), *Roma and the Transition in Central and Eastern Europe: Trends and Challenges*, World Bank, Vašington, DC
- Ringold, Orenstein and Wilkens (2005), *Roma in an Expanding Europe: Breaking the Poverty Cycle*, World Bank, Vašington, DC
- Saraceno (2001) *Social Exclusion: Cultural Roots and Diversities of a Popular Concept*, Conference Paper, Univezitet u Torinu, Torino
- Tesliuc (2004), *Serbia: the Social Safety Net and the Poor*, Mimeo, World Bank, Vašington, DC
- UNHCR/UN OCHA (2004), *Analysis of the Situation of Internally Displaced Persons from Kosovo in Serbia and Montenegro: Law and Practice*. A Legal Analysis prepared by the IDP Interagency Working Group (*Analiza položaja interno raseljenih lica sa Kosova u Srbiji i Crnoj Gori: Zakon i praksa*, Pravna analiza koju je pripremila međuagencijska radna grupa Instituta društvenih nauka), Beograd
- UN OCHA (2002), *Procena potreba romske zajednice u SRJ (bez Kosova)*, Beograd
- Vladislavljev i Kiers (2004), *Roma Access to Employment, Serbia and Montenegro, (Pristup Roma zapošljavanju u Srbiji i Crnoj Gori)* Savet Evrope, Beograd
- World Bank (2000), *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, Vašington, DC
- World Bank (2003), *Serbia and Montenegro Poverty Assessment (Procena siromaštva u Srbiji i Crnoj Gori)*, Vašington, DC
- World Bank, treba da izade iz štampe, *Serbia and Montenegro Poverty Update (Najnoviji podaci o siromaštvu u Srbiji i Crnoj Gori)*, Vašington, DC
- World Bank, treba da izade iz štampe, *Serbia Public Expenditure and Institutional Review (Javna potrošnja i pregled institucija u Srbiji)*, Vašington, DC

ANEKS 1: Izvori podataka i metodologija

A. Izvori podataka: Analiza sadržana u ovom izveštaju oslanja se na podatke iz tri istraživanja domaćinstava sprovedena u Srbiji i Crnoj Gori tokom 2003. godine.

- 1. Istraživanje životnog standarda u Srbiji 2003:** Panel istraživanje koje predstavlja nastavak istraživanja o životnom standardu u Srbiji što ga je 2002. godine sprovedla Vlada Srbije; ovo istraživanje je obuhvatilo informacije o višestrukim dimenzijama životnog standarda članova domaćinstava, uključujući tu i podatke o njihovoj potrošnji i prihodu. Istraživanje se temeljilo na dvoetapnom stratifikovanom uzorku, u kome su popisni krugovi bili primarne jedinice uzorka, dok su domaćinstva bila sekundarne jedinice. To je reprezentativno za svih šest velikih regiona i urbana i seoska područja u svakom regionu. Tim istraživanjem bilo je obuhvaćeno 2.548 domaćinstava, sa 8.027 pojedinačnih članova. U istraživanju je takođe identifikovano 21 romsko domaćinstvo sa 81 članom. Ta romska domaćinstva su u ovom radu definisana kao “integrisani Romi”.
- 2. Pomoćno istraživanje životnog standarda Roma u Srbiji 2003:** Ovo je bilo specijalno istraživanje organizovano kako bi se prikupili podaci o životnom standardu “neintegrisanih” romskih domaćinstava, odnosno onih romskih domaćinstava koja žive po naseljima i obično nisu obuhvaćena popisom. Zahvaljujući tome identifikovana su poznata romska naselja u Srbiji, a na osnovu tog uzorka istražen je okvir od 525 domaćinstava pomoću istog upitnika koji je korišćen i u istraživanju opšte populacije. Ovom upitniku je priključen i dodatni modul kako bi se pribavili podaci o tipu naselja, etničkoj strukturi domaćinstva, jeziku odnosno jezicima koje govore pojedini članovi domaćinstva i karakteristikama lokalne zajednice.
- 3. ISSP/UNDP istraživanje u domaćinstvima Roma, Aškalija, Egipćana, izbeglica i interno raseljenih lica u Crnoj Gori 2003. godine:** Ovo istraživanje je organizovao i sproveo Institut za strateške studije i prognoze (ISSP) u Crnoj Gori da bi prikupio podatke o životnom standardi ranjivog stanovništva u Crnoj Gori. Uzorak je bio razvrstan u četiri poduzorka (Romi, Aškalije i Egipćani (RAE), izbeglice, IRL i kontrolna grupa opšte populacije). Uzorkom je obuhvaćeno ukupno 828 domaćinstava sa 3.592 pojedinačna člana. Okvir uzorka identifikovan je pomoću baze podataka Komesarijata za raseljena lica Republike Crne Gore i UNHCR.

B. Postupanje sa agregatom potrošnje: Linije siromaštva i stopa siromaštva u ovom izveštaju u analizi domaćinstava u Srbiji određene su pomoću metodologije koja je korišćena u izveštaju o proceni siromaštva u Srbiji i Crnoj Gori 2003. godine⁴⁴. Agregat potrošnje za crnogorsko istraživanje konstruisao je Centar za preduzetništvo i ekonomski razvoj. U svim slučajevima, imputirani troškovi stanarine oduzeti su od ukupne potrošnje, zbog toga što se očekuje da bi uključivanje imputirane stanarine dovelo do preuveličavanja romskog siromaštva.

⁴⁴ Svetska banka (2003), *Procena siromaštva u Srbiji i Crnoj Gori*.

Kako bi se izračunala nova linija siromaštva za Srbiju, agregat potrošnje za 2002. godinu prvo je prilagođen tako što je iz njega isključena imputirana stanarina. Potom je ponovo izračunata linija siromaštva da bi se dobila stopa siromaštva od 10,16 posto koliko je iznosila i 2002. godine, kada je Svetska banka vršila proračune u svojoj proceni siromaštva u Srbiji i Crnoj Gori. Ta linija siromaštva je potom prilagođena za vrednost inflacije i primenjena na podatke iz 2003. godine. Na osnovu svega toga u izveštaju je korišćena linija siromaštva izračunata u vrednosti od 3.997 dinara per capita mesečno. Linija ekstremnog siromaštva već je isključila imputiranu stanarinu pa samim tim nije bila redefinisana. Ona je korišćena u vidu u kome je bila definisana u Proceni siromaštva Svetske banke za 2002. godinu, i prilagođena je za inflaciju kod prehrambenih proizvoda (koja je iznosila gotovo nulu) s obzirom na liniju siromaštva od 1.901 dinar po osobi mesečno. U slučaju Crne Gore, ranije korišćena linija siromaštva od 116,2 evra po osobi mesečno prilagođena je na isti način kako je to urađeno i sa podacima za Srbiju, što je dovelo do nove linije siromaštva od 84 evra mesečno i ta vrednost je korišćena u ovom izveštaju.

C. Izračunavanje hipotetične povećane potrošnje za vrednovanje uticaja socijalnih transfera: Da bi se procenio uticaj nekog konkretnog socijalnog transfera na ekonomsko blagostanje domaćinstva (ako se potrošnja koristi kao mera blagostanja) prvo se mora proceniti nivo potrošnje u domaćinstvu pod pretpostavkom da transfera nije bilo. Prema tome, za potrebe ove analize konstruiše se nivo “hipotetične povećane potrošnje” koji je u skladu sa odsustvom kako javnih, tako i privatnih transfera. To se čini na taj način što se pretpostavlja koji bi procenat iznosa transfera domaćinstvo koristilo za finansiranje dodatne potrošnje. Promena potrošnje u odnosu na promenu prihoda (u ovom slučaju prihoda od transfera) definiše se kao “povećana potrošnja iz prihoda ostvarenog transferom”. Ona može biti u rasponu od 0 do 100 procenata u zavisnosti od ponašanja svakog domaćinstva. To znači da će, ako je povećana hipotetična potrošnja 100 posto, domaćinstvo potrošiti sav prihod ostvaren transferom, dok ukoliko ta sklonost iznosi 0 posto, ono uopšte neće izmeniti svoj nivo potrošnje.

Teško je, međutim, predvideti ponašanje domaćinstava u odsustvu takvih transfera. Mnoga bi mogla da smanje potrošnju za puni iznos prihoda ostvarenog transferom. Ako je domaćinstvo suočeno sa gubitkom prihoda od transfera, međutim, ima nekoliko razloga zbog kojih bi ono moglo da smanji potrošnju u manjoj meri nego što je njegov ukupni prihod na taj način redukovao. Ono može finansirati jedan deo svoje dalje potrošnje povećanim zaduživanjem. Neki članovi domaćinstva mogu odlučiti da rade više ili mogu da nađu posao, čime će nadoknaditi bar jedan deo izgubljenih transfera svojim povećanim prihodima ili zaradom. Ukoliko se nađu u situaciji da su suočena sa predvidljivim i trajnim gubitkom prihoda od transfera, neka domaćinstva mogu povući deo sa školovanja ili proširiti neke svoje proizvodne aktivnosti kako bi održala nivo potrošnje u što je moguće većoj blizini nivoa ostvarivanog pre no što je došlo do gubitka prihoda. Druga domaćinstva mogu da se povežu i udruže ili da promene svoj sastav kako bi koristila ekonomiju obima karakterističnu za veća domaćinstva, mada bi to moglo podrazumevati gubitak nezavisnosti na šta bi članovi domaćinstva mogli gledati kao na nešto što negativno utiče na njihovo ukupno blagostanje. Prema tome, jasno je da domaćinstva neće uvek izmeniti nivo potrošnje za ceo iznos promene prihoda.

Teško je dobiti pouzdane empirijske procene prosečne povećane potrošnje domaćinstva ka potrošnji iz prihoda ostvarenog transferom. Prema tome, analiza u ovom izveštaju koristi hipotetični nivo potrošnje koji se temelji na povećanoj potrošnji u iznosu od 100 procenata. Međutim, korisno je razmotriti alternativna izračunavanja da bi se procenili hipotetični nivoi potrošnje, i ta razmatranja ćemo takođe navesti u ovom radu. Ti hipotetični nivoi potrošnje definisani su za četiri različite pretpostavke o povećanoj potrošnji iz prihoda ostvarenog transferom - 25, 50, 75 i 100 procenata. U dole navedenim tabelama vidi se uticaj socijalnih transfera na siromaštvo i ekonomsko blagostanje pod alternativnim pretpostavkama u vezi sa povećanom potrošnjom iz prihoda ostvarenog transferom.

Ovde su predočene sledeći statistički podaci:

1. **Obuhvat transferima socijalne zaštite** - Procenat u kome svaka podgrupa dobija određena davanja
2. **Učestalost primanja** - Procenat primalaca koji pripadaju svakoj podgrupi
3. **Učestalost transfera** - Procenat ukupnih iznosa transfera koji dobija svaka podgrupa.

Obuhvat davanjima na ime socijalne zaštite - opšta populacija

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 25%								
	Procenat stanovništva	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	51,3	49,5	67,7	67,4	60,5	50,9	44,5	33,6
Starosna penzija	33,2	31,9	44,5	43,8	41,2	33,6	26,6	20,9
Socijalna pomoć	20,4	19,5	28,2	26,8	27,6	19,4	17,1	11
MOP	1,5	1,6	0,9	2,3	2,2	1,5	1,4	0,1
Dečiji dodatak	14,3	13,7	18,9	18,1	21	13,2	11,1	7,8
Socijalna zaštita	64,6	62,7	81,9	82,9	78,7	63,8	56,2	41,7
Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 50%								
	Procenat stanovništva	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	51,3	46,6	76,1	74,6	62,8	49,1	40,5	29,8
Starosna penzija	33,2	29,7	51,1	49,6	42,8	31,7	24,2	17,7
Socijalna pomoć	20,4	19,7	23,9	25,1	28,1	19,9	17,4	11,5
MOP	1,5	1,5	1,5	1,6	3	1,6	1,1	0,1
Dečiji dodatak	14,3	14,2	14,7	15,4	22,3	14,1	10,2	9,1
Socijalna zaštita	64,6	60	88,7	87,3	80,5	63,6	52,9	38,9
Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 75%								
Q75	Procenat stanovništva	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	51,3	42,7	81,3	83	62,2	48,9	37,3	25,5
Starosna penzija	33,2	26,7	55,7	57,1	41,3	30,5	22,9	14,2
Socijalna pomoć	20,4	19,4	23,8	23,7	27,6	23,3	16,7	10,8

MOP	1,5	1,5	1,4	1,6	3,2	1,3	1,2	0,1
Dečiji dodatak	14,3	14,2	14,4	13,4	22,3	16,2	10,5	8,8
Socijalna zaštita	64,6	56,8	91,9	92,9	79,9	66,3	49,7	34,5

Obuhvat davanjima na ime socijalne zaštite - romska populacija

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 25%

Q25	Procenat stanovništva	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	11,7	12,9	11	7,9	8,3	15,2	16,2	10,9
Starosna penzija	5,6	6,6	5,1	2,4	1,3	11,2	6,7	6,5
Socijalna pomoć	73,8	65,8	78,3	81,7	80,4	71,5	69,8	65,5
MOP	21,2	13,3	25,6	34,4	26,5	16,5	13,5	15
Dečiji dodatak	57,3	52,6	59,8	59,9	59,4	59,5	53,9	53,6
Socijalna zaštita	78,8	72,2	82,5	84,3	82,9	77	78,5	71,1

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 50%

Q50	Procenat stanovništva	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	11,7	8,7	13,1	9,4	11,5	14	16,2	7,4
Starosna penzija	5,6	5,1	5,9	2,8	4,4	9,3	7,8	3,9
Socijalna pomoć	73,8	65,2	77,8	82,7	82,9	74,1	64,6	64,6
MOP	21,2	13,9	24,7	36,7	29,6	13,1	11,6	14,9
Dečiji dodatak	57,3	53,1	59,2	60,7	63,5	57,8	50,9	53,3
Socijalna zaštita	78,8	68,9	83,4	86,8	86	79,3	74,3	67,4

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 75%

Q75	Procenat stanovništva	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	11,7	7,9	13,3	10,4	16,8	12,6	13,2	5,4
Starosna penzija	5,6	5	5,9	3	9,6	4,9	6,6	3,9
Socijalna pomoć	73,8	62,6	78,5	85,2	85	71,1	65,1	62,4
MOP	21,2	13,3	24,5	38,9	31,8	12	8,1	14,9
Dečiji dodatak	57,3	50,3	60,2	66,3	62,6	52,6	53,6	51,1
Socijalna zaštita	78,8	66,4	84	89,8	89,9	75,8	73,2	64,9

Učestalost primanja - opšta populacija

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 25%

Q25	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	86,9	13,2	26,3	23,5	19,8	17,3	13,1
Starosna penzija	86,7	13,4	26,5	24,8	20,2	16,0	12,6
Socijalna pomoć	86,4	13,8	26,4	27,1	19,0	16,8	10,8
MOP	93,9	6,1	31,0	30,0	19,6	18,2	1,2
Dečiji dodatak	87,0	13,3	25,5	29,5	18,5	15,6	10,9
Socijalna zaštita	87,4	12,7	25,7	24,3	19,7	17,4	12,9

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 50%

Q50	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	76,3	23,8	29,1	24,5	19,1	15,7	11,6

Starosna penzija	75,4	24,7	29,9	25,8	19,0	14,6	10,7
Socijalna pomoć	81,4	18,8	24,6	27,6	19,5	17,1	11,2
MOP	83,7	16,3	21,7	40,6	21,3	15,2	1,2
Dečiji dodatak	83,7	16,6	21,7	31,4	19,8	14,4	12,8
Socijalna zaštita	78,1	22,0	27,1	24,9	19,6	16,3	12,0

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 75%

Q75	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	64,7	35,4	32,4	24,2	19,0	14,5	9,9
Starosna penzija	62,5	37,5	34,5	24,8	18,3	13,8	8,6
Socijalna pomoć	74,0	26,2	23,3	27,0	22,8	16,4	10,5
MOP	78,3	21,7	21,7	43,0	17,5	16,6	1,2
Dečiji dodatak	77,6	22,7	18,8	31,3	22,7	14,7	12,4
Socijalna zaštita	68,3	31,8	28,8	24,7	20,5	15,4	10,6

Učestalost primanja - romska populacija

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 25%

Q25	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	39,5	60,6	13,5	14,3	25,8	28,0	18,4
Starosna penzija	41,7	58,2	8,6	4,6	39,7	24,2	22,9
Socijalna pomoć	31,9	68,1	22,2	21,9	19,3	19,1	17,5
MOP	22,5	77,5	32,5	25,2	15,5	12,8	14,0
Dečiji dodatak	32,9	67,1	20,9	20,9	20,7	19,0	18,5
Socijalna zaštita	32,8	67,2	21,4	21,2	19,4	20,1	17,8

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 50%

Q50	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	23,9	76,1	16,0	19,7	23,8	27,8	12,6
Starosna penzija	29,2	70,8	9,9	15,7	32,8	27,7	13,8
Socijalna pomoć	28,3	71,7	22,4	22,7	20,0	17,6	17,4
MOP	21,0	79,0	34,6	28,2	12,3	10,9	14,0
Dečiji dodatak	29,8	70,3	21,2	22,4	20,1	17,8	18,5
Socijalna zaštita	28,1	71,9	22,0	22,0	20,0	18,9	17,0

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 75%

Q75	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	20,0	80,0	17,8	29,0	21,5	22,6	9,1
Starosna penzija	26,3	73,6	10,7	34,5	17,4	23,6	13,8
Socijalna pomoć	25,1	74,9	23,2	23,2	19,2	17,6	16,8
MOP	18,5	81,5	36,8	30,2	11,3	7,7	14,0
Dečiji dodatak	26,0	74,0	23,2	22,0	18,3	18,7	17,7
Socijalna zaštita	25,0	75,0	22,9	23,0	19,2	18,6	16,4

Učestalost transfera - opšta populacija

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 25%

Q25	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
-----	-------------	-----------	----	----	----	----	----

Socijalno osiguranje	85,3	14,8	26,3	20,8	20,1	16,9	16,0
Starosna penzija	86,4	13,7	24,9	21,2	20,9	16,5	16,6
Socijalna pomoć	84,7	15,4	26,7	24,5	17,0	16,6	15,2
MOP	90,2	9,8	33,0	27,2	29,9	8,6	1,3
Dečiji dodatak	88,0	12,3	24,2	30,1	17,6	17,3	10,8
Socijalna zaštita	85,2	14,9	26,8	21,5	19,6	16,8	15,3

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 50%

Q50	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	69,9	30,1	34,9	22,0	18,6	13,1	11,4
Starosna penzija	70,6	29,5	33,6	23,2	18,3	13,0	12,0
Socijalna pomoć	75,8	24,3	30,2	23,8	15,7	17,8	12,5
MOP	75,5	24,5	29,3	35,8	26,1	7,6	1,3
Dečiji dodatak	84,2	16,1	21,4	31,8	19,2	14,8	12,8
Socijalna zaštita	69,3	30,8	35,4	22,0	18,3	13,3	11,0

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 75%

Q75	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	52,8	47,3	44,9	21,1	15,3	10,3	8,4
Starosna penzija	53,6	46,5	43,9	22,1	15,0	10,7	8,3
Socijalna pomoć	65,7	34,5	31,5	22,6	21,9	15,0	9,0
MOP	70,7	29,3	29,3	41,5	16,8	11,2	1,3
Dečiji dodatak	76,9	23,3	17,7	32,9	21,9	15,0	12,5
Socijalna zaštita	53,2	46,9	44,4	21,1	15,8	10,5	8,2

Učestalost transfera - romska populacija

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 25%

Q25	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	57,1	42,9	10,4	8,4	19,9	32,9	28,4
Starosna penzija	57,8	42,2	6,4	2,4	28,1	29,6	33,4
Socijalna pomoć	27,8	72,2	27,1	19,3	19,3	20,1	14,1
MOP	23,3	76,7	40,7	17,7	13,2	16,9	11,5
Dečiji dodatak	37,0	63,0	21,3	17,5	18,5	21,7	21,0
Socijalna zaštita	37,4	62,6	22,8	15,7	18,5	22,1	20,8

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 50%

Q50	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	33,3	66,7	16,9	14,7	18,6	32,1	17,7
Starosna penzija	38,5	61,5	12,9	13,0	21,4	34,1	18,6
Socijalna pomoć	24,1	75,9	28,9	22,9	18,2	16,0	13,8
MOP	22,4	77,6	42,5	21,6	10,8	13,6	11,5
Dečiji dodatak	33,2	66,8	21,7	21,2	17,3	18,9	20,9
Socijalna zaštita	24,9	75,1	25,6	24,1	17,5	18,8	14,0

Uvećana potrošnja iz prihoda ostvarenih kroz ta davanja - 75%

Q75	Nesiromašni	Siromašni	Q1	Q2	Q3	Q4	Q5
Socijalno osiguranje	29,7	70,3	21,0	27,3	15,9	23,1	12,6

Starosna penzija	35,8	64,2	14,9	29,2	12,8	24,5	18,6
Socijalna pomoć	20,5	79,5	32,0	25,5	15,5	13,4	13,5
MOP	16,3	83,7	47,3	20,5	13,9	6,9	11,5
Dečiji dodatak	29,6	70,4	24,5	22,1	14,6	18,7	20,1
Socijalna zaštita	21,4	78,6	32,9	24,7	15,0	14,9	12,5

ANNEKS 2: Monovarijantna analiza siromaštva Roma u Srbiji

1. Romi (koji žive u naseljima)

A. Karakteristike glave porodice

	Procenat siromašnih		Jaz siromaštva		Oštrina siromaštva		Sastav uzorka		Velič,uzor,
	Procena	St.greška	Procena	St.greška	Procena	St.greška	Siromašni	Ceo uzorak	
Ukupno	60,5%	3,3%	0,193	0,017	0,084	0,010	100	100	
Oblast stanovanja									525
gradska	57,5%	4,3%	0,184	0,022	0,077	0,012	59	62	
ostala	65,2%	5,4%	0,208	0,029	0,095	0,019	41	38	
Region									525
Beograd	51,1%	9,4%	0,140	0,044	0,055	0,025	15	18	
Centralna Srbija	60,0%	4,5%	0,189	0,022	0,079	0,013	55	55	
Vojvodina	67,7%	5,7%	0,238	0,038	0,114	0,024	30	27	
Tip naselja									525
favele	75,1%	5,9%	0,277	0,042	0,138	0,029	31	25	
ruralna naselja u gradovima	52,1%	6,5%	0,173	0,033	0,074	0,018	23	27	
siromašna ruralna	60,0%	6,3%	0,168	0,028	0,065	0,014	26	26	
suburbana	54,8%	8,2%	0,153	0,032	0,057	0,016	20	22	
Veličina domaćinstva									525
1-2	42,8%	6,4%	0,109	0,021	0,041	0,011	5	7	
3	43,2%	6,4%	0,105	0,022	0,040	0,011	7	10	
4	50,8%	5,7%	0,169	0,026	0,078	0,014	15	18	
5	60,1%	5,7%	0,207	0,028	0,092	0,017	20	20	
6+	71,0%	4,1%	0,229	0,022	0,099	0,014	53	45	
Pol									525
muški	58,8%	3,5%	0,187	0,017	0,080	0,010	86	88	
ženski	73,5%	6,5%	0,244	0,037	0,115	0,024	14	12	
Bračni status									525
zakoniti brak	59,6%	3,7%	0,180	0,019	0,074	0,011	65	66	
vanbračna zajednica	57,8%	6,7%	0,202	0,030	0,092	0,017	19	19	
živi sam(a)	49,3%	18,8%	0,177	0,106	0,127	0,081	2	2	

razveden(a)	72,6%	12,4%	0,269	0,061	0,122	0,038	3	3	
obudoveo(la)	70,0%	6,1%	0,247	0,031	0,111	0,021	11	10	
Trenutni pravni status									525
Državljanin Srbije	59,6%	3,5%	0,191	0,018	0,083	0,011	92	93	
IRL ili izbeglica	72,1%	7,8%	0,221	0,049	0,091	0,028	8	7	
Obrazovanje glave porodice									525
nema škole	79,2%	4,2%	0,274	0,031	0,132	0,023	30	23	
osnovna škola	66,0%	4,8%	0,207	0,022	0,086	0,013	40	37	
zanat (1-2 godine)	48,6%	4,9%	0,152	0,025	0,064	0,014	25	31	
srednja škola (3-4 godine) ili gimnazija	33,0%	8,6%	0,078	0,021	0,023	0,008	4	7	
Radni status glave porodice									525
Zaposlen	35,6%	5,7%	0,097	0,020	0,036	0,010	13	22	
radi, nezvanično	60,8%	8,5%	0,168	0,039	0,063	0,022	10	10	
ostali vidovi rada	67,9%	10,4%	0,216	0,038	0,076	0,017	7	6	
Nezaposlen	64,4%	5,1%	0,230	0,026	0,109	0,015	43	40	
Penzioner	54,5%	7,4%	0,127	0,031	0,047	0,016	8	10	
Prihod od socijalne zaštite	97,8%	1,8%	0,361	0,067	0,165	0,059	9	6	
Domaćica	87,2%	6,0%	0,258	0,057	0,120	0,039	6	4	
nije sposoban da radi	85,4%	7,5%	0,253	0,069	0,112	0,042	4	3	
Veličina domaćinstva									525
1-4	47,1%	4,1%	0,139	0,018	0,060	0,010	27	35	
5-6	60,3%	4,4%	0,194	0,021	0,083	0,012	35	35	
7+	76,2%	4,5%	0,255	0,028	0,113	0,018	38	30	
Uzrast glave porodice									525
10-19	52,4%	18,2%	0,182	0,068	0,067	0,030	0	1	
20-39	55,2%	4,7%	0,184	0,023	0,083	0,014	37	41	
40+	64,1%	3,6%	0,200	0,019	0,085	0,011	62	59	
Jezik koji se govori u domaćinstvu									525
samo romski	74,7%	6,0%	0,264	0,040	0,126	0,028	27	22	
samo srpski	57,6%	8,6%	0,141	0,028	0,046	0,012	8	9	
kombinacija romskog i srpskog	55,4%	4,1%	0,178	0,021	0,077	0,012	60	66	
drugi	73,0%	14,3%	0,169	0,038	0,052	0,017	4	4	
Etnička struktura zajednice									525

Samo Romi	56,3%	5,4%	0,167	0,027	0,075	0,016	30	33	
Uglavnom Romi	58,1%	5,4%	0,187	0,029	0,078	0,016	39	40	
Neki drugi, a ne Romi	69,0%	5,6%	0,235	0,031	0,103	0,022	31	27	
Etnička struktura domaćinstva							100	100	525
Samo Romi	61,6%	3,5%	0,197	0,018	0,085	0,011	95	93	
Uglavnom Romi	45,0%	10,9%	0,154	0,055	0,071	0,033	4	5	
Neki drugi, a ne Romi	47,6%	16,1%	0,131	0,091	0,080	0,077	1	2	

B. Karakteristike pojedinaca

	Procenat siromašnih		Jaz siromaštva		Oštrina siromaštva		Sastav uzorka		Velič,uzor,
	Procena	St.greška	Procena	St.greška	Procena	St.greška	Siromašni	Ceo uzorak	
Ukupno	60,5%	3,3%	0,193	0,017	0,084	0,010	100	100	
Pol									2366
muški	59,3%	3,5%	0,191	0,018	0,084	0,011	49	50	
ženski	61,7%	3,4%	0,196	0,017	0,084	0,010	51	50	
Godište									2366
0-9	64,2%	4,2%	0,211	0,023	0,095	0,014	25	24	
10-19	64,8%	4,4%	0,220	0,021	0,098	0,013	21	20	
20-39	57,1%	3,5%	0,179	0,017	0,077	0,010	32	33	
40+	57,9%	3,6%	0,173	0,016	0,071	0,009	23	23	
Obrazovanje									2366
nema škole	67,6%	3,7%	0,226	0,022	0,103	0,015	45	41	
osnovna škola	63,4%	4,2%	0,204	0,020	0,087	0,011	35	33	
zanat (1-2 godine)	47,6%	4,2%	0,137	0,018	0,055	0,011	16	20	
srednja škola (3-4 godine) ili gimnazija	37,5%	6,7%	0,098	0,021	0,034	0,010	2	4	
Radni status									2366
zaposlen	32,9%	4,6%	0,086	0,016	0,030	0,007	3	7	
radi, nezvanično	47,8%	7,6%	0,132	0,028	0,052	0,015	4	5	
ostali vidovi rada	65,4%	7,1%	0,222	0,035	0,089	0,020	5	5	
nezaposlen	63,1%	3,8%	0,201	0,020	0,089	0,013	31	30	
penzioner	37,7%	5,6%	0,090	0,019	0,032	0,010	2	3	
prihod od socijalne zaštite	89,7%	5,4%	0,326	0,047	0,143	0,036	3	2	
Domaćica	61,6%	4,5%	0,196	0,021	0,087	0,013	12	11	
dete, učenik osnovne ili srednje škole	64,0%	4,0%	0,211	0,022	0,094	0,013	38	36	

nije sposoban da radi	71,6%	8,3%	0,213	0,046	0,093	0,030	2	2
-----------------------	-------	------	-------	-------	-------	-------	---	---

2. Opšta populacija

A. Karakteristike glave porodice

	Procenat siromašnih		Jaz siromaštva		Oštrina siromaštva		Sastav uzorka		Velič,uzor,
	Procena	St,greška	Procena	St,greška	Procena	St,greška	Siromašni	Ceo uzorak	
Ukupno	6,1%	0,8%	0,012	0,002	0,004	0,001	100	100	
Oblast stanovanja									2548
Urbana	3,0%	0,7%	0,006	0,002	0,002	0,001	27	56	
Neka druga	10,1%	1,5%	0,019	0,004	0,006	0,001	73	44	
Region									2548
Beograd	1,6%	0,7%	0,004	0,002	0,001	0,001	6	21	
Vojvodina	4,5%	1,2%	0,007	0,003	0,002	0,001	20	27	
Zapadna Srbija	8,8%	3,8%	0,014	0,008	0,004	0,003	16	11	
Centralna Srbija	4,9%	1,4%	0,007	0,002	0,002	0,001	14	17	
Istočna Srbija	7,4%	2,5%	0,017	0,006	0,006	0,003	11	9	
Jugoistočna Srbija	14,1%	2,9%	0,033	0,007	0,013	0,003	32	14	
Veličina domaćinstva									2548
1-2	6,7%	0,9%	0,013	0,002	0,004	0,001	24	22	
3	4,0%	1,0%	0,006	0,002	0,002	0,001	13	19	
4	3,5%	0,8%	0,007	0,002	0,002	0,001	16	28	
5	6,9%	1,8%	0,014	0,005	0,005	0,002	14	13	
6+	10,8%	2,1%	0,021	0,006	0,007	0,002	33	18	
Pol									2548
Muški	6,1%	0,8%	0,011	0,002	0,004	0,001	83	83	
Ženski	6,1%	1,4%	0,013	0,004	0,004	0,002	17	17	
Bračni status									2548
zakoniti brak	5,8%	0,8%	0,011	0,002	0,004	0,001	74	77	
vanbračna zajednica	2,7%	2,7%	0,000	0,000	0,000	0,000	1	2	
živi sam(a)	5,8%	3,6%	0,007	0,004	0,001	0,001	2	3	
razveden(a)	6,9%	2,7%	0,013	0,006	0,003	0,002	4	4	
obudoveo(la)	7,4%	1,6%	0,016	0,004	0,005	0,002	19	15	
Sadašnji pravni status									2548

Državljanin Srbije	6,0%	0,8%	0,012	0,002	0,004	0,001	97	98	
IRL ili izbeglica	7,8%	4,2%	0,018	0,012	0,006	0,004	3	2	
Obrazovanje glave porodice									2548
bez škole ili nezavršena osnovna škola	15,8%	2,2%	0,036	0,006	0,013	0,003	46	18	
osnovna škola	9,5%	1,9%	0,017	0,004	0,005	0,002	31	20	
zanat (1-2 godine)	0,5%	0,5%	0,001	0,001	0,000	0,000	0	3	
srednja škola (3-4 godine) ili gimnazija	2,6%	0,6%	0,004	0,001	0,001	0,000	18	46	
više ili visoko obrazovanje	1,5%	0,7%	0,001	0,001	0,000	0,000	4	14	
Radni status glave porodice									2548
Zaposlen	3,4%	0,8%	0,005	0,001	0,002	0,001	20	36	
radi, nezvanično	4,5%	2,4%	0,005	0,004	0,001	0,001	3	4	
ostali vidovi rada	8,4%	2,6%	0,018	0,007	0,005	0,002	16	11	
Nezaposlen	8,9%	2,6%	0,022	0,009	0,009	0,005	9	6	
Penzioner	7,3%	1,1%	0,013	0,003	0,004	0,001	46	38	
prihodi iz drugih izvora	7,8%	3,6%	0,033	0,018	0,017	0,011	0	0	
Domaćica	6,4%	2,4%	0,020	0,012	0,010	0,007	4	3	
nije sposoban da radi	33,6%	15,7%	0,110	0,055	0,038	0,020	2	0	
ostali, koji ne rade	7,0%	5,2%	0,015	0,013	0,004	0,004	1	1	
Veličina domaćinstva									2548
1-4	4,7%	0,6%	0,009	0,001	0,003	0,001	53	69	
5-6	8,8%	1,7%	0,019	0,004	0,007	0,002	34	24	
7+	10,5%	3,4%	0,016	0,007	0,004	0,002	13	7	
Uzrast glave porodice									2548
20-39	4,7%	1,4%	0,010	0,004	0,003	0,001	9	11	
40+	6,2%	0,8%	0,012	0,002	0,004	0,001	91	89	

B. Karakteristike pojedinca

	Procenat siromašnih		Jaz siromaštva		Oštrina siromaštva		Sastav uzorka		Velič.,uzor,
	Procena	St.greška	Procena	St.greška	Procena	St.greška	Siromašni	Ceo uzorak	
Ukupno	6,1%	0,8%	0,012	0,002	0,004	0,001	100	100	
Pol									8027
Muški	6,1%	0,8%	0,012	0,002	0,004	0,001	48	48	
Ženski	6,1%	0,8%	0,011	0,002	0,004	0,001	52	52	

Starosna grupa									8027
0-19	5,3%	0,9%	0,010	0,002	0,004	0,001	18	20	
20-39	5,3%	0,9%	0,011	0,002	0,004	0,001	21	25	
40+	6,7%	0,8%	0,013	0,002	0,004	0,001	61	55	
Nivo obrazovanja									6902
bez škole ili nezavršena osnovna škola	14,2%	1,7%	0,030	0,005	0,010	0,002	43	19	
osnovna škola	7,9%	1,2%	0,014	0,003	0,005	0,001	29	23	
zanat (1-2 godine)	3,9%	1,6%	0,007	0,003	0,002	0,001	1	2	
srednja škola (3-4 godine) ili gimnazija	3,3%	0,6%	0,006	0,002	0,002	0,001	23	41	
više i visoko obrazovanje	1,5%	0,6%	0,003	0,002	0,001	0,001	4	15	
Radni status									6902
Zaposlen	3,9%	0,7%	0,007	0,002	0,002	0,001	19	29	
radi, nezvanično	4,5%	1,4%	0,006	0,002	0,001	0,001	3	4	
ostali vidovi rada	8,6%	2,0%	0,015	0,004	0,005	0,002	12	9	
nezaposlen	9,0%	1,9%	0,020	0,005	0,007	0,002	16	11	
penzioner	6,0%	0,8%	0,011	0,002	0,004	0,001	23	24	
prihodi iz drugih izvora	18,4%	8,0%	0,059	0,036	0,027	0,021	1	0	
domaćica	8,7%	1,4%	0,017	0,003	0,006	0,001	16	11	
nije sposoban da radi	28,2%	7,4%	0,062	0,024	0,019	0,008	3	1	
ostali, koji ne rade	4,1%	1,1%	0,009	0,003	0,003	0,001	7	11	

Izvor: Vlastita proračunavanja na temelju AŽS 2003. i pomoćnog istraživanja Roma u naseljima

ANEKS 3: Multivarijantna analiza siromaštva Roma u Srbiji

Karakteristike koje se povezuju sa blagostanjem Roma nastanjenih u naseljima i blagostanjem opšte populacije 2003, godine (zavisna varijabla: stvarna potrošnja po ekvivalentu za odraslog)

Karakteristike domaćinstva	Romi	Opšta populacija
Veličina domaćinstva	-0,056 (5,29)**	-0,033 (4,16)**
Seosko	-0,129 (1,01)	-0,093 (2,49)*
Region (referenca: Beograd)		
Vojvodina	-0,045 (0,36)	0,115 (2,61)**
Zapadna Srbija		-0,048 (0,65)
Centralna Srbija	-0,031 (0,23)	0,014 (0,28)
Istočna Srbija		-0,056 (0,81)
Jugoistočna Srbija		-0,188 (2,92)**
Tip naselja (referenca: favela)		
ruralna naselja po gradovima	0,134 (1,13)	
siromašna ruralna	0,272 (2,09)*	
Suburbana	0,22 (2,17)*	
Žene (referenca: muškarac kao glava porodice)	0,009 (0,08)	0,01 (0,28)
Bračni status (referenca: zakoniti brak)		
vanbračna zajednica	-0,042 (0,63)	-0,112 (2,03)*
živi sam(a)	0,03 (0,14)	-0,065 (0,97)
razveden(a)	-0,082 (0,49)	-0,09 (1,83)
obudoveo(la)	-0,031 (0,35)	0,08 (2,46)*
IRL ili izbeglice	-0,025 (0,25)	-0,291 (4,13)**
Obrazovanje glave porodice (referenca: nema obrazovanja)		
Osnovna škola	0,083 (1,43)	0,123 (3,40)**
Zanat	0,129 (1,93)	0,191 (3,21)**
Srednja škola	0,32 (3,09)**	0,349 (9,13)**
Viša ili visoka škola	0,354 (3,01)**	0,573 (12,23)**
Radni status glave porodice (referenca: zvanično zaposlen)		
Radi ali nezvanično	-0,188 (2,15)*	-0,049 (1,03)
Samostalna delatnost ili drugi vidovi rada	-0,121 (0,92)	0,225 (4,66)**
Nezaposlen	-0,303 (4,37)**	-0,175 (4,10)**
Penzioner	-0,161 (1,94)	-0,078 (3,03)**

Prihod od socijalne zaštite	-0,444 (3,57)**	-0,471 (3,76)**
Domaćica	-0,303 (2,05)*	-0,053 (0,98)
Nije sposoban da radi	-0,411 (3,58)**	-0,271 (1,68)
Ostali koji ne obavljaju nikakvu ekonomsku aktivnost		0,06 (0,52)
Uzrast glave porodice		
20-39	-0,182 (1,24)	
40+	-0,188 (1,21)	-0,106*** (3,19)**
Jezik koji se govori u domaćinstvu (referenca: samo romski)		
Samo srpski	0,137 (1,09)	
Kombinacija romskog i srpskog	0,177 (2,47)*	
Ostali jezici	0,325 (3,08)**	
Etnička struktura zajednice (referenca: samo Romi)		
Samo Romi	-0,049 (0,57)	
Uglavnom Romi	-0,114 (1,20)	
Etnička struktura domaćinstva (referenca: samo Romi)		
Samo Romi	0,083 (0,68)	
Uglavnom Romi	0,017 (0,08)	
Konstanta	8,627 (52,04)**	9,095 (127,59)**
Zapažanja	525	2542
R-squared (greška u intervalu od 0 do 1)	0,29	0,26

Apsolutna vrednost statistike data u parentezi

** značajno pri vrednosti od 5%; ** značajno pri vrednosti od 1%; referenca 20-39*

Izvor: Vlastita proračunavanja zasnovana na podacima dobijenim iz AŽS Roma.

ANEKS 4: Evropska unija i socijalna isključenost

Pslednjih godina pojam socijalne uključenosti privlači dosta pažnje, otkako je Evropska unija počela da pridaje posebnu važnost multidimenzionalnom siromaštvu i socijalnoj isključenosti, kao i definiciji tog pojma i praćenju te pojave u praksi. Na sastanku Evropskog saveta u Lisabonu 2000. godine zemlje-članice Evropske unije i Evropska komisija utvrdili su korake koje će preduzeti kako bi se “odlučujuće uticalo na eliminaciju siromaštva do 2010. godine” i usvojili su novi pristup unapređivanju socijalne kohezije širom EU. Oni su konkretno naglasili šest ključnih ciljeva⁴⁵:

1. Podsticanje *zaposlenosti* i mogućnosti zapošljavanja kroz preduzimanje aktivnih mera na tržištu rada, da bi se pomoglo onima koji imaju najviše teškoća da stupe na tržište rada i da bi se uzajamno pojačavali sistemi socijalne zaštite, permanentnog obrazovanja i ekonomske politike na tržištu rada;
2. Obezbeđivanje adekvatnih *systema socijalne zaštite*, uključujući tu i sheme najnižeg dohotka, kako bi svi ostvarivali dovoljan prihod da žive dostojanstveno i delotvornih radnih podsticaja za sve one koji mogu da rade;
3. Povećanje mogućnosti *pristupa najranjivijih* i onih koji su najviše izloženi opasnosti od socijalne isključenosti pristojnim uslovima stanovanja, kvalitetnim zdravstvenim i dugoročnim starateljskim uslugama i mogućnostima za permanentno obrazovanje, uključujući tu i kulturne aktivnosti;
4. Sprečavanje ranog napuštanja *škola i formalnog obrazovanja i obuke* i pojednostavljivanje prelaska iz škole na rad, posebno kada je reč o mladim ljudima koji odlaze iz škola sa niskim nivoom obrazovanja i kvalifikacija;
5. Otklanjanje siromaštva i socijalne isključenosti među *decom*, što je ključni korak u borbi protiv međugeneracijskog nasleđa siromaštva, uz posebno usredsređivanje na rano intervenisanje i rane obrazovne inicijative za identifikaciju dece i siromašnih porodica kojima je potrebna podrška;
6. Smanjenje nivoa siromaštva i socijalne isključenosti i povećanje učešća *migranata i pripadnika etničkih manjina* na tržištu rada u istoj meri u kojoj to učešće ostvaruje i većinsko stanovništvo.

Definicije siromaštva i socijalne isključenosti koje koristi Evropska unija: U tu svrhu, EU je takođe usaglasila definicije pojma siromaštva i socijalne isključenosti⁴⁶:

- **Siromaštvo:** Ljudi žive u siromaštvu ako su njihovi prihodi i resursi kojima raspolazu do te mere neadekvatni da ih sprečavaju da ostvare životni standard koji se smatra prihvatljivim u društvu u kome žive. Zbog svog siromaštva mogu trpeti

⁴⁵ Savet Evropske unije: *Joint report by the Commission and the Council on social exclusion, (Zajednički izveštaj Komisije i Saveta o socijalnoj isključenosti)* mart 2004.

⁴⁶ Ibid.

višestrukih negativnosti kroz nezaposlenost, male prihode, loše stambene uslove, neadekvatnu zdravstvenu zaštitu i prepreke na putu pristupa permanentnom obrazovanju, kulturi, sportu i rekreaciji. Oni su često isključeni i marginalizovani iz učešća u (ekonomskim, socijalnim i kulturnim) aktivnostima koje za druge ljude predstavljaju normu i njihov pristup ostvarivanju osnovnih prava može biti ograničen.

- **Socijalna isključenost:** Socijalna isključenost je proces u kome su pojedinci gurnuti na samu ivicu društva i sprečeni da u potpunosti učestvuju zbog svog siromaštva ili zbog odsustva elementarne stručnosti i mogućnosti za permanentno obrazovanje, ili usled diskriminacije. Ovo ih udaljava od poslovnih, dohodovnih i obrazovnih mogućnosti, kao i od socijalne i komunalne mreže i aktivnosti. Ti ljudi imaju malu mogućnost pristupa vlasti i organima u kojima se donose odluke pa se stoga osećaju bespomoćnima i smatraju da ne mogu da preuzmu kontrolu nad donošenjem odluka koje utiču na njihov svakodnevni život.
- **Socijalna uključenost:** Socijalna uključenost je proces koji osigurava da oni koji su izloženi riziku siromaštva i socijalne isključenosti steknu mogućnost i neophodne resurse da celovito učešće u ekonomskom, socijalnom i kulturnom životu i da uživaju životni standard i blagostanje koji se smatraju unormalnim u društvu u kome oni žive. Na taj način se obezbeđuje da oni imaju veće učešće u procesu odlučivanja o stvarima koje utiču na njihove živote i da imaju mogućnost ostvarenja svojih osnovnih prava (onako kako su ta prava definisana u Povelji o osnovnim pravima u Evropskoj uniji).

Odabrani indikatori socijalne uključenosti: Evropska komisija je takođe identifikovala izvestan broj indikatora koji se mogu kontrolisati, utvrdila je njihove definicije i navela izvore podataka⁴⁷. Svake dve godine svaka zemlja članica dužna je da podnese Nacionalni akcioni plan (NAP) Evropskoj komisiji i da u njemu izloži kako namerava da ostvari napredak u pogledu tih 18 zajednički utvrđenih indikatora socijalne uključenosti. Evropska komisija potom objavljuje zajednički izveštaj u kome rezimira postignuti napredak i iskustva stečena u svim zemljama članicama. To su sledeći indikatori:

Primarni indikatori:

1. Stopa rizika siromaštva posle socijalnih transfera;
2. Nejednakost distribucije dohotka;
3. Trajna stopa rizika siromaštva (srednja vrednost 60 posto);
4. Relativna srednja vrednost jaza rizika siromaštva;
5. Koeficijent varijacije u regionalnim stopama zaposlenosti;

⁴⁷ Evropska komisija (2001), *Report on Indicators in the field poverty and social exclusion (Izveštaj o indikatorima siromaštva i socijalne isključenosti)*, Komitet za socijalnu zaštitu, Brisel

6. Dugoročna stopa nezaposlenosti;
7. Procenat ljudi koji žive u domaćinstvima u kojima niko nema stalni posao;
8. Broj onih koji napuste školu pre kraja školovanja i više se ne školuju niti uče neki zanat;
9. Očekivani životni vek u trenutku rođenja
10. Zdravstveni status definisan na osnovu nivoa dohotka

Sekundarni indikatori:

11. Disperzija oko praga rizika siromaštva;
12. “Usidrenost” na stopi rizika siromaštva u datom vremenskom trenutku;
13. Stopa rizika siromaštva pre socijalnih transfera;
14. Gini-koeficijent;
15. Trajna stopa rizika siromaštva;
16. Dugoročan udeo nezaposlenosti;
17. Veoma dugoročna stopa nezaposlenosti;
18. Procenat osoba sa niskim nivoom obrazovanja.